

SÜLEYMAN I. (1494 – 1520), KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN, MUHTEŞEM SÜLEYMAN, BÜYÜK TÜRK, onuncu Osmanlı pâdişâhı olup, Yavuz Sultan Selim'in oğludur. Osmanlı hânedanındaki resmî ve meşru silsileye göre, onuncu hükümdar ve bu isimdeki pâdişâhların birincisi sayılmakta ve umûmî hüküm ve kanâatler de bu yolda bulunmakta ise de, bir kısım garplı tarihçiler, vaktiyle Yıldırım Bayezid 'in şehzadelerinden olup da XV. asır başlarında fetret devrinde (1402—1413) Edirne 'de saltanatını ilân eden ve bir süre de her tarafta bu sıfatı ile tanınan Emîr Süleyman 'in hükümdarlığını dikkate alarak, bunu İkinci Süleyman diye adlandırmışlardır. Tarihçi Âlî. onu. „amûd~ı neseb-i saltanat" itibariyle ve on rakamının sayı başı olmasından dolayı I uğurlu saydığı onuncu padişah olarak, fakat, Emîr Süleyman ile Emîr Musa 'nın da Osmanlı tahtına geçmiş bulunmaları sebebiyle aynı zamanda on iki remzinin hikmetlerini şahsında toplayan bir hükümdar telakki etmekte ve bu mes-'ut tesadüfleri onun büyüklüğüne bir işaret gibi göstermektedir. Osmanlı kaynakları ve umûmî efkârı, kanun vâzu vasfından dolayı, kendisini umumiyetle Kanunî Sultan Süleyman nâmı ile. garp kaynakları ve garp dünyası ise, büyük ve kudretti vasfından dolayı Muhteşem ve Büyük (Magnificent, Maguifique, Der Prâchtige, çok defa da sâdece Grand Turc) adları ile tesmiye etmişlerdir. Süleyman, babası Selim 'in, şehzadeliğinde Trabzon 'da sancak beyi bulunduğu sırada, 6 teşrin II. 1494 (6 safer 900) 'te dünyaya geldi (Alî, *Kunh al-ahbâr*, 900 h. senesinin evvelinde ; *Haner-nâme*, 'ye dayanarak, Ahmed Tevhid, *Kanunî Saltan Süleyman Han'ın şehzadeliği devri*, TOEM, 1335—1337, nr. 49—62, s. 8b v. dd.). İsimlerin gökten indiği hakkındaki inanışa uyularak *Kar'an* 'dan bu hususta istiânede bulunulmuş, açılan sahifedeki „*Innaha niin Sulaymân*" âyetinden alınarak kendisine Süleyman adı verilmiş ve bu müjde derhâl istanbul 'da büyük babası pâdişâha (Bayezid II. *

ulaştırılmıştı. İlk tahsilini Trabzon 'da babasının bu iş ile vazifelendirdiği ve muhitinde bulundurduğu kimselerden yapan şehzade Süleyman o devirde sancak beyliğint çıkma yaşı olarak devletçe usûl ittihâz edilen 15 yaşına kadar burada kaldı Şehzade Selim 'in, oğlu için pâdişâhtan bir sancak talep etIOO

SÜLEYMAN I.

mesi üzerine, Bayezid II. evvelâ Süleyman 'a Karahisar livasını (Şebinkarahisar) tâyin etti. O sırada Amasya 'da sancak beyliği ile hükümet eden, fakat bütün Anadolu 'yu kendi nufûzu altında bulundurmak isteyen şehzade Ahmed kendi bölgesine çok yakın bulunduğu cihetle bu tâyini hoş karşılamadı. Veziri Yular–Kasdı Sinan Bey'in itirazına, düşmanın ya çok uzak, ya da yanında bulunması gerektiği şeklindeki tavsiyesine rağmen, bunun değiştirilmesini pâdişâhtan rica etti ve Hoca Sâded–din 'in bu münâsebetle naklettiği bir nazımda belirttiği üzere (*Tâc al-tavSrih*, II, 136) bir gerekçe gönderdi. Bunun üzerine şehzade Süleyman 'a Bolu sancağı verildi. Ancak babasının yerine geçmeyi ve padişah olmayı iyice aklına koyan Sultan Ahmed, buraya da, Bolu 'nun Amasya ile İstanbul arasındaki yol güzergâhını bulunması, dolayısıyla saltanat merkezine ulaşmanın kendisi için belki güç olacağı düşüncesiyle, itiraz etti. Pâdişâhın nezdinde „Bir sözü iki olmak muhal. .. bu vaz '1 dahi makbulleri" bulunması yüzünden şehzade Süleyman 'a bu defa da Kefe sancağı beyliği tevcih olundu (18 rebiülâhır 915 = 6 ağustos 1509; Topkapı sarayı arşivindeki bir vesikadan naklen Çağatay Uluçay, *Yavuz Sultan Selim nasıl pâdişâh oldu*, *Tarih dergisi*, 1956, sayı 11 —12). Bu değişiklik, Selim ve kardeşleri arasındaki taht mücâdelesinde, ehemmiyetli oldu ve Selim 'in ha'yli işine yaradı [bk. mad. SELİM I.]. Gerçekten, Süleyman, h. 918 senesine kadar 3 yıl kaldığı Kefe sancak beyliğinde iken, babasının Kefe 'den Rumeli 'ye geçişinde, sonra Bayezid II. 'e karşı yenilgiye uğrayarak avdetinde ve diğer hâdiselerde

Kırım hanı ile birlikte, onun ordu ihtiyaçlarını gidermeğe gayret gösterdi. Yavuz Sultan Selim, nihayet mücâdelesinde muvaffak olarak saltanata geçtikten (7 safer 918 = 24. nisan 1512) sonra Kırım hanına gönderdiği bir mektupta oğlu Süleyman-şah 'm İstanbul 'a gönderilmesini, bir sefer vâkî olduğunda devlet merkezinin muhafazasının kendisine verileceğini bildirdi (krş. Topkapı sarayı arşivi, E 6185 numaralı tarihî vesikadan naklen Ç. Uluçay, *aynı makale*, s. 127) ki, şehzade Süleyman, gerçekten, babasının amcaları Ahmed, Korkud ve amca-zâdeleri ile mücâdeleleri ve bütün Anadolu harekâtı sırasında kaim-makam-ı saltanat olarak İstanbul 'da bulundu ; ancak Selim 'in ortada hiç bir müddei bırakmamak suretiyle bu mücâdeleyi nihâî şekilde kazanmasından sonra Saruhan sancak beyliği ile Manisa 'ya gönderildi (919=1513). Onun, iç savaşlar sebebiyle âsâyiş ve güvenliği oldukça bozulan bu sancağın idaresinde bâzı güçlükler ile karşılaştığı ve pâdişâhtan, kendisine hareket hattını tâyine yarayacak bir talimatname göndermesini istediği görülmektedir ki, *Sigâset -nâme* adını taşıyan tarihsiz böyle bir hüküm Manisa şer'iyeye sicillinde kayıtlıdır ; bu mühim vesika, Saruhan sancağında, bu sancağın şehir, köy ve kasabalarında rastlanan haydut ve hırsızların nasıl te'dip edileceğini bütün teferruatı ile açıklayan bir ceza kanunu mahiyetindedir ve „*Sultan Süleyman kanun-nâmesi*” olarak tanınan matbu kanun-nâme ile bir çok yerlerinde uygunluk göstermektedir. Bu siyâ-setnâmenin bir hususiyeti, yürürlüğe konulmadan önce, hükümlerinin türlü yollar ile halka duyurulması, tanıtılması ve açıklanmasının sağlanması, ancak bundan sonra kadılar tarafından yürütüleceğine işaret olunmasıdır. *Si-gâset-nâme*, bundan başka, toprak meselelerine, idaresine ve vergilerine dâir de çok mühim hükümleri ihtiva etmektedir (tafsilât için bk. *Yavuz Sultan Selim 'in oğlu şehzade Sülegman 'a Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği Sigâset-nâme*,

Enver Ziya Ka-ral, *Bellekten*, 1942, sayı 21 v.d.; Ç. Uluçay, *Saruhan '1 idare eden şehzadeler, maigetleri ve devirlerinde yapılan eserlere dâir bir araştırma, Türk Tarik Kurumu yazmaları*, s. 8, 66, vesika 4). Diğer yandan, şehzade Süleyman '111 burayı idare ettiği esnada oldukça geniş selâ-hiyetlere sahip olduğu, msl. kapu ağası Ali Ağa 'ya Korucu çiftliğini mülk olarak verdiği, orayı idareye başladığı sene, Manisa yakınındaki Bozköy zaviyesi şeyhi Murad-oğlu Derviş İbrahim 'i türlü tekâlif ve rüsumdan muaf tuttuğuna dâir bir berat verdiği görülmektedir (Ç. Uluçay, *agn. esr.*, vesika 5 ve 8). Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferine çıktığı sırada şehzade Süleyman '1 Manisa 'dan celp ite Edirne muhafazasına bıraktığı gibi, Mısır seferine giderken de onu yine Rumeli memleketlerini düşmandan korumak vazifesiyle Edirne 'de bulundurmuştu (*Tac al-tavarik*, II, 245, 328 v.d.). Bu seferlerin muzafferiyetle neticelenmesi üzerine pâdişâhın ona Çaldıran Fe-tih-nâmesi ile (evâil-i receb 920'de Hoy şehrinde, Feridun Bey, *Munşa'at al-salâtin*, I, 386 v.d.) Kahire 'den muharrem 923 (temmuz 1517) tarihinde gönderdiği Mısır Fetih-nâme 'si de bilinmektedir (Feridun Bey, *agn. esr.*, s. 427 v.dd.). Çorlu civarındaki Sırt köyünde babasının vefatı üzerine Manisa 'da bulunan şehzade Süleyman 'a sadrâzam Pîrî Paşa tarafından silâhdarlar kethüdası Süleyman Ağa gönderilerek İstanbul 'a davet edildi. Daha önce Ferhad Paşa 'nın bu yolda bir haber gönderdiği, fakat şehzade Süleyman 'in, sadrâzamin davet ve işaretini beklediği ve ancak

I

SÜLEYMAN I. IOI

Pîrî Paşa ile vezir Ahmed Paşa 'nın „fetret olmadan yetişesiz" diye haberleri üzerine yola çıktığı da nakledilir (krş. Rüstem Paşa, *Te-vârih-i Âl-i Osman*, Univ. kütüp., nr. TY 2438, var. 180; Charles Ancüon, *Histoire de la vie de Soliman second Empereur des Tarcs*, Rot-terdam, 1706, s. 14). Şehzade 17 şevval 926

{30 eylû! 1520)'da Üsküdar'a vâsıl olunca, sadrâzam divânı toplamış, orduya vefat hâdisesini anlatmış ve kendisi sür'atle Çorlu 'dan istanbul'a gelmişti. I teşrin 1. J520'de cülus ve bi'at merasimi istanbul 'da yapıldı ve aynı gün genç pâdişâh matem elbisesi giymiş olduğu hâlde babasının nâşını karşılamak üzere Edirnekapısı 'ndan çıktı. Fâtih camiinde namazı kılındıktan sonra da onun Mirza sarayı denilen yerde defnini, buraya türbe ile birlikte bir cami (Sultan Selim camii), imaret, cnuallimhâne ve Yeni bahçe yakınında da bir medrese inşâsını ferman etti. Pâdişâh aynı gün sarayda hil'atler ve bahşişler, terakkiler dağıttırdı. Eyâletlere, sancaklara ve dost devletlere cülûsnâmeler yazıldı. Pîrî Paşa 'yi yerinde vezîr-i âzam bırakan Sultan Süleyman, kendisinin Saruhan sancak beyliğinde lalası bulunan Kasım Paşa 'ya (Koca, Safî) vezirlik payesi tevcih etti. Bu suretle divanda ilk defa dört vezir bulunması (ikinci vezîr Mustafa Paşa, üçüncü vezir Ferhad Paşa, dördüncü vezîr Kasım Paşa) usûlü ihdas edildi. Pâdişâh ihsanını yaptıktan sonra adlîni ve hakkın tecellisine karşı hassasiyetini de isbat etti. Önce, babasının Tebriz den sürüp getirdiği 600 evden mürekkep sürgünlere hürriyetlerini iade etti. İsteyenlerin yurtlarına gitmekte, dileyenlerin de İstanbul 'da kalmakta muhtar olduklarını bildirdi. Sonra, evvelce yasaklanan ipek ticâretinin, Osmanlı ve İran ülkeleri arasında ticâret kervanlarının serbest bırakılması, müsadere edilen malların iadesi sağlandı ve bu suretle yapılmış olan haksızlık telâfi edildi. Diğer yandan, hakkında şikâyet vâki olan veya asayişsizliğe cür'et edenler de şiddette te'dip olundu ki, bu arada Gelibolu sancak beyliği vazifesi ile Kapudan-ı derya bulunan Cafer Bey tHûnî, „Kanlı" lakabım taşıyordu), hakkında tahkikat yapıldıktan ve istediklerini katlettirerek mallarını zaptettiği anlaşıldıktan sonra, idam olunmuş, yerine Po-lak Mustafa Paşa getirilmiş, keza, bu sıralarda bâzı evleri basarak zorbalık yaptıkları pâdişâhın kulağına kadar gelen bâzı silâhdârlar da şiddetle cezalandırılmışlar ve yine reaya evlatlarını esir

diye sattırıldığı hakkında divân-ı hümâyûna şikâyetleri gelen Prizrin beyi de, mahalline gönderilen bir çavuş marifeti ile, te'dip olunmuştu. Bu adalet örnekleri, Sultan Süleyman saltanatının hak, kanun ve nizâm devri olarak başladığının isbatları oldu ve bundan sonra da kanunsuz ve haklı sebebe dayanmayan hiç bir muamele cereyan etmedi. Sebepsiz ve günahsız yere ümerâdan ve kadılardan, diğer mansıb sahiplerinden hiç kimse mâzûl ve mağdur edilmedi. Bu yüzden bütün vazifeliler, adalet ve hakkaniyet dâiresinde hareket etmekte, azilden korkmaktaydılar ve „mâzû! olursam bir dahi mansıb yüzün gör-mezem" derlerdi (bu hususta Peçevî. *Tarih*, I, 16 v. dd. 'ında bir çok misâl nakletmektedir.). C a n b e r d i G a z â l î s y a n ı (1520). Cülus senesinde Şam beyler-beyi Canberdi Gazâlî isyanı vuku buldu. Aslen Dalmaçyah bir slav esiri iken sonradan Tomanbay 'in ümerası arasına girmiş ve Şam emirliğine tâyin olunmuştu. Mısır seferi esnasında Haleb emî-ri Hâ'ir 'in delâleti ile Yavuz Sultan Selim'e itaatini arz eden Canberdi Gazâlî 'ye, seferden dönüşünde onun tarafından Kudüs ve Gazze sancakları ile birlikte Şam eyâleti tevcih edilmişti. Ancak, kafasında dâima isyan fikri ve istiklâl arzusu taşıdığı anlaşılan Gazâlî, Sultan Süleyman 'in cülusunu müteakip, her hâlde onun tecrübesizliğini hesaplayarak baş kaldırdı. Celâl -zade 'ye göre (*Tabakât al-mamâlik va dara-cöt al-masSlik*, Üniversite kütüp, nr. TY 5997 var. 83), önce Suriye ve Filistin 'i ele geçirmek, sonra Mısır 'ı zaptetmek ve nihayet hilâfeti ele geçirmek gibi büyük tasavvurları vardı. Derhâl Şam kalesini zapt ile nâmına hutbe okuttu, sikke bastırdı (Âlî, *Kunh al-ahbâr*, basılmamış kısımlar, Üniv. kütüp., var. 218). Arap ve kürtlerden 15.000 kişi ile 800 kadar tüfenk-endâzı başına topladı. Beyrut'u, kölelerinden biri vâsıtasıyla ele geçirdi. Cebel Lübnan 'daki dürzîleri isyan ettirmeğe çalıştığı gibi, Mısır beyi Hâir Bey 'e müracaat ile onu da bu harekete katılmaya davet etti (Şam'daki Venedik

konsolosunun raporuna atfen Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, V, 13). Ancak onun bu hareketini tasvip etmeyen Hâ-'ir Bey bir taraftan mektubu pâdişâha gönderdiği gibi, diğer yandan Canberdi Gazâlî 'yi oyalamayı uygun buldu ve başarı kazanabilmesi için önce „kilîd-i arab" mesabesinde olan Haleb 'i ele geçirmesi gerektiğini ona telkîn etti ki, bunun üzerine Haleb 'e karşı taarruz vuku buldu. Bu esnada Trablus, Hama ve Humus sancak beyleri de Haleb 'e çekilmiş ve Haleb beyler-beyisi Karaca Paşa ile birlikte kuşatılan şehri müdâfaaya başlamışlardı. Gazâlî 'nin isyanı ve Haleb 'i kuşattığı İstanbul 'da duyulunca (.zilhicce 926=»teşîin"l. 1520) onu te'-dibe üçüncü vezîr Ferhad Paşa, silâhdâr ve sipâhî bölükleri, 4.000 yeniçeri ve 200 top arabası ile, Anadolu, Rum ve Karaman beylerIOÎ SÜLEYMAN I.

beyleri kuvvetleri refakatinde, me'mûr edildi. Diğer yandan, Şehsuvar-zâde Ali Bey 'in de Dulkadirli Türkmen kuvvetleri ile derhâl Ha-leb 'e giderek şehri muhasaradan kurtarması bildirildi. Ali Bey 'in geldiğini duyan Can-berdi Gazâîî, Şam 'a çekilmek zorunda kaldı ve Şam 'da müdâfaa tedbirleri aldı ise de, bu esnada serdar da Anadolu ve Karaman kuvvetleri ile yetişti. Şam civarında Maştaba mevkiinde vuku bulan çarpışmada (7 safer 927 = 17 kânun II. 1527), Gazâîî kat'î bir yenilgiye uğradı ve kendisi ele geçirilerek katledildi. Bunun üzerine Şam etrafındaki arap kabileleri tamamen inkiyad etti. Şam beyler-beyliğine Anadolu beyler-beyisi Ayaş Paşa getirildi. Kudüs, Gazze Şafad sancak beyleri değiştirildi. Bu hareketi müteakip Gazâîî isyanından kendi hesabına bir fâide umduğu ve müsait bir fırsat kolladığı anlaşılan Şah İsmail 'in hareketlerini gözetlemek vazifesi ile Ferhad Paşa bir müddet Kayseri 'de beklemek üzere pâdişahdan bir emir aldı ise de, sonradan, umduğunu bulamayan şahın, Tebriz 'i terkettiği duyulunca bu tedbire de lüzum görülmedi ı Âlî, *agn. esr.*, var. 219).

Belgrad'ın zaptı (1521).Kanunî Sultan Süleyman, Canberdi Gazâî isyanının bastırıldığı haberi istanbul 'a geldiği sırada Macar kiralına karşı bir sefer açılmasına karar veriyordu. Zîrâ, kiral Lajos II. nezdine, bâzı kaynaklara göre cülusunu haber vermek üzere, Âlî 'ye yöre de «haraç talebine" giden pâdişâhın elçisi Behram Çavuş 'ün tahkîr ve idam edildiği öğrenilmiş, kısaca Osmanlı devleti ile olan ahdini bozduğu görülmüştü. Şüphesiz ki, Belgrad'ın çok tahkim edilmiş bulunmasının, Fâtih Sultan Mehmed devrinde buraya karşı yapılmış bir teşebbüsün akîm kalmasının o zamandan beri Osmanlı umûmî efkârında uyandırdığı kuvvetli aksül'amelin de Sultan Süleyman 'm bu kararında bir te'siri olduğu ve meydana gelen bu son hâdiseyi, kendi devleti menfaatleri hesabına, değerlendirmek istediği düşünülebilir. Pâdişâh bu ânî kararı takiben ilk hazırlıkları emretti (tafsilât için bk, mad. BELGRAD). Kendisi de 11 cemâziyelâhır 927 'de (19 mayıs 1521), Fâtih, Bayezid ve babasının türbelerini ziyaretten sonra İstanbul 'dan hareket etti. Evelâ Halkalı Pınar 'da çadırlı ordugâha çıktı, 7 gün sonra Edirne'ye, buradan Rumeli kuvvetlerini beraberine alarak yoluna devamla, 11 haziranda, Filibe, 17 haziranda Sofya 'ya vardı. Daha sonra da Niş ve Alacahisar istikametinde yoluna devam ederken hudut' kumandanlarının katıldığı harp meclisinde, muhasara stratejisi hakkında ve-zîr-i âzam Pîrî Paşa ve vezîr Ahmed Paşa 'nın ileri sürdükleri tekliflerin münâkaşasını müte-âkib alman karar gereğince ilk olarak zaptı kararlaştırılan Böğürdelen kalesinin alınmasında hazır bulundu. Sava üzerinde kurulan köprü inşâatına, günlerce bir çardak altında nezâret ederek, askeri teşvik etti. Bu sırada Koupenik (Koupinovo) kalesi hâkimi pâdişâha kalesini teslim edeceği yolunda bir haber göndermiş, fakat bunu sâdece zaman kazanmak için yaptığı anlaşılmıştı. Daha sonra Semtin (Zimony) ve daha başka kaleler zaptolundu ve 30 ağustosta da Belgrad teslim alındı. Belgrad'ın

fethine bir çok tarihler düşürülmüştür (krş. Lûtfi Paşa, *Tevârih-i ÂL-i Osman*, s. 303). Sultan Süleyman iki gün sonra (27 ramazan) kaleye giderek camie tahvil edilen aşağı kilisede cuma namazını kıldı (tafsilât için bk. mad. BELGRAD ve krş. Tubero, *De Turcoram origîne moribus et rebus gestis Comentarıs*, Floransa, 1590, Frankfurt, 1003; F. Tauer, *Histoire de la campagne da Sultan Süleyman I. contre Belgrade en 1521*, Prague, 1924; ayrıca bk. Ferîdûn Bey, *Münşâat*, Belgrad seferi menâzil-nâmesi, 1, 507 v. dd.). Belgrad 'in fethini pâdişâh memleketin bütün kadılarına oradan bir fetihname ile bildirmiş (evâ-hir-i ramazan 927=1521 eylül başları), sefer ve muhasara hâdiseleri ve kalenin fethi bu nâmede edebî bir ifâde ile ve bir çok âyet ve hadîsler ile süslenerek anlatılmış, bilhassa vezirler ile vezîr-i âzamin büyük meziyetleri belirtilmiştir. Ayrıca Dulkadır hâkimi Şehsuvar -zade Ali Bey 'e, vezîr Ferhad Paşa 'ya Belgrad fetihnameleri gönderen Sultan, kendilerinden de buna karşılık tebriknâmeler almıştır krş. Ferîdûn Bey, *Münşâat*, 1, 515 v. d.). Diğer taraftan, pâdişâh Venedik dojunu da Halil Çavuş adındaki bir elçi ile bu fetihnamelerden birini göndermiştir ki, bu elçinin 28 teşrin 1. 'de senato tarafından merasimle kabul edildiğine dâir bilgimiz vardır (Marini Sanuto 'dan naklen Hammer, *agn. esr.*, V, 18).

Kanunî Sultan Süleyman teşrin I. sonlarında ordu ile İstanbul 'a döndü, yolda iken küçük oğlu şehzade Murad'ın ölümünü haber almış {*Râznâme*, s. 514, 21 şevval 927) avdetinden sonra da 9 yaşındaki şehzade .Mah-mud adındaki oğlunun ve bir kızının vefatı vuku bulmuştur \ Bostan, *Sülegman-nâme*, Aya-sofya kütüp., nr. 3317, var. 32, 34; Hammer, *agn. esr.*, V. tg).

R a g u s a , Rus ve V e n e d i k elçileri ile y a p ı l a n a n l a ş m a l a r (1521). Bu sırada pâdişâh, kısa aralıklarla toplanan di-vân-ı hümâyûnlarda hükümdarlarından getirdikleri tebriknâmeleri takdime gelen Ragusa, Venedik ve rus elçilerini kabul etti.

Ragusalılar

f

SÜLEYMAN i. »°3

Osmanlı memleketlerinden ihtiyaçları için zahire satın almak müsaadesini sultandan almakta idiler. Kırım hanının mütemadi akınlarının tehdidleri altında bulunan rus çarı Vasili 'nin. cülus tebriki için gönderdiği elçiler, bu akınlardan şikâyetle bahsetmişler (elçi Tre-tiak, Moskova'dan 20 haziran 1521 'de hareket etmişti), genç pâdişâh da Mehmed Giray Han 'a rusları rahatsız etmemesini tenbih eylemişti. Kırım han-zadelerinden birinin, Menkûb beyinin götürdüğü bu nâmede sultan, dostâne hislerini ve iyi komşuluk arzusunu bildiriyordu ki, rus çarı bu fırsatı kaybetmemek için derhal Jean Morozof adında yeni bir elçi göndererek Osmanlı pâdişâhı ile bir anlaşma akdini istedi, fakat daha fazla bir şey elde edemedi (tafsilât için bk. M. Karamsin, *Histoire de l'Empire de Russie*, trans. trc. St. Thomas ve Jauffret. Paris, 1820, VII. 129 v.d.. 142 v.dd.). Bu sırada Venedik ile yapılan anlaşma ve eskiden verilmiş imtiyazların yenilenmesi daha mühimdir. Venedik balyosu Marco Memmo 30 maddelik bir ahid-nâme akdine muvaffak oldu (1 muharrem 928 = 1 kânun 1. 1521 ;. Bu ahidnâmede ticâretin serbestisi ve güvenliği belirtiliyor, her üç senede bir değiştirilmek üzere İstanbul 'da balyos bulundurulması kararlaştırılıyordu. Kaçak köleler Venedik 'e iade olunacak, islâmı kabul etmiş bulunanlar için 1.000 akçe bedel verilecekti. Asîl esirlerin hürriyeti iade olunacak. deniz kazazedelerine ilişil meyecekti. Her kaptan, gemisinden sorumlu olacak, katiller ve diğer suçlular her iki tarafça karşılıklı olarak geri verilecekti. İki devlet tebeası arasındaki dâvalarda tercümanlar mahkemelerde hazır bulunacak, her hangi bir Venediklinin borcu için balyos hapsedilmeyecek, Venedik tüccarları balyosun müsâadesi olmadıkça Osmanlı ülkesinde seyahat edemeyeceklerdi. Venedik tebeasının verasetine âit dâvaları balyos tarafından

görülebcek, Venediklilerin Trab-lusgarp, Tunus ve Cezayir gibi berberi memleketleri ile ticâretlerine mâni olunmayacak, Venedik gemileri yalnız İstanbul 'a girecekleri vakit gözden geçirilecek Gelibolu 'da muayene olunmıyacaktı; Venedik cumhuriyeti Kıbrıs ve Zanta adalarına karşılık her sene biri 10.000, diğeri 500 dukalık iki vergi ödeyecekti. Kanunî Sultan Süleyman 'm ilk senelerinde yapılan bu ahid-nâme, bu hükümdarın daha sonraki devirlerinde diğeri devletler ile aktedilen anlaşmalara esas olmuş gibidir { bk. aslının Venedik arşivinde, *Capitulatio Sultani Sulei-mani... per Marco Memmo* başlığıyla, suretinin de Viyana arşivinde ve ayrıca Marini Sanuto 'da olduğunu bildiren Hammer, V, 20, *7°).

R o d o s 'un za p t ı (1522). Saint Jean d'Hospitaliers veya Saint Jean de Jerusalem denilen şövalye tarîkatinin elinde bulunan Rodos adası, öteden beri Osmanlı devletinin ele geçirmek istediği çok müstahkem ve ehemmiyetli bir yerdi. Sultan Süleyman, Belgrad'ın fethini başardıktan sonra Osmanlı siyâsetinin bu ikinci mes 'elesini de halle teşebbüs etti. Fethi zarurî kılan âmiller belli idi: 1) Rodos şövalyelerinin Osmanlıların Akdeniz ticâretini sekteye uğratması, 2) hac seferlerini teeâ-vüzleriyle rahatsız edip aldıkları esirleri (ki bu sırada sayılarının 1.500 'ü bulunduğ tahmin edilir) adalarında angaryada çalıştırmaları, 3) başta vezîr Mustafa Paşa ile de-'nizci Kurdoğlu Musliheddin Reis 'in sultana telkin ve te'sirleri, 4) şövalyelerin Mısır Mem-lûklerine ve Canberdi Gazâlî isyanlarına yardım etmiş olmalarının bilinmesi. Esasen Şarl-kent-François papalık-reform hareketleri mücâdeleleri ve Macaristan 'in iç vaziyeti, şövalyelerin yardım dâvetine karşı bunların hareketsiz kalmaları neticesini doğurduğu cihetle adanın alınması için şartlar da gayet müsait bulunmaktaydı. Muhasaraya başlamadan önce Kanunî Sultan Süleyman şövalye tarîkati reisi Villier de l'Isi Adam 'a bir mektup göndererek ona Belgrad 'in fethini

bildirdi ve itaati kabul ettiği takdirde hürriyetlerinin sağlanacağını ve mallarının taarruzdan masun kalacağını te'min etti. Fakat bunun müsbet bir neticesi olmadı. Serdar ikinci vezîr Mustafa Paşa kumandasında Osmanlı donanması İstanbul 'dan 4 haziran 1522 'de hareket etti. Pâdişâh da Üsküdar 'da otağını kurdu (18 haziran). Buradan Marmaris körfezine doğru karadan hateket etti. 2 temmuzda Kütahya 'da Anadolu beylerbeyi Kasım Paşa ve Rumeli beyler–beyi Ayaş Paşa pâdişâha katıldılar. Aydın 'a varınca Ferhad Paşa 'nın, evvelce verilen talimata tevfiikan, Şehsuvar–zâde Ali Bey 'i te'dip ettiği haberi geldi. Dulkadir hanedanından olan ve şimdiye kadar bir çok hizmetleri görülen Şehsuvar–zâde Ali Bey hakkında, idaresi altında bulunan Maraş–Elbistan havâlisinde ve diğer yerlerde keyfî hareketler yaptığı, istediklerini kati ile mallarını müsadere eylediği yolunda bâzı şikâyetler geliyor, Celâl–zâde 'ye göre, sefere gelmesi için pâdişâhın yaptığı davete icabet etmiyordu. Hattâ istiklâlini ilân etmek istediği hakkında bâzı şüpheler de uyanmıştı (Ali Bey'in te'dibi hâdisesinin, Ferhad Paşa 'nın beslediği kini ve garezi yüzünden vuku bulduğu hakkında bk. Mehmed Mazhar Fevzi, *Haber-i sahih*, İstanbul, 1293,JV, 37). Böylece Marmaris körfezine yaklaşıldığı sırada, serdardan, Rodos şövalyelerini» kaleyi n^âlanyle SÜLEYMAN I.

vermiyecekleri haberi alınınca temmuz nihayetlerinde Sultan Süleyman Rodos 'a geçti ve muhasaraya bizzat nezâret etti. Türlü safhalar arzeden ve uzun süren kuşatma esnasında 24 eylülde vuku bulan umumî hücumun başarısızlığa uğramasında sorumluluğu Sultan, Ayaş Paşa 'da bulduğu gibi, serdarın da, o sırada vefat haberi gelen Hâ'ir Bey 'in yerine Mısır valiliğine göndermek suretiyle, muvaffa–kiyetsizliğine hükmetmiş oluyordu. Serdarlığa vezir Ahmed Paşa 'yi getirdi. Pâdişâh arasıra Cem Sultan ve Santur–oğlu bahçelerine, Eski–Rodosluk ve Sünbüllük denilen mesire yerlerine gidiyordu. Defterdar Abdüsselâm Bey ile Menteşe ve

Karası sancak beylerini, Okçu Sinan Bey 'i kuvvetleri ile birlikte Eski-Rodos 'un yeniden bina edilmesine me'mûr etmişti. Nihayet kaleyi teslim müzâkereleri başladı. Kışın yaklaşması, muhasaranın uzaması ve soğukların büyük zayiata sebep olması, pâdişâhı, Üstâd-ı âzamin teslim şartlarını kabule sevketmişti. 21 kânun 1.'de kalenin teslimi kararlaştı i teslim şartları için bk. mad. RODOS). 26 kânun I. 'de Kanunî Sultan Süleyman Üstâd-ı âzami huzuruna kabul etti. Müteakiben de kalede ispanyol burcunu, Saint Nicolas kalesini, Ostâd-ı âzamin sarayını gezmiş, camie tahvil edilen Saint Jean kilisesinde cuma namazını kılmıştı. Üstâd-ı âzam, 1 kânun II. 1523 'te 5.000 kişilik maiyeti halkı ile Girid 'e hareket etti. Tarihçi Alî, Rodos 'un fethi için söylediği bir kıt'ada fetih tarihini 929 olarak belirten bir tarih düşürmüştür (*Kunh al- ah-bâr*; basılmamış kısımlar, var. 220). Pâdişâh, Rodos 'un idaresi ve müdâfaası hakkında gerekli tedbir ve kararları aldıktan, bütün kadılara, Kırım hanına, Mekke şerifine fetihnameler, komşu ve siyâsî münâsebâtta bulunulan devletlere zafernâmeler gönderdikten sonra a kânun II. 1523 'te Rodos 'u terk ile Marmaris 'e hareket etmiş ve şubat iptidalarında da İstanbul 'a vâsıl olmuştu.

Rodos fethi münâsebetiyle gönderilen zafer-nâmelere Venedik mukabelede bulunduğu gibi, Şah İsmail de, cülustan beri ilk defa olarak, tâziyet ve tebrik vecîbesini yerine getirmiş, Rodos fethinden dolayı da memnunluğunu bildiren bir mektup ile bir elçi göndermişti (Rodos seferi esnasında fethedilen diğer adalar v.b. hakkında ve tafsilât için bk. Tabîb Ramazan, *Rodos fetih-nâmesi*, Revan köşkü, nr. 1279 ; Celât-zâde Salih, *Rodos fetih-nâmesi*, Nuruos-maniye, nr. 3170; Bostan, *Sülegman-nâme*, Aya-sofya kütüp.. nr. 3317; Âlî, *Fetik-nâme-i Rodos*, Selim Ağa kütüp., nr. 757; Peçevî, *Tarih*, î; Bourbon, *La Crande et merveilleuse et tres eruelle oppugnation de la noble çite de Rhodes imprime Van 1526*; Jacob Fontanus, *De Bello*

Rhodio; Rene Aubert, Abbe de Ver-tot, *Histoire de l'ordre de Malte*, 1726 ; Tercier, *Memoire sar la prise de la ville et de itle de Rhodes en 1522, par Soliman II.*; *Memoires de l'Academie des Inscription*, XXII; Feridun Bey, *Münşaât*; 1, 529, 540 ; Chaleondylas'a A. Thomas'in ilâvesi. Paris, 1663. 11, 457 v. dd.; Halil Hâlid, *Rodos fethinde Sultan Süleyman'ın tedâbir-i si y âsi y esi*, istanbul, 1326; Hatnmer, göst. yer.).

İ b r a h i m Paşa 'nın ve z â r e t i (1523), Kanunî Sultan Süleyman 1523 'te sadrâzamı Pîrî Mehmed Paşa'yi tekaüd ederek yeline, o zamana kadarki teamüle aykırı olarak, ha-rem-i hümâyûnda oda-başı ve iç şahinciler ağalığında bulunan İbrahim Ağa'yi, vezîr-i âzamlığa getirdi > 13 şaban 929=27 haziran 1523 bk. mad. İBRAHİM PAŞA.1. Bu tâyin ve tercihe müteessir olan vezîr Ahmed Paşa, Mısır valiliğinin kendisine tevcihini isteyince, divân-ı hümâyûnda İbrahim Paşa ile Ahmed Paşa 'nın bundan sonra dâima rekabet hâlinde bulunacağı ve bunun belki de bir çok anlaşmazlıklara yol açacağı düşüncesile, padişah tarafından bu istek kabul edildi. Hâ'ir Bey 'in vefatından sonra bir çok hâdiselerin cereyan ettiğini ve bilhassa Şarkıye kâşifi Canım (So-lak-zâde 'de : Hâtem ile Tanca kâşifi Hudâverdi ve Garbiye kâşifi İnal 'in Mısır '1 Osmanlılardan geri almak üzere, gizli tertibat aldıklarını, oraya giden Mustafa Paşa 'nın da bu vazifeden affını istediğini göz önüne alan ve Mısır 'm fethinde babasıyla birlikte bulunduğu cihetle „sâhib vukuf dur" diye düşünen Kanunî Sultan Süleyman, Ahmed Paşa 'yi Mısır 'a gönderdi. Ancak 18 şevval 929 (30 ağustos 1523) 'da Mısır 'da Bulak 'a vâsıl olan ve Mısır âyânı tarafından karşılanan Ahmed Paşa bir müddet sonra orada istiklâlini ilân ile hutbeyi nâmına okuttu, para bastırdı, Mısır sultanlığını elde etmeğe çalıştı. Bu yolda Memlûkleri de, bir çoklarına büyük menfâatler te'min etmek suretiyle kazandı. Kaledeki yeniçerileri bunlar vâsıtasıyla mağlûp ederek memleketin hâkimi oldu

(kânun II. 1524 \ Ahmed Paşa'nın hiyâ-neti ve isyanı İstanbul 'da duyulunca, bâzı tedbirlere başvuruldu ise de, bu hareketi bastırmağa, Ahmed Paşa 'nın yanında Mısır 'a gönderilen ve pâdişâha sâdık kalan Kadı-zâde Mehmed Bey muvaffak oldu ve etrafına topladığı adamlarla onu İskenderiye taraflarına kaçırarak bir çarpışmada öldürttü ve başını pâdişâha gönderdi (930 1524[^]. Alî, *Kunh al-ahbâr*, var. 221; tafsilât için bk. Süheylî, *Târih Misr al-cadid*, Müteferrika tabı, var. 53 v.dd.). Mamafih bundan sonra da Mısır 'da kaSÜLEYMAN I. 105

rışıklıklar ve ihtilâflar devam etti. öyle ki, 1524 senesinin ilk bahar aylarında İbrahim Paşa'nın ahenk 've asayışı iade maksadı ile, Mısır 'a gönderilmesi gerekli görüldü [bk. mad. İBRAHİM PAŞA — Pargalı—]. İbrahim Paşa İstanbul 'dan yola çıktığı gün (1 zilhicce 930=[^]30 eylül 1524) Osmanlı tarihinde ilk ve son defa olmak üzere pâdişâh tarafından büyük bir teveccüh ve güven nişanesi olarak, Adalar'a kadar uğurîsnmişti (Alî, *Kunh al-ahbâr*, var. 223). Vezîr-i âzamin Mısır 'da bulunduğu sırada Sultan Süleyman '1 meşgul eden iki iç hâdise oldu. Bunlardan birincisi Ferhad Paşa 'nın idamıdır. Bir müddet önce Şehsuvar-zâde Ali Bey 'i te'dip eden, fakat sonra Anadolu 'da ve bilhassa Rum eyâletinde bir çok haksızlıklar ve zulümler yapan Ferhad Paşa hakkında pâdişâha şikâyetler geliyordu. Evvelâ, ceza olarak vezirliği kaldırıldı ve Semendire sancak beyliğine gönderildi. Bu suretle onun, hudut boylarında do'gun bir tahsisatla bulunmasıyla haksızlıklardan ve yolsuzluklardan uzak tutulacağı. yola geleceği umul muştı. Bu yeni vazifesinden de şikâyetler gelip, izinsiz olarak İstanbul 'a döndüğü duyulunca, av yapmak üzere Edirne'ye giden pâdişâh tarafından oraya

celp ve 4 muharrem 931 'de (I teşrin II. 1524) idam edildi. İkinci hâdis, Sultan Süleyman 'in Edirne'den avdeti sıralarında (receb 931=mart 1525) yeniçerilerin oldukça büyük bir isyanının vukuudur. Öyle anlaşılıyor ki, vezîr-i âzamin aleyhdarların bu hususta tahrikleri vardı ve „vezîr-i âzamsız divan olmaz, olduğu takdirde asker zapt olunmaz" gerekçesi ile sadâret mührünün başka bir kimseye verilmesini istiyorlardı. Pâdişâhın İstanbul 'a avdetinden bir kaç gün sonra bir kısım yeniçeriler bâzı evleri ve bu arada İbrahim Paşa sarayını basarak yağma ve tâlâna teşebbüs ettiler. Sultan Süleyman bizzat hâdiseyi incelemeye lüzum görmüş, Kâğıthane kasrından sarayına gelerek, yapılan tahkikat neticesinde sorumlulukları görülen fesatçıların ve ele-başıîarm ezcümle yeniçeri ağası Mustafa ile reis-ül-küttâb Haydar Efendi'nin şiddetle cezalandırılmalarına emir vermişti. Aynı zamanda Mısır 'da bulunan İbrahim Paşa 'ya gönderdiği bir emirle de Mısır valiliğine münâsip birisini bırakarak sür'atle İstanbul 'a dönmesini bildirmişti. 22 şabanda (15 haziran 1525) Kahire 'den ayrılan vezîr-i âzam da karadan ve yollarda bir takım idarî ve adlî icrâatte bulunarak Eylül ortalarında İstanbul 'a dönmüş ve yine büyük bir merasim ile karşılanmıştı (tafsilât için bk. Âlî, *Kunh al-ahbâr*, var. 224 v.dd.; Bostan, 55-*legman-nâme*, Ayasötya kütüp., nr. 3317, var. 73; Hammer, V, 46 v. dd.). Bir müddet önce vefatı haber alınan Şah İsmail 'in (1524) yerine oğlu Tahmâsp geçmiş, fakat bu ölüm ve cülus husûsî bir elçilikle Sultana bildirilmemişti. Bu sebeple pâdişâh da yeni İran şahını tebrike lüzum görmedi. Bilâkis, ona, Yavuz Sultan Selim zamanından beri sünnî ve şî'î mezheplerinin gerçek mümessilleri olan iki hükümdar ve

milletleri arasında süre gelen kin, nefret ve istihfafi aksettiren bir mektup gönderdi ki, hakaretle dolu olan ve Celâl-zâde Mustafa Çelebî 'ye yazdırılan bu mektup bir tehdid-nâme mâhiyetinde idi ve Şah Tahmâsp '1, arz-ı ubudiyette kusur ettiği, gurur ve dâire-i dalâlette bulunduğu cihetle muahaze ediyor, yakında diyar-ı şarka teveccüh-i hümâyûn vâkî olacağını bildiriyor, „Er isen vaktine hazır olasın" diyordu (krş. Ferîdûn Bey, *ayn. esr.*, I, 541 v.dd.î. Aynı mealde bir nâme Gîlân şahına yazıldığı gibi, Diyarbekir beyler-beyine de durum bildirildi (Ferîdûn Bey, *ayrı. esr.*, s. 540 v.d., 543 v.d.). Şah Tahmâsp bu mektuba cevap vermedi, fakat bir ittifak akdetmek üzere macar kiralına ve imparatora bir elçi gönderdi (krş. Marini Sanuto 'ya atfen Hammer, *ayn. esr.*, s. 49; ayrıca bk. K. Ba-yani, *Les relations de Viran avec l'Europe occidentale à l'époque Safavide*, Paris, 1937; V. Minorsky, *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1933).

M o h a c s e f e r i (1526). İbrahim Paşa 'nın dönüşünden sonra pâdişâh sefer hazırlıklarına girişilmesini emretmiş, ancak seferin hangi istikamete yöneltileceği açıklanmamıştı. Venedik ile münâsebetler baştan beri dostça idi. Fakat Belgrad'ın fethinden sonra da garp hudutlarında hâdiseler eksik olmamıştı. Evelâ Eflâk 'ta Boyarlar ve iktidarı ele geçirmek isteyen Voyvodalar ve tarafdarları arasında olan şiddetli mücâdelelere ve iç karışıklıklara Niğbo-lu sancak beyinin müdahalesi icâp etmiş, haksızlığa uğrayan tarafın daveti, pâdişâhın ve divan-ı hümâyûnun da tasvibi ile Eflâk'a giden sancak beyi Mehmed Bey orada bir müddet hem nizam ve asayiş sağlamış, hem de devletin Lehistan ve Erdel hudutlarında güvenliğini te'min edecek tedbirleri almıştı. Pâdişâha iltica eden Radu, Boyarlar arasındaki nufûzu hesaplanarak, senelik 14.000 duka cizye vermek şartıyla 1524 'ten itibaren voyvodaliğe getirildi (tafsilât için bk. Iorga, *HUtoire des Roumains*, Bucarest, 1937, IV, 364 v.dd.; Hammer.

ayn. esr., V, 50 v. dd.; ayrıca bk. mad. EFLAK). Diğer yandan, Tuna boylarında hudut hâdiseleri, küçük ölçüde savaşlar eksik olmuyordu. Hudut sancak beylerinden Yahya Paşa –zade Bâli Bey 'in, pâdişâha, bu tarafa sefer yaptığı takdirde Drava ile Sava nehirleri araSÜLEYMAN I.

sındaki Macaristan arazisinin fethini vaad ve taahhüt ettiği biliniyor ve bu haber, macar hudut kumandanı Tomori 'nin casusları vâsıtası ile Macaristan 'a da ulaşıyordu. Hâlbuki durumun gergin olduğu bu sıralarda (1525) macar ordusundan ücretlerini alamayan bir çok askerin Bâli Bey 'in tarafına iltica ettiği de bir vakıa idi. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan'a karşı açtığı seferin, Mohac muharebesinin bir çok sebepleri, ezcümle Papalık ve Macaristan münâsebetleri, imparatorluk meclisinde cereyan eden siyasî müzâkereler, bunların yarattığı sebep ve âmiller, Lehistan münâsebetleri (Açta Tomiciana, *Epistolae, legationes response, actiones, res gestae Sigismundi I. regis poloniae 1507—1548*, Posen, 1852—1906, I—XII) gibi bir çok cepheleri olmakla beraber (tafsilât için bk. A. *Mohâcsi Bmlekköny* Budapest, 1925) Fransa siyâsetinin Osmanlı pâdişâhı nezdinde kazandığı nüfûz ve yaptığı telkinin büyük ehemmiyeti de tarihî bir gerçektir. Şöyle ki : Fransa kiralı François I., imparator Şarlkent 'e Pavia 'da mağlûp ve esir düştükten (25 şubat 1525) sonra annesi ve saltanat nâibesi Angouleme düşesi Louise de Savoie Kanunî Sultan Süleyman nezdine gönderdiği elçi vâsıtası ile, padişaha, mukaddes Roma–Cermen imparatorunun gittikçe büyüyen kudret ve nüfuzunu kırmak ve yarattığı tehlikeyi bertaraf etmek üzere Fransa ile ittifak teklif etmekte idi. Bu ilk elçi ve haber İstanbul 'a ulaşamadı ise de, aynı senenin sonlarında (kânun I. 1525) bir başka elçi Jean Frangipani İstanbul'a gelmeğe muvaffak oldu ve biri François 'nın, diğeri annesinin olmak üzere iki mektubu pâdişâha getirdi. Testa (*Recueil des Traitis de la Porte*

Ottomane, Paris, 1864, I, 3) 'ya göre, Kanunî Sultan Süleyman, evvelce gönderilen Fransız elçisinin Bosna 'da kaybolması ile ilgili olarak Bosna sancak beyini İstanbul 'a getirtmiş ve Frangipani 'ye de Macaristan 'a bir sefer yapmak suretiyle Fransa kiralına müessir bir yardımda bulunacağını kuvvetle vaad etmiştir. Elçi avdetinde Madrid muahedesi ile esaretten kurtulmuş olan François 'ya Sultan Süleyman 'in vaadini bildirmiş, o da pâdişâha minnet ve şükranını ifâde eden bir teşekkür mektubu göndermişti (tafsilât için bk. Baron de Testa, *ayn. esr.*, s. 6; mektubun latince aslı için bk. Champollion-Figeac, *Captivite de François fer*, Paris, 1847 ; Char-riere, *Negotiations de la France dans le Le-vant*, Paris, 1848, i). Fransa elçisinin İstanbul 'da bulunduğundan 2 şubat 1526 tarihli raporunda bahseden Venedik balyosu Piero Bra-gadino, pâdişâhın elçiye altın işlemeli bir hil-'atla 10.000 akçe verdiğini bildirmektedir (Merini Sanuto'dan naklen Hammer,V, 50 \ Gerçekten Frangipani, Kanunî Sultan Süleyman 'a Şarlkent'e karşı karadan ve denizden yapılacak bir taarruz neticesinde François'nın kur-tarılabileceğini söylemiş, aksi takdirde iki garplı hükümdarın sulh yapacağını ve imparatorun Avrupa 'nın yegâne hâkimi kesileceğini ilâve etmişti. Pâdişâh, öyle görünüyor ki, Venedik elçisinin de fikrini aldıktan sonra bir mektup ile (1 rebiülâhır 932=1 şubat 1526 tarihli bu mektup Charriere, *ayn. esr.* 'dedir) Fransız kiralım, harpte hükümdarların başlarına her türlü şeyin gelebileceğini ifâde etmek suretiyle teselli etmiş ve elçiye de Şarlkent *e karşı biri İtalya sahillerine, diğeri Macaristan 'a olmak üzere iki cepheden hareket edeceğini bildirmişti. Kemal Paşa-zâde de *Mohâc-nûme* 'sinde bu konuda bilgi verdiği ve seferin sebeplerini zikrettiği yerde (Pavet de Courteil-le, *fiistoire de la Campagne de Mohacz*, Paris, 1859, s. 24 v. dd.) İspanya hükümdarının esaretinden kurtarılması hususunda pâdişâha teveccüh eden Fransa kiralına

verilen va'din mühim bir rolü olduğunu bildirir ve Fransa kiralının pâdişâha sunduğu arızanın mealini verir. Pâdişâh, François 'nın, bir taraftan Osmanlı devletini kendi dâvası lehine kazanmaya çalışırken, diğer yandan Avrupa 'daki itibârını kaybetmemeğe çalıştığından, yâni Osmanlılar ile anlaşmak istediğini gizlediğinden habersiz olarak, ona kuvvetle yardım va'dini yapıyordu. Nitekim sadrâzam İbrahim Paşa bir kaç sene sonra, bu meselenin gerçek mâhiyetini, İstanbul 'da Ferdinand 'm elçilerine açıklamış, Fransa kiralının mahviyetkâr bir şekildeki müracaatı üzerine pâdişâhın Venedik 'le bir ittifak yaptığını, Venedik donanmasının ispanyollara karşı harekete geçtiği sırada Osmanlı ordusunun da Friuli kıt 'asından geçerek Milano'ya karşı teşebbüse girişmeği tasarladığını, bu tasavvurun gerçekleştirilmesi için macar kiralına bir elçi göndererek serbest geçiş hakkı istediğini, fakat kiral Lajos II. 'un bu teklifi reddettiğini, bunun üzerine sefer istikametinin tâyininde bir müddet tereddüt gösterildiğini, bilâhare François 'nın esaretten kurtularak pâdişâhın lûtfuna teşekkür etmesi, hastalığı olmasa bizzat gelip pâdişâhın ayaklarını öpeceğini bildirmek suretiyle minnettarlığını vve şükranını ifâde eylemesinden sonra Macaristan 'a karşı ordu sevkettiğini söylemişti (Jurisich ve Lamberg adındaki Avusturya elçilerinin 1530 'da hükümetlerine gönderdikleri raporlar için bk. Gevay Antal, *Urkunden and Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Os-terreich, Ungarn und der Pforte in XVI. u. XVII. Jahrhundert*, Wien, 1838—1842, I c,

SÜLEYMAN I. 107

I — III; ayn. mi!., *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungarn im letzten Drittel des jahres 1526*, Wien, 1845; Hammer, V., *iür. yer*, Gerek Fransız siyâsetinin bu suretle telkîn ve te'siri, gerek Belgrad'ın fethinden sonra da devam eden hudut hâdiseleri ve kar

şıklı akınlar (tafsilât için bk. Engel, Istvânfy ve diğer kaynaklara atfen Hammer, V, 53 v.d.) Mohac seferinin siyâsî ve askerî sebepleri ve mukaddimesi sayılabilir. Sefer kararı daha kış aylarında verilmiş, pâdişâh, 932 senesi safer ve rebiülevvel aylarında (kânun I. 1525, kânun İL 1526) Rumeli ümerâsına ısdar ettiği fermanlarda, kuvvetleri ile birlikte ilk bahar da Sofya sahrasında toplanmalarını ve müteakip emre intizar eylemelerini, her tarafa ulaklar gönderilerek sefere hazırlanmalarını bildirmişti. Anadolu beyler-beyi Behram Paşa ile, Bosna sancak beyine, Kırım hanı Saadet Giray'a ve diğer ilgililere de gereken tebligat ta bulunmuştu. Padişah, seferin serdarlığını, Mısır.'dan avdetinden sonra teveccüh ve itimadına daha çok mazhar olan vezîr-i âzam İbrahim Paşa'ya tevcih etti. Anadolu muhafazasına ilgili ümerâyı me'mûr ettiği gibi istanbul muhafazasına da bir müddet Mısır beyler beyliğinde bulunmuş olan Kasım Paşa (Güzelce) ile Müfti Kemal Paşa-zâde 'yi bıraktı ve II receb 932 (2i nisan 1526)'de 100.000 kişilik ordusu ve 300 top ile İstanbul 'dan hareket etti (Bostan, *ayn. esr.*, var. 76 v. dd.; Alî, *ayn. esr.*, var. 227). Ordu büyük bir nizam ve disiplin içinde yürüyüşe geçti. Pâdişâh ekili tarlalara girerek hayvan otlatmayı, reyanın hayvanlarını ellerinden almalarını şiddetle yasaklamış ve bu gibi hareketlere cüret edenlerin idamla cezalandırılmalarını emretmişti, Yol boyunca vuku bulan tek-tük hâdise ve suçluların cezalandırılması için ciddiyetini gösteriyordu (kşr. Ferîdû Bey, *ayn. esr.*, *Ruznâme*, s. 554 v. dd. 28 recepte ve 19 şabanda geçen vak'alar), Yine yol boyunca yer-yer pâdişâhın ordusuna, evvelce vazifelendirilen kuv

vetler iltihak ediyor, beyler–beyi ve sancak beyleri el öpüyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman bayram merasimini Belgrad 'da yaptı ve müteakiben ordu ile birlikte Sirmiyeye ovasına geçti; Salankamen, Peteryaradin ve diğer kalelerin zaptında bulundu (tafsilât için bk. Peçevî, *Tarih*, s. 86 v. dd.). Peteryaradin'in fetihini müteakip kalenin civarındaki ovada otağ–ı hümayûn ve türlü sâyebanlar kurulmuş, divan–ı hümayûn toplanarak, vezîr–i âzam ve diğer vezirlerle Rumelt serdarları, beyler–beyi ve sancak beyleri, tebriklerini sunarak pâdişâhın elini öpmüşlerdi; pâdişâh bu münâsebetle 400.000 akçeden fazla dirliği olanlara otuz bin akçe ile birer kaftan; dirliği bu miktardan az olanlara yirmişer bin akçe nakid ve birer kaftan ihsan etmişti. Bundan sonra ordu Illok kalesine gelince, Kanunî Sultan Süleyman bu kale etrafındaki köylerin yakılmaması, yağma ve tahrip edilmemesini emretti. Zîrâ, kale müdafileri teslim olacakları yolunda bir– haber göndermişlerdi. Osek (Osseg, Esseg, Eszek) kalesine gelince i 30 şevval 932) „Pâdişah azmi Budin 'dir deyu orduda nida olundu" Feridun Bey, *Münşâât*, I, 560, *Rûznâme*). Pâdişâh Drava nehri üzerine kurulan köprü inşâatında da bulunduktan ve buradan geçildikten sonra, ordu Mohac sahrasına doğru ilerlemeye başladı. Osek 'in işgali ve Drava 'ya köprü kurularak Budiri'e doğru yürünmesi, Mohac muharebesinin doğrudan–doğruya başlangıcı sayılabilir. Macarlar için pâdişâhı ve Osmanlı ordusunu durdurmak, Tuna nehrini geçmeğe teşebbüs etmemeleri karşısında, ancak Drava 'dan sonraki tabiî müdâfaa hattı olan ve onun 40 km. kadar şimalinde bulunan Karasu (Kra–sica=Krass6) 'da mümkündü. İki nehir arasındaki bataklık ve çamurlu arazi harp harekâtına o mevsimde müsait değildi. Macar kiralı 20 temmuzda Budin'den ayrılışı _____ ş ve 6 ağustosta ancak Tolna 'ya vâsıl olmuştu. Yanında 4.000 kişilik bir

suvâri kuvveti vardı. Burada başkumandanı sayılabilecek olan Nodor Bâthory Istvân onu bekliyordu. Yapılan müzâkere sonunda Nâdor'un Osseg'e doğru gönderilmesi kararlaştırılmış ise de, kiral Lajos II. beraber bulunmadıkça hiç kimsenin Bâthory ile ileri gitmek istemediği anlaşılıyordu. Macar ordusu hep birlikte zarurî olarak cenuba doğru, Osmanlı ordusunu karşılamak üzere hareket etti. İşte bu esnada macar kumandanı Tomory 'nin Mohac ovasında karargâh kurduğu ve burada pâdişâhın ordusunu karşılamak kararı verdiği görüldü. Bu arada macar kiralı, Erdel voyvodası Zâpolyai Jânos 'a evvelâ Eflak voyvodası ile birlikte Osmanlı ordusuna arkadan hücum etmesi haberini göndermiş, sonra da en kısa zamanda kendisine mülâki olmasını emretmişti. Osmanlı ordusu şimale doğru ilerlerken, harp yürüyüşü yapıyor, fakat aynı zamanda mum donanması ile de bir şenlik havası yaratıyordu. Kanunî Sultan Süleyman, mükemmel casus teşkilâtı vâsıtası ile kiral Lajos un her taraftan yardım istediğini ve beklediğini biliyordu. Bu sebepten bu savaşın ünlü kumandanları olan Bâlî Bey ile Husrev Bey e. Hırvatistan 'dan gelecek ve son dakikada macar ordusuna büyük hizmette bulunabilecek bir yardıma, kumandaları altındaki kuvvetler ve akıncılarla mâni olmalarını emretmişti. Onlar da münâsip yerlerde bekliyorlardı. 29 ağustosta Türk orio8 SÜLEYMAN 1.

duşu Mohac ovasının hâkim yüksek noktasına geldi. Pâdişâh „şimdi bî vakt oldu ve hem dayar ve adam yorgundur, inşaallah alessheher cenge mübaşeret oluna" emrini verdi (*Rûz-nâ-me-i^Süleymanî*, göst. yer.). Diğer yandan ordunun bütün ümerâsını bir harp meclisine davetle Husrev Bey kumandasında dümdarı teşkil eden ihtiyar akıncıların da bu müzâkerede hâzır bulunmalarını arzu etti ki, Peçevî'nin kendi zamanında Sigetvar 'daki türbe şeyhi Ali dededen bizzat dinleyerek naklettiğine göre, serdar Rumeli alaylarını yerli-yerine koyduktan sonra pâdişâhın huzuruna gelmiş ve onun

serhad ümerâsının davet edilerek müşavere olunmasını ferman etmesi üzerine Husrev Bey 'e hitaben şöyle demişti: „Serhad beylerimiz saadetli padişahımız sizden müşavere ister, işte Mohac sahrası bu imiş henüz düşmandan bir eser yok tedbir nedir ?" Buna karşı Bosna sancak beyi Husrev Bey „Biz ser-hadde müşavereyi umurdîde ihtiyarlar ile ederiz kendü reyimizle bir iş istemezüz ferman olunursa varıp söyleşelim" cevabını verirse de, pâdişâh, müşavere edecek adamların gelmesini emreder ve bu sırada Adi Toca denilen bahâdır adam, cebesi arkasında, togulgası başında. kepenegi terkisinde bir kırçıl ihtiyar, görünür ; pâdişâhın fermanını tebliğ eden Husrev Bey 'e şu cevabı verdiği duyulur : „DÖ-güşmekten iyi re'y mi olur. Beni Koca Alay beyi size gönderdi; düşman alayları görünmüş, çarhacımız elleşmeğe başlamış, gelin sancağınız dibinde bulunun" (Peçevî, *göst. yer.*, s. 90 v. dd.). Pâdişâhın otağı, sonradan Hünkâr tepesi ve bugün de Sâtorhely (çadır yeri mânâsına) denilen tepede kurulmuştu. Ümerâ sancaklarını açmışlardı. Sultan Süleyman her alayın durduğu yere gidip, her sancağın dibinde ellerini kaldırıp duâ etmekte ve gözlerinden yaş dökülmekteydi. Bunu gören bütün ordu yerlere kapanıyor, pâdişâhın uğruna canlarını feda edeceklerine yemin ediyordu (tafsilât için bk. Peçevî, *Tarih*, s. 91 v.d.; Osmanlı ordusunun tertibi ve harp nizâmı hakkında ayrıca bk. Kemal Paşa-zâde, *Mohac-na-me*, s. 91 v. dd.; *Menâzilnâme*, göst. yer.; Âlî, *ayit. esr.*, var. 228 v. dd.). Macar ordusu iki muharebe safına ayrılmıştı. İlk saf, merkez, sağ ve sol cenahlara ayrılmıştı. Arkadaki saf birbiri arkasında dört koldan mürekkepti ve aralarında kıral da bulunuyordu. Pâdişâhın savaşı ertesi gününe bırakmasına karşılık, macar ordusu 29 ağustosta harp nizâmına geçer-geç-meii., kendilerine güvenen büyük bir çoğunluğun arzusu ile derhal taarruza karar verdi. O devirde macar ordusu için en kat'î harbi kalınacak askerî sınıfın suvâri olduğu ve bütün

harp tabiyesinin bu sınıfın harp şekline *göre* tesbit edildiği düşünülürse atlı kuvvetlerin tek stratejisi ise, taarruz olacağına göre bu kararları tabî idi. Macarların hücumu geçtiği haberi üzerine pâdişâh İbrahim Paşa 'yi Rumeli kuvvetleri ile ilk safta bu hücumu karşılamaya me'mûr etti ve bundan sonra türk ve macar süvarileri arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Macar zırhlı süvarisinin hücumu çok şiddetli idi. Savaş bir müddet değişik safhalar gösterdikten ve bir aralık Rumeli sipahileri geriledikten sonra harbin neticesi üzerine müessir olan Husrev ve Bâlî beylerin^buiun-dukuları yerden çıkıp macar ordusunun yan ve gerilerine taarruzları, sonra da türk topçusunun hep birden mermilerini düşman üzerine yağdırmaları kısa zamanda galibiyeti sağladı. Kesin bir imha savaşı neticesinde o gün guruba kadar macarlarda 20.000 piyade ve 4.000 suvâri maktul düştü. Kiral Lajos ile belli-başh kumandanlar da maktuller arasında idi. Osmanlı ordugâhında zafer şenlikleri sabaha kadar sürdü ve ertesi gün Sultan Süleyman vezirleri ve ümerâsı ile birlikte muharebe meydanını temâşâ etti. Bu sırada rastladığı Koca Alay beyine „Büyük gazadan sonra tedbir nedir ?" diye sorması ve onun da: „Hünkârım domuzun yatağında çocuğu olmasın" cevabı üzerine Budin 'e hareket kararını verdi. Bu arada yedi çavuş zafer-nârneler ile istanbul. Bursa. Karaman, Şam. Mısır, Diyarbekir 'e, Haleb ve Edirne 'ye gönderildi (*Rûz-nâme Feridun Bey. Münşâât*, 1, 546 v. dd. 'daki. *Fetih-nâme-i hümayûn sureti*). Pâdişâh 3 zilhicce (12 eylül)'de Budin 'e vâsıl oldu. Şehrin anahtarlarını bir heyet kendisine yolda (Földvâr 'da) takdim etmişlerdi. Burada on gün kaldı, kiralın sarayında ikamet etti; bu esnada idrâk edilen kurban bayramı ile birlikte zafer bayramı şenlikleri ve eğlenceler tertip ediliyordu; vezîr-i âzam ile birlikte şehri de temâşâ etti ve Tuna üzerine bir köprü kurdurarak Peşte yakasına da geçti. Her taraftan aman dileyen macarlar Budin 'e akın ediyordu. Bunlardan „raiyet olmağa rağbet" gösterenlerin bir kısmı İstanbul

'da Yedikule semtinde, bir kısmı da Selanik 'te iskân edilmişlerdir. Diğer taraftan kiralın hazînesinde ve cebehânesindeki bâzı eşya da gemilere yüklendi. Bunlar arasında Herkül, Diya-na ve Apollon 'un tunç heykelleri de vardı. Getirilen iki büyük şamdan Ayasofya câmiinin mihrabının iki tarafına konuldu (krş. Ullein-Reviczky, *Souvenizs Hongrois en Turçuië*, Bu-dapest, 1943)•

Peşte 'de padişah macar asilzadelerinden bâzılarını kabûi etti ve kendilerine Erdel voyvodası Zâpolyai Jânos 'u macar kiralı nasbedeceğini va'detti (Erdel voyvoSÜLEYMAN i. 100

dasının kirala ihanet ederek Mohac harbine katılmamasına dair macar tarihçilerinin mütâ-leası hakkında bk. Peçevî. s. 108 v. dd.). Pâdişâh Peşte'den 17 zilhicce (27 eylül)'de hareket etti. Avdetinde Tuna boyunu takip etti ve yol üzerindeki bâzı kaleler de ı Sege-din, Bac. Titel ! alındı. Petervaradin hizasında Tuna üzerine kurulan köprüden geçen pâdişâh mutâd yolu (Belgrad-Niş-Sofya-Filibe-Edirne 1 takip ile teşrin II. sonlarında İstanbul 'a vâsıl oldu (krş. *Rûz-nâme* ve diğer vekâyi-nâmeler).

A n a d o l u i s y a n l a r ı (1526 —1528).

Macaristan' a sefer yapıldığı sırada Anadolu'da bir isyan hareketi oldu. Süğlün Koca adında birisi ile başlayan ve ertesi senelerde devam eden bu karışıklıkların başlıca iki sebep ve âmile dayandığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı içtimaî-iktisadî, diğer kısmı da dinî -mezhebidir. Bu ikinci nevî isyanlarda da şüphesiz iktisadî âmillerin te'siri vardır. Kanunî Sultan Süleyman Mohac seferine çıktığı esnada memleketlerinin muhafazası ve asayişin sağlanması yolunda Anadolu, Şam ve Mısır 'daki vazifelilere gereken emri vermiş, Macaristan seferine de sâdece Anadolu eyâleti kuvvetleri iştirak ettirilmişti. Karaman, Rum, Diyarbekir, Haleb, Şam ve Mısır eyâletleri kuvvetleri, beylerbeyleri ile birlikte yerlerinde bırakılmışlardı. Bu meyanda Adana hâkimi Ramazanoğlu

Pîrî Bey, Karaman ve Haleb cihetlerinin muhafazasına me'mûr olanlardandı. Diğer taraftan, Âl-i Osman kanun-nâmeleri gereğince Bozok sancağı ile bâzı sancakların da bu sırada yeniden tahriri emrolunmuştu. Bu cümleden olarak Bozoklu Türkmenini tahrire, başta bu sancağın mirlivası Hersek-zâde Ahmed Paşa-oğlu Mustafa Bey olmak üzere, Muslihiddin adında bir kadı ve Kâtip Mehmed me'mûr olmuşlardı. Bunların yanlış ve sert hareketleri isyana sebep oldu. Süğlün Koca ile oğlu Şah Veli adındaki câhil Türkmenler ve Zünnûn adlı diğer bir Türkmen babası bu isyanın ele-başları idi. Hâdiseye tarh edilen vergiye itiraz eden Süğlün Koca'nın müracaatının nazar-ı itibâre alınmaması sebep olmuştur (bk. *Kunh al-ah-kâr*, var. 234). Bu hâdisi üzerine Süğlün Koca'nın efrasında toplanan Türkmenler bir baskın neticesinde bu tahriri yapanları öldürmüş, civar köyleri de basarak kendilerine zorla uydurdukları kimseler ile birlikte Sivas'a yürümüşlerdir. Süğlün Koca ve tarafdarlarına karşı ilk harekete geçen Karaman beyler-beyi Hur-rem Paşa, Kayseri civarında Kurşunlu-belinde yaptığı çarpışmada mağlup olmuş, kendisi ile birlikte ümerâdan bir çoğu maktul düşmüştür. Asiler, bunun üzerine Tokad taraflarını eie geçirmişler ve isyan da Macaristan'dan dönen pâdişâha, Adana valisi Pîrî Bey tarafından Tuna'yi geçtiği sırada haber verilmişti. İsyân büyüyünce bir taraftan Rum beyler-beyi Hüseyin Paşa, Dulkadır, Maraş ve Malatya sancakları kuvvetleri, diğer yandan. Diyarbekir beyler-beyi Hüsrev Paşa kendi eyâleti kuvvetleri ile âsi Türkmen kabilelerini tenkil ettiler. Ele-başılâr ve Zünnûn halîfe de bu arada maktul düştü; âsiler dağıldı. Ertesi sene (1527) Adana taraflarında da isyanlar görüldü. Bu harekette şi'îlik te'siri hiss olunmak-tadır. Adana sancağına bağlı Berendi nahiyesinde Tonuz Oğlan adında birisi ile Tarsus sancağında Ulaş nahiyesinde Yenice Bey adında bir

kişi 600 kadar taraftarları ile isyan sancağını kaldırmış ve yağma hareketine koyulmuşlardı (Âlî, var. 235; Peçevî, I, 117 v. d.). Gerek bu isyanı, gerek yine tu sırada Adana 'ya bağlı Kara İsâlu cemâatinden olup kendisim Şah Halîfe diye ilân eden ve bütün Kara İsâlu aşîretini kendi tarafında toplamaya muvaffak olan Veli Halîfe adında birinin isyanını Adana hâkimi Ramazan-oğlu Pîrî Bey bastırmış, ele basıların tamamen cezasını verdiği padişâha bildirmişti (mart 1527). Aynı sene zarfında Karaman 'da daha büyük mikyasta bir isyan çıktı. Şi'îlik yer-yer nufûz etmiş ve göçebe Türkmen aşîretleri arasında, içtimaî ve iktisadî şartları da müsait bulduğu için, bir çok taraftar kazanmıştı. Bir kanun ve nizam devri bütün ciddiyeti ile uygulanmakta olduğundan sıkı kayıtlar altına girmek, kendileri için ağır saydıkları mükellefiyetlere bağlanmak, serazâd yaşayan bu göçebe aşîretleri hoşnut etmiyordu. Bu isyanın eîe-başısı da Ka-îender-oğlu yahut Kalender Şah denilen ve soyu Hacı Bektaş Veli 'ye bağlanmak istenen bir kimsedir ■ (Peçevî, *agn. esr.*, s. 120). Âlî (*agn. esr.*, var. 235) ise, onu „Bâhm Sultan" ile ilgili göstererek etrafına „ışık" ye abdalların toplandığından bahsetmektedir. Bunların kuvvetlerinin 30.000 'i bulunduğu öğrenilince, bizzat vezîr-i âzam İbrahim Paşa bu isyanın bastırılmasına padişâh tarafından me'mûr ve serdar nasbedildi. Aldığı türlü tedbirler ile ezcümle, Dulkadirli Türkmenlerinin boy beylerini kendi tarafına kazanarak, Şamlu ve Karacalu Türkmenlerinin âsilerden ayrılmasını sağladı, bâzısına timarlar verdi. Dulkadirli Türkmenlerinin Kalender-oğlu isyanına katılmalarının asıl sebebini iyi bilen yâni, bir çoklarının timar ve yurtluklarının ellerinden alınıp hâss 1 hümâyûna ilhak olduğuna vâkîf olan vezîr-i âzam bu j suretle yanlış hareketleri kısmen tashih ediyordu. Boy beyleri, muhtelif Dulkadirli kabilelerinin Çiçeklu, Akçe Koyunlu, Masadlu, Bozoklu boylarının itaatlerini tekeffül edince,

SÜLEYMAN I.

Kalender 'syânınm tarafdarları azaldı ve son darbe ile gaile bertaraf edildi (Bostan, *ayn. esr.*, var. 101 v. dd.; Alî, göst. yer.: Peçevî, göst. yer.). Bu isyanların sonuncusu, Kalender-oğlu isyanından bir sene kadar sonra, yine Adana bölgesinde vaki olan ve kızılbaşlık ile ilgili bulunan Seydî ve İncir-Yemez denilen kimselerin çıkardığı gailedir. Ozejr sancağı beyinin kardeşi olan Seydî başına kızıl bir serpuş giyerek yağma ve t âlân hareketlerine girişmiş, Berendi nahiyesini ve Ayaş kasabasını yaktıktan sonra Incir-Yemez adındaki şa-kî ile de birleşerek bu havalide karışıklıklar yaratmışlardı. Ramazan-oğlu Pîrî Bey bu isyanı da bir taraftan pâdişâha haber vermiş, diğer yandan bizzat harekete geçmiş ve isyanın ele-basılarını yakalayıp idam etmişti (mart 1528; bk. aynı kaynaklar ve Hammer, *ayn. esr.*, tür. yer ; Lutfi Paşa, *ai/n. esr.*, s, 331). Molla K â b ı z h â d i s e s i (1527). İran 'dan gelmiş olan Molla Kâbiz adında ulemâdan birinin İstanbul'da 1527 senesi sonlarında sebep olduğu dinî bir hâdise, devrin bu konudaki anlayışını ve Kanunî Sultan Süleyman 'in da zihniyetini göstermesi bakımından çok dikkate şayandır. Vekâyi-nâmelerimizin müttefi-kan beyân ettiklerine göre. Molla Kâbiz fısık ve fucûr ile me'luf olup meyhanelerde ve meclislerde fesatçı sözler söylemekte hattâ, cîsâ 'yi Peygamber 'den üstün tutmakta ve bunu isbat sadedinde bâzı âyetleri . ve hadîsleri kendisine göre tefsir etmekte idi. Bu hâli sebebiyle, divân-ı hümâyûnda vezîr-i âzam tarafından kazaskerlerin huzurunda iddiasını isbâta davet edilmiş, fakat Rumeli kazaskeri Fenâri-zâde ile Anadolu kazaskeri Kadri Efendi onu ilzama muktedir olamamışlardı. Bu vaziyet karşısında vezîr-i âzam kazaskerlere „Bu adamın hatâsı ne ise, onu kendisine bildirmek ve mevcut olan şüphelerini anlayıp halletmek ve ancak bundan sonra katline hükmetmek lâzımdır" der. Bu münazarayı divanın yukarı kısmında kendine mahsûs yerden dinleyen pâdişâh, vezirlere bu

hâlden hoşnut kalmadığını belirterek: „Brr mülhid divanımıza gelür haz-ret-i Peygamberimizin i'tilâ-i sânına nakz veren hezeyana cür'et kılur Ve zu'm-ı fâsidince delâil ve nusûs dahi nakleder ve mülzem olmadan çıkar gider; buna bâis nedir t" der. İbrahim P-aşa 'nın vaziyeti kendisine izah etmesi üzerine ertesi günü bu dâvayı Müfti Kemal Paşa-zâde ile İstanbul kadısı Sa'di Çelebî huzurunda gördürür. İleri sürülen ikna edici deliller karşısında Molla Kâbiz ilzam edilmiş, dâvasını şer'an ve hukûkan kaybetmesine rağmen, bâtil itikadından dönmediği ve hakkı kabule yanaşmadığı cihetle katline hükmedilmiş ve bu hüküm de derhâl infaz olunmuştur (Ce-lâl-zâde 'den naklen Âlî, *ayn. esr.*, var. 238 v.d.; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 124 v.d.; *Tabakat al-mamâlik*, var. 136). Bu suretle vaktiyle Fâtiḥ Sultan Mehmed 'in Hurûfî tarîkati mensupları hakkında gösterdiği hoş görürlüğe nisbetle bu devirde dinî müsamahaya daha az yer verildiği görülmektedir. Molla 'nın her hâlde düşündüğünü açık söyleyen ve misyoner tabiatı bir adam olduğu anlaşılmaktadır (Adnan Adı-var, *Osmanlı türklerinde ilim*, s. 98).

M a c a r i s t a n m e s e l e l e r i ve siyâseti (1527—1529). Belgrad'm fethinden ve Mohac zaferinden sonra, Macarların elinde bulunan diğer mühim hudut kalesi Jajcza 'nın da fethi gerekiyordu. Zâten bu kale etrafındaki halk, yavaş-yavaş, Bosna sancak beyi Gâzî Husrev Bey'in de akıllı ve adaletli siyâseti sayesinde, Osmanlılar tarafına geçmiş ve refahlarını türk hâkimiyeti altında görmüşlerdi. Gâzî Husrev Bey pâdişâhın kat'î emrine uyarak bu kale bölgesini abluka altında tutuyordu. Kânun I. 1524'ten itibaren 18 ay kale abluka altında kaldı. Nisan 1525'ten sonra ise, abluka muhasaraya çevrildi. Jajcza kalesinin ve burasının merkezi olan Banlığm (Bân-sâg) da mukadderatı Mohac 'da belli oldu. Zaferden sonra mukavemetin faydasız ve başarısız olacağını anlayan

müdâfîler Gâzî Husrev Bey'e burayı teslim ettiler (1527) ve bunu müteakip bu havalideki bir çok kaleler ve bu arada Pozsega (Pojega), Modrus ile Dalmaçya sahillerindeki Urana (Vrana) Kanunî Sultan Süleyman'ın hâkimiyetini tanıdı. Bunlardan Pojega bir sancak merkezi oldu (tafsilât için bk. Peçevî, göst. yer ; Hammer, göst. yer.; ayrıca bk. Dr. Thalloczy Lajos, *Jajcza. Bânsâg, vai es Vâros, Törtene, 7450—7527.*

Budapest, 1915). Mohac meydan muharebesi ile Macaristan'a karşı askerî harekât bitmiş, fakat siyâsî harekât başlamıştı. Macar tacına ve kiralığıma iki nâmzed, iki rakip vardı. Bunlardan biri, pâdişâhın Peşte 'de iken macar büyüklerine hitaben ve onların arzularını ter-vicen macar kiralığına nasbim vaad ve iltizâm ettiği Erdel (Transilvanya) voyvodası Zâpolyai jânos 'tur. Diğeri de veraset ve anlaşmalar yolu ile macar kiralığında hak iddia eden Habsburg hanedanından Viyana arşidükü Ferdinand'dır. iç mücâdelenin başlangıcında Zâpolyai daha kuvvetli görünmekte idi. Bunun için bir takım siyâsî, içtimaî ve iktisadî sebepler yanında ruhî bir âmil daha mevcut idi, nitekim asırlardan beri macar halkının ruhunda yaşayan ve menşe'lerinin ve kültürlerinin şarktan gelme olmasına telmihen İskit ruhu veya İskit hareketi denilen bir milli cereyanın ZaSÜLEYMAN

I.

polyai 'nin şahsında en müşahhas mümessilini bulmuş olması gösterilebilirdi. Nihayet, Mohac savaşıdan bir kaç ay sonra bu zât millî kiral seçilmişti. Fakat bu intihabı, bir çok hukukî şekil noksanlığı ve siyâsî görüşleri veya menfaatleri açısından uygun görmeyenler vardı ve bunlar çok geçmeden karşı bir hareket ile, başka bir macar şehrinde Ferdinand 'ı macar kiralı seçiyorlardı. İş, böyle bir rekabet hâlini alınca, her iki rakip mücâdeleye ve mücâdelelerinde dış yardım aramağa başladı. Zâpolyai bu maksatla evvelâ, Fransa, İngiltere, Papalık ve Habsburg aleyhdârı alman prenslerine

baş-vurdu. Fakat bunlardan müsbet bir netice elde edemedi. Üstelik Ferdinand zamanını daha iyi kullanarak ve büyük bir ordunun başında Macaristan'a gelip (1527) rakibim mağlûp edince, Erdel 'e çekildi ve sonra da Lehistan'a sığınmak zorunda kaldı. Zâpolyai, yabancı bir memlekette bulunmakla beraber meşru kıral olduğu hakkındaki telakkisini muhafaza ediyordu. Erdel 'de bulunduğu sırada „ Kanunî Sultan Süleyman 'dan yardım istemeğe karar vermişti. Venedik âojundan daha önce de bu yolda bir tavsiye almıştı. 1527 baharında Regensburg 'da toplanan imparatorluk meclisinden Osmanlılara karşı yardım istemiş ve hattâ Tuna-Sava nehirleri boyundaki kaleleri geri almayı teklif etmişse de, memleketini ve kıratlığı kaybedince, hâ-let-i ruhiyesinde büyük değişiklik olmuş ve İstanbul 'a, pâdişâh nezdinde yardım reca etmek ve müzâkerelerde bulunmak üzere, bu kararında belli-başlı âmillerden biri olan Jeröme Las-ezky adında bir diplomatı göndermişti (teşrin 11. 1527). Bu zat, gelirlenmez, o sıralarda dış münâsebetlerde vukufu bir müşavir olarak Kendisinden faydalanılan ve sâdece Venedik hükümetinin bir mümessili değil, Macaristan meselelerinde de mutahassıs gibi tanınan Alo-isio Gritti ile münâsebet kurmağa ve onun vâsıtası ile de evvelâ vezîr-i âzamin teveccühünü kazanmağa muvaffak ve sonra da ozzat pâdişâhın iltifatına mazhar olmuştu. Ancak, Lasczky'ye ilk görüşmelerde gerçek durum ve Osmanlı devletinin bu meseledeki tutuma açıkça anlatılmıştı (Bel, *Apparatus ad histori-am Hungariae, Posonii*, 1753, s. 159 'da; *Actio Hyeronimi Lasczky apud Turcam nomine. regis ...*, Katona'dan naklen krş. Hammer, V. 77 v. dd.). Elçiye önce iyice çıkışıldıktan sonra, yapılan müzâkerelerde Osmanlı devletinin ve pâdişâhın Zâpolyai 'yi himâyesi altına almaya rızâ gösterdiği anlaşıldı. Kanunî 27 xânûn II. 1528 'de onu huzuruna kabul ederek cevaben „metbûunun sadâkatini memnuniyetle kabul ediyorum. Şimdiye kadar krallığı

fi 'ilen

onun olmamıştır. O hükümet, fesih ve kılıç hakkıyla benimdir. Fakat bana intisab ettiği için mükâfat olarak Macaristan '1 ona ter ketti k–ten başka Avusturya'ya karşı da onu himaye edeceğim." dedi (krş. Katona 'dan naklen Hammer, V, 79 v.d.). Ferdinand, Zâpolyai 'nin teşebbüsünden ve Lasczky 'nin memuriyetindeki başarısından haberdar olmuş, o da, padişah nezdine derhal bir elçilik hey'eti göndermişti. Hobordansky Jânos ite Sigismond Weichselber–ger 'den mürekkep olan bu hey'et 29 mayıs 1528 'de İstanbul'a gelmiş, fakat, pâdişâh tarafından kabul edilmediği gibi, vezirlerle olan müzâkerelerden de hiç bir netice elde edememişti (krş. A. Gevay, *Legatio Joannis Hoberdamcz et Sigis-mondi Weichselberger ad Solimanum I. impa-ratorem Turcarum issı Ferdinandi I. regis Hung. Boh. ete. Obita anno MD XXVIII*, Wien, 1827; ayrıca bk. Peçevî. *ayn. yer.*, s. 130 v.d.)

V i y a n a s e f e r i (1529). Elçiler ile yapılan müzâkerelerden ve daha önce Zâpolyai 'nin elçisine yapılan vaadden sonra, Avusturya 'ya karşı bir sefer açılması kaçınılmaz bir hâl almıştı. Sefer kararı verilince padişah, ilk iş olarak vezîr–i âzam İbrahim Paşa 'yi o vakte kadar alışılmamış geniş selahiyetlerle teçhiz eden ilgi çekici bir berât ile serdarlığa getirdi. Bu berât tevcih şekli ve muhtevası bakımından hususiyet arzeder. Berâtı kaleme alan Koca Nişancı ve ondan naklen Alî ve Peçevî, Pâdişâhın bir divan toplantısından sonra Ce–lâl–zâdeye memleketin ve işlerin genişlediğini. her işle kendisinin bizzat meşgul olmasının mümkün ve münâsip olamayacağını, bu sebeple İbrahim Paşa'yi serasker yaptığını vezirler dâhil büyüklü küçüklü bütün devlet erkânının ona tam bir itaat göstermelerini sağlayacak bir berât kaleme almasını söylemişti. (Ferîdûn Bey, *Münşâat*, 1, 544 v. dd.; burada „evâil–i şâbân 935" tarihini taşıyan berât hakikatte 18 receb tarihlidir „28 mart 1529" ve Ferîdûn Bey 'in koyduğu

tarih berât-ı hümâyûnun bâb-ı hümâyûnda bütün vezirler ve kapu kulu hazır olduğu hâlde okunduğu tarihtir. *Tabakât al-ma-mâlik...*, var. 140 v. dd.; Âlî, *ayn. esr.*, var. 241 v.d.; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 128 v. dd.). Kanunî Sultan Süleyman bundan sonra vezirler, devlet erkânı ve bütün kapu kulu ile birlikte 10 mayısta İstanbul 'dan hareketle Edirnekapı 'dan çıkarak ilk merhale olan Hal-kalıpınar'a kondu. Ordunun mevcudu 2co.oco kişiden fazla olup 300 topu vardı. Çatalca 'yi geçtikten sonra padişahın, yürüyüş kolunun hangi tertipte olacağı hakkında bir fermanı çıktı. Buna göre, adetleri 7 'ye çıkarılmış olan pâdişâh sancakları önünde evvelâ çaşnigirler. "onSÜLEYMAN

I.

ra müteferrika'ar, müteakiben enderun ağaları ve nihayet kazaskerler, defterdarlar ve nişancı yürüyecek ve tuğlardan beri tarafta biç kimse bulunmıyacaktı. Yol boyunca yine tam bir zapt-u-raptın hâkim olması, hiç bir yolsuzluk ve adaletsizliğe teşebbüs olunmaması için dikkat ve itinâ gösteriliyordu [*Rûz-nâme, Mün-şâât*, s. 569).

19 ağustosta Macaristan'a girildikten sonra, Zâpoi yay pâdişâhın huzuruna kabul edildi. Kendisine daha İstanbul 'dan bir nâme-i hümâyûn gönderilmiş, bütün kuvvetleri ile gelip ordu-yu hümâyûna iltihâk etmesi, zahiresinde, mühimmat ve ihtiyaçlarında hiç bir sıkıntı çektirilmeyeceği bildirilmişti. Kanunî *nin huzurunda el öpme merasimi için husûsî otağlar kurulmuş, ağalar, solaklar, müteferrika ve çaşnigirler, nihayet silahları ve bütün teçhizatı ile yeniçeri ve sipahiler, Anadolu ve Rumeli kuvvetleri hazır bulunmuşlardı. Zâpoi yay huzura girince pâdişâh ayağa kalkmış ve 3 adım ilerleyerek ona elini öptürmüştü (krş. *Rûz-nâme*, s. 570; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 133 \ Pâdişâh ordu ile birlikte Budin önlerine geldiği sırada (3 eylül 15295 da Ferdinand'a kaçırmak istenen macar mukaddes tacı, Bâli Bey tarafından ele geçirilmiş ve pâdişâha teslim edilmek üzere getirilmiş bulunuyordu. Henüz Ferdinand kuvvetleri elinde

bulunan ve Avusturyalı kuvvetler tarafından müdâfaa edilen Budin 'in muhasarası sâdece 5 gün sürdü ve büyük çapta bir savaş olmadan, içindikilerin hayatlarına dokunulmamak şartıyla. kale pâdişâha teslim olundu. Pâdişâh 6 gün Budin'de kaldı. Bu müddet zarfında mühim hadise. Zâpoiayî Janos'un, sekban-başı ve Gritti (Beyoğlu) marifeti ile çadırından alınarak kıral sarayına getirilmesi ve burada maear tahtına oturtulması, bir de. eski Budin'de (öbuda) toplanan divân-ı hümâyûnda, Ferdinand ile karşılaşmak üzere Viyana üzerine gidilmek kararının alınmasıdır. Pâdişâh, 50 neferle bir sancak beyini Budin 'de muhafız bıraktıktan sonra bir konak ilerden giden İbrahim Paşa 'yi takiben Viyana 'ya doğru ilerledi. Yolda alman esirlerden, Viyana'yi 20.000 piyade ile 2.000 süvarinin müdâfaa edeceği, Ferdinand'ın da yukarı Avusturya'ya çekildiği öğrenildi (Pessel ile Labach'tan naklen Hammer, V, 87). 27 eylülde Viyana önüne vâsıl olan Sultan Süleyman'in otağ-ı hümâyûnu Simmering köyünde kuruldu ve muhasara kuvvetleri gereken yerlere yerleştirildi. Viyana ının müdâfaası Nicolas de Salm ile von Roggendorf'a tevdi olunmuştu (diğer kumandanlar ile müdâfaa tertibatı için bk. Hammer, göst. yer ; Viyana kalesinin tasviri için bk. Peçevî, *ayn. esr.*, s. 136). Viyana 'ya karşı yapılan bir kaç hücum şiddetli mukavemet gördükten ve 12 teşrin 1. 'deki Karintiya kapısı ile Ocaklar kapısı arasındaki sûrlara karşı girişilen yürüyüş ve hücum da akim kaldıktan sonra yapılır. bir harp meclisinde, muhasaraya devam için artık mevsimin müsait olmadığı, erzakın azlığı ve yağmurlar ile soğukların şimdiden başlaması sebebiyle harekâtın daha fazla uzatılmasında güçlükler bulunduğu görüşülmüş, şimdiye kadar yapılan akınlar esnasında düşmana verdirilen hasarın Ferdinand 'a kâfi bîr ceza olacağı, bununla beraber iki gün soma son bir hücum yapılarak bunda da muvaffakiyet hâsıl o'amadığı takdirde, muhasarayı kaldırmağa karar verilmişti. *Rûznâme*

bu son hücumun yapılmadığını söylerse de, macar ve avusturya kaynakları bunun yapıldığını, ancak şiddetli mukavemet karşısında uzun sürmediğini bildirmektedir (Feridun Bey, *Mün-şâât*, I. 574; tafsilât için bk. Âlî, *ayn. esr.*, var. 243 v. dd.; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 137 v. dd.; Hammer, V, 90 v. dd.; ayrıca bk. Kupelviesser, *Die Kampfe Österreichs mit den Osmanen*, Wien, 1899; F. A. Behrhauer, *Suleiman de s Gesetsgebers Tagebuch auf seinem Feldzug nach Wien*, Wien, 1858). Bu suretle 16 teşrin 1. 'de Budin 'e doğru hareket emrini veren pâdişâh. avdetinde Zâpoiiai Jânos tarafından karşılandı (29 teşrin 1.). Belgrad 'a geldiği sırada (teşrin II. ortaları) ise tercüman Yunus Bey 'le Venedik dojunu bir zafer-nâme gönderdi (bk. Hammer, s. 97). Pâdişâh ordu ile birlikte kânun 1. ortalarında istanbul'a döndü. Hammer bu seferin Sultan Süleyman 'in ilk başarısız teşebbüsü olduğu ve bu başarısızlıkta ibrahim Paşa 'nın hıristiyanlar ile anlaşmasının te'siri bulunduğu hakkındaki diğer garpli tarihçilerin isnadlarının doğru olmadığı fikrindedir (bk. Hammer, *ayn. esr.*, s. 97 v.d.). S ü n n e t d ü ğ ü n ü ' ve d i ğ e r hadiseler (1 5 3 0) . Pâdişâh, üç oğlunun (Mustafa, doğumu 921=1515; Mehmed doğm. 928=* 1522; Seiim doğm. 930=1524) sünhet düğününü İstanbul 'da haftalarca süren muhteşem ve neş'eli bir merasimle yaptırdı (936=1530). Merasim hazırlıkları sırasında dost Venedik doju A. Gritti 'ye de bir mektup gönderilmişti ; fakat doju, ihtiyarlığı mazeretiyle, yerine temsilciler (Zen, Bernardo, Moeehigo, Rossi) gönderdi. Merasimlere 18 haziranda Atmeydâ-nında başlandı. Mehterhane yakınında, pâdişâh için muhteşem bir taht kurulmuş, bunun etrafında da vezirler v. b. için otağlar ve sâyeban-lar konmuştu. Bunlar arasında zafer Hâtıraları hükümdar otağları, Budin'den getirilmiş heykeller bulunuyordu. İlk gün vezîr Ayaş ve Kasım paşalar, diker erkân, Arslanhane 'den

SÜLEYMAN î. îij

itibaren yaya oîârak padişahın, rikâbında, At-rneydanına gelmişler ve burada ibrahim Paşa v. b. karşılamışlardı. Sonra, tahtına oturan pâdişâha hepsi birden, tebriklerini ve hediyelerini sunarak mehter nağmeleri arasında el öpmüşler ve onları müfti ve diğer ilmiye rieâli takip etmişti (krş, Celâl-zâde, *agn. esr.*, var. 158 v. dd; Bostan, *agn. esr.* var. 118 v. dd ; Alî, var. 245 v. dd; Peçevî, s. 153 v. dd.). 28 haziranda emekli vezirler, Pîrî Mehmed Paşa ve Zeynel Paşa, ertesi günü de sancak beyleri ile kürd beyleri ve Venedik elçileri kabul olundu (Marini Sanuto 'da düğün münasebetiyle dört rapor bulunduğu hakkında bk. Hammer *agn. esr.*, s. 101). Bu vesileyle takdim edilen hediye ve peşkeşler çok kıymetliydi : Mısır ve Şam kumaşları, Hind şalları, altın ve gümüş tabaklar, mücevher dolu kâseler ve siniler, billur kadehler, çin fağfurları, kıpçak ve tatar ülkelerinden getirilmiş kıymetli kürkler, türlü cinsten köleler v, b. Sâdece vezir-i âzamin hediyelerinin 25 yük akçe (50.000 duka) kıymetinde olduğunu Bostan {*agn. esr.*, var. 120 v. d.)'ın kaydından ye Marini Sanuto'daki raporlardan öğreniyoruz. Memleketin her tarafından gelmiş oyuncular, hünerbâzlar da halkı eğlendiriyorlardı. 30 hazirandaki eğlenceler sırasında silâhşorların oyunları ile Matrakçı Nasuh 'un mukavvadan yaptığı iki kaleyi meydanda karşı-karşıya yerleştirerek, 100 kadar yeniçeriye gerçek bir harp oyunu yaptırması çok ilgi çekici olmuş ve padişahın da hoşuna gitmişti (tafsilât için bk. Alî, var. 246). 3 temmuzda bütün yeniçeri ve sipahilerin, sünnet mumlarını ve üzerlerinde altın yaprakları ile ince çiçek, meyve ve kuş süsleri bulunan na-hilleri getirmeleri seyredildi. 6 temmuzda müderrisler, dânişmendler, şeyhler, mütevelliler ve bedesten ehline ziyafet çekildi; 11 temmuzda ise, büyük bir ziyafet tertiplenmiş, pâdişâh sağında vezirler, ümerâ, pâdişâh hocası, kazaskerler, Kırım hanzâdesi, solunda Pîrî, Zeynel paşalar, Akkoyunlu Ferruhzâd ve Murad Beyler, Sultan Gavri

'nin oğlu Mehmed Bey, Dul-kadırlu Latif Bey yer almışlardı. Ertesi günü Kanunî 'nin huzurunda yapılan ilmî münazara da çok dikkate şayandı (bk. Âlî, var, 247 v. d. \ Şehzadelerin İbrahim Paşa sarayındaki sünnetlerini müteakip Okmeydanı 'nda ok atma müsabakaları, Kâğıthane 'de at yarışları yapıldı. Padişahın İbrahim Paşa'ya kendi düğünü ile bu sünnet düğününden hangisinin daha parlak geçtiğini sorması üzerine İbrahim Paşa 'nm „benim düğünümü bizzat Mek- :e, Medine, Mısır, Budin ve Şam pâdişâhı teşrif etti, elbette daha muhteşem oldu" daması, hükümdarı mütehassis etmiş ve takdi-

;<';<-; '-.■ışfc'.sj.iiüsü

rini mucip olmuştu (krş. Solakzâde, *Tarih*, ş. 477 v.d.). 1530 sonbaharında Ferdinand İstanbul 'a bir elçilik heyeti gönderdi. Nico'as Jurisics ve Josephe de Lamberg adlarındaki bu elçilerin vazifesi, Osmanlı devleti ile bir barış anlaşması yapmaktı. Fakat bunlar, elçilik vazifelerini ancak, pâdişâhın huzurunda beyana mezun olduklarını ileri sürüyorlardı. Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'dan bunu sağlamasını rica ettiler. Diğer taraftan Avusturya arşidükü Ferdinand ile barış yapılabilmesi için pâdişâhın ve Divan'm istediği asgarî şartlar, Ferdinand 'in Macaristandan vazgeçip, orada henüz elinde bulunan kaleleri teslim etmesi, Zâpolyai'ye ihsan olunan Macar kıratlığını rahat bırakması, bir de imparatorun İspanya 'ya çekilerek bu işlere karışmaması idi. Bu hususlarda bir anlaşma olmadı ise de, pâdişâhın huzuruna kabul edilmeleri hakkındaki dilekleri, yerine getirildi ve 17 teşrin II. de mutantan bir merasimle saraya gelerek pâdişâh tarafından vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancının hazır bulunduğu divanda huzura kabul olundular. Bu toplantıda Lamberg ve Jurisics barış hakkındaki arzularını pâdişâha arz ettiler (tafsilât için bk. Hammer, V, 104 v. dd.). İstanbul 'da bu müzakereler cereyan ederken, Ferdi-nand, Budin 'i muhasara ettirmiş ise de, kale, Türkler ve Macarlar tarafından müstereken müdâfaa edilmiş, Bosna ve

Semendire beylerinin imdad göndermesi üzerine de muhasarayı yapan Rogendorf çekilmek zorunda kalmıştı.

1532 s e f e r i (938 A l m a n y a s e f e r i) , Kanunî Sultan Süleyman 1530 sonbaharında avlanmak üzere Bursa'ya gitmiş ve dönüşünde, Budin'in muhasaradan kuitanldığı haberini almıştı. Bununla beraber Macaristan meseleleri yine ön plânda idi ve o tarafa pâdişâhın yeni bir sefer açacağı anlaşılıyordu. Mah-misi Zâpolyai 'nin Avusturya, çek ve almanlar tarafından tanınmaması kâh Budin 'i muhasara suretiyle, yada başka şekillerde düşmanlıklarını sürdürmeleri, hâmesi olan Sultan Süleyman'in ise, bu hâlden üzülenek, vaadi gereğince, kiral nasbettiği Jânos 'u bütün kudretiyle himayeyi lüzumlu saydığı bir vakıa idi. Ancak, Ferdinand '1 destekleyen ve imparator tacı giymekle beraber, sâdece İspanya kiralı olarak kabul edilen Şarlkent 'in müsavi bir düşman gibi telâkki edilmesi, bu seferin „İs-panya kiralı kasdına" ve „Alaman seferi" olarak tesmiyesine sebep oluyordu. Bir sene öncesinden mutâd hazırlıklar yapılmış, o sırada i 'star.bul 'a gelen Polonya ve Rus elçileri ile , .lustâbs münâsebetler takviye edilmiş ve Rum.

m SÜLEYMÂN \. 's&g ■ *.AAf, .^ A

eli beyler-beyiliği yine ilâveten vezîr-i âzam İbrahim Paşa'ya tevcih olunmuştu. Pâdişâh 25 nisanda (19 ramazan 938) 100.000 'den fazla bir kuvvetin başında olarak İstanbul 'dan hareket etti. Bunun 12.000 'i yeniçeri, 30.000 'i Anadolu, 16.000'i Rumeli kuvvetleri, 20.000 'i suvârî, mütebaki kısmı da akıncılardan ibaretti (krş. Bostan, *agn. esr*, var. 133 v.d.). Bunlara Belgrad'da Bosna sancağı kuvvetleri ve Kırım hanının gönderdiği Tatarlar da iltihâk etmişti. Pâdişâh Niş'te iken (13 haziran) Ferdinand 'in yeni elçileri ordugâha geldi. Yine kont Lamberg ile kont Nogarola 'dan mürekkep olan bu elçilik heyetine verilen talimat, kısa bir müddet önce Vişegrad'da Zâpolyai ile Ferdinand arasında

yapılan mütârekenin uzatılmasını sağlamaktı. Kanunî Sultan Süleyman, Macaristan'1 Ferdinand'a terki kabul ettiği takdirde, ödenecek para hususunda senevi hediye nâmı ile 25.000 dukadan 100.000 dukaya kadar bir meblağ teklif edebileceklerdi. Ancak Âlî ve Peçevî bu elçilerin İspanya kiralı tarafından „Su!h ve salâha müteallik bir ricânâ-me" getirdiklerini ifâde etmektedirler ve 28 haziranda Sirmiyeye (Sirem, Sirmium) ovasına geçtikten sonra ordugâha vâsıl olan Fransız elçisi Rinçon 'un parlak bir merasim ile pâdişâh tarafından kabulünden sonra, bunlar da el öpmüşlerdi (Âlî, *agn. esr.s* var. 249; Peçevî, s. 159 v.d.). Rinçon'un elçilik vazifesi ve padişaha arzı hakkında bizim kaynaklarımız sükût ederlerse de, Fransa kiralının ona, Sultan Süleyman '1 ve Osmanlı ordusunu seferden geri çevirmeğe çalışma yolunda bir talimat verdiği anlaşılmaktadır. Yâni Rinçon, pâdişâhla, müşterek düşmanları sayılan Habsburg-lar aleyhinde teşviklerde bulunmayacak, aksine sefere mâni olacaktı. Fransız kaynaklarına göre, pâdişâh, »Fransa beyi" 'nin kendi tarafında mı, yoksa aleyhinde mi olduğunu bilmek istiyor ve François'nm 1531'de hareketsiz kalmasını manidar buluyordu. Bu sırada Fransa'nın Venedik elçisi Latran de Ba'if, hükümetine pâdişâh ile Rinçon arasında geçen konuşmaları hulâsa ederken, onun, Fransa ile eski dostluğu ileri sürerek, Rinçon 'un İspanya kiralı Şarlkent aleyhine yapılan seferden dönmek teklif etnuvtini, hattâ, Fransa kiralına o kadar fena muamele eden bu adamın lehinde recalarda bulunmasını hayretle karşıladığını bildirmişti (krş. Lavisser-Rambaud, *Histoire generale*, IV, (Paris, 1894^, s. 729, notlarda). Ordu Sirmiyeye kıt'asmda ilerlediği sırada, Kanunî Sultan Süleyman nezdine Perenyi Peter adındaki macar asilzadesi de geldi. Bu sırada Macar beylerinin çoğu Zâpolyai tarafında görünmekle beraber Perenyi, Lefavre 'in kaynaklarına göre (Albert Lefavre, *Les Mag-yars pendant*

la domination ottomane en Hon-grie, Paris, 1902, 1, 59), şahsî mülâhazalar ile doğrudan-doğruya pâdişâhın teveccühünü kazanmak istemiş ve bâzı ümitler beslemişti. İki seneden beri Griiti vâsıtası ile İstanbul'da müzâkereler yapıyor ve kendisini Osmanlılara bağlı bir prens hâline getirecek bir ferman elde etmeye çalışıyordu. Bu maksatla bir çok hediyeler, yaptığı yağmalardan aldığı ganimet hisseleri ve bir çok esirler göndermişti. Bunlara güvenerek 600 kadar adamı ile Essek 'te ordugâha gelmiş ve ümit ettiği prensliğin pâdişâh tarafından kendisine tevcihini beklemişti. Fakat, Kanunî Sultan Süleyman, bu esnada Zâpolyai'yi tutmakta bir çok faydalar görüyordu. Bu sebeple ona teveccüh göstererek kabul etmiş, ancak kendisini takip etmesini ve kararım beklemesini emretmişti. Âlî (*agn. esr.*, var. 249) ise, onun kiralık ümit eden dıştan dost, içten düşmanla beraber bir kimse olduğu anlaşıldığından tevkif edildiğini bildirmekte, ancak müteakiben Zâpolyai 'nin tavassutu ile serbest bırakıldığı görülmektedir (bk. Peçevî, *agn. esr.*, s. 160; Hammer, V, 113). Ferdinand 'in memleketine girildikten sonra, sırasıyle Egerszeg, Siklos kaleleri pâdişâha itaatlerini arzetmiş, Belovâr, Berzence ve diğer bir çok kaleler de ele geçirilmiştir (bk. *Rûz-nâ-me*, Ferîdûn Bey, *Münşâât*, s. 577 v. dd.; Peçevî, *göst. ger.*). Bu sırada orduya öncü tâyin olunan Semendire sancak beyi Yahya Paşa -zade Mehmed Bey Köszege (Güns) kalesi yanından geçerken bu kale muhafızlarının pususuna düşmüş ve aralarında büyük bir çarpışma olmuştu. Peçevî {*göst. r/er.*} 'nin de işaret ettiği gibi bu seferde kale fethine ehemmiyet verilmeyip, Ferdinand 'in memleketinin tahrip ve gâreti ve onun, Zâpolyai 'yi tanımasını te'-min etmek düşüncesi hâkim olduğundan kale -döğen toplar getirilmemiş, fakat bu açık tecâvüz ve cür 'et karşısında, mütecasirlere hadlerini bildirmek icâp etmiş ve böylece Köszege kalesinin muhasarasına başlanmıştı. Serdarı takiben iki gün sonra, ağustos başlarında Sultan Süleyman da bu

kalenin muhasarasına yetişti. Mutâd muhasara tertibatı alındı. Kaleyi evvelce İstanbul'a elçi olarak gelmiş bulunan Nicolas Jurisies müdâfaa ediyordu. Ağustos ortalarından itibaren muhasara bütün şiddetiyle devam etti, lâğımlar kazıldı, hücumlar yapıldı ve nihayet teslim müzâkereleri kararlaştı. Son hücumda yaralanan ve müdâfîleri-nin yarısını kaybeden Jurisies yapılair teslim teklifini kabul ederek Osmanlı karargâhına geldi (krş. Jurisies 'in raporundan naklen Hammer, s. 116) ve kale teslim alındı. Bu esnada

SÜLEYMAN İ.

(... *üs*

Kanunî Sultan Süleyman kaleye bir menzil mesafede, otağı ada idi. Müteakiben Ferdinand 'in elçilerinin gitmelerine müsâade olunmuş ve elçilere verilen bir nâme ile Ferdinand savaşa davet edilmişti (Katona'dan naklen Hammer, *göst. yer.*). Köszeg (Güns) muhasarası esnasında Kasım voyvoda idaresinde akıncılar aşağı ve yukarı Avusturya vilâyetlerine akınlar yapıyorlardı. Bu yüzden Viyana'da türk ordusunun tekrar buraya geleceği zannedilmişti. Hâlbuki Sultan 'in bu seferdeki gayesi imparatoru bir meydan savaşına zorlamaktı (bk. Hammer, *ayn. esr.*, V, 118). Ordu eylülde Istiria kıt'asından geçti. Graz, Sekau, Mari-bor şehirleri yanından ve daha sonra Vi-nicza boğazında Drava boyunca ilerleyen pâdişâh bu nehir üzerine kurulan köprüden ordu ile birlikte cenuba doğru yoluna devam etmiş, 27 eylülde İbrahim Paşa dümdar vazifesi ile ve Pozsega istikametinde ilerlemek için ordudan ayrılmış, pâdişâh ise, kısm-ı küüî ile birlikte Essek yolu ile Beigrad 'a gelmiştir. Burada 12 teşrin I. 'de iki kol birleşti. Bir di-van-ı hümayûn toplantısını takiben, devlet erkânına ihsanlarda bulunulup, her tarafa, zafer - nâmeler gönderildi. Pâdişâh, bu arada tercüman Yunus Bey ile Venedik dojunu gönderdiği nâmede (bk. Hammer, V, 123 v. d. ve 321) imparatorun korkaklık göstererek savaşa cesaret edemediğini ve kendisinin bir çok kaleleri teshir eylediğini bildiriyordu. Sultan, Filibe

'de divan-ı hümâyûnu toplayarak Kırım hanları ve hanzâdeleri arasındaki ihtilâfları kesin bir şekilde halletti ve Kırım hanlığını kendisi ile birlikte sefere gelen ve bir çok yerlerde yararlığı görülen Mengli Giray-oğullarından Sâhib Giray Han'a tevcih etti (tafsilât için bk. Âlî, *ayn. esr.*, var. 252 v. d.; Pe-çevî, *ayn. esr.*, s. 171). Yol boyunca pâdişâhın uğradığı şehirlerde donanma ve şenlikler yapıldığı gibi, İstanbul 'a muvasalatını (19 rebi-ülâhır 940=18 teşrin II. 1532) takiben de beş gün beş gece şenlikler oldu. Ramazan 940 (= mart 1533)'da Valide Sultan Hafsa Hâtûn'un vefatı vuku buldu ve zevci Sultan Selim 'in türbesine defnedildi. Aynı zamanda büyük şehzade Mustafa 'ya 20 yük akçe tahsisatla Sa-ruhan sancağı verildi (krş. *Tabakât almamâlik*, göst. yer., var. 189; Bostan, *ayn. esr.*, var. 142).

O s m a n l ı – A v u s t u r y a a n l a ş m a s ı (1533). Pâdişâh İstanbul 'a gelir-gelmez Ferdinand yeni bir elçilik hey'eti için müsâade istemişti. O sırada Safevî İran ile bir savaş ihtimâli meyeûd olduğundan, bu istek uygun karşılanmıştı. Müzâkereye me'mûr elçi, Köszeg müdafii Jurisies'in kardeşi JetSme de Zara idi.

14 kânun II. 1533 'te Kanunî Sultan Süleyman tarafından da kabul olunan elçi sâdece bir mütâreke elde edebildi ve padişah ona bu mütârekenin bir barışa çevrilebilmesinin ancak Ferdinand'm itaat alâmeti olmak üzere Esz-tergom (Gran) kalesinin anahtarlarını kendisine göndermesi ile kabil olabileceğini bildirdi. Bu ilk şart yerine getirildikten ve bu arada kraliçe Maria 'nm (Mohac savaşında ölen Lâyos'un zevcesi ve Ferdinand'in hemşiresi) elçisi Cornelius Dupplicius Schepper de İstanbul'a gelerek, Şarlent'ten bir mektup getirdikten sonra müzâkerelere mayıs sonlarında başlandı ve bu görüşmelere Macaristan 'dan bilhassa celbedilen Gritti de iştirak ettirildi. Elçilerin istedikleri şey, Macaristan 'm Ferdinand 'a bırakılması idi. Cornelius, vezîr-i azama imparatorun, sultanı kardeşi addettiğini ve Macaristan

Ferdinand 'a iade olunduğu takdirde, Koron kalesinin geri verileceğini, Ferdinand 'la yapılacak barış anlaşmasına Papa, Venedik ve Fransa 'nın da dahil olacağını bildirmişti. Koron kalesi, Kanunî Sultan Süleyman 'in Köszeg seferinden döndüğü sırada amiral Andrea Doria tarafından bir hücumla zaptolunmuştu (1532). Şarlkent, şimdi, Ferdinand ile yapılan müzâkerelerde bu kaleyi bir koz olarak kullanmak istiyordu. Fakat vezîr-i âzam pâdişâhın, Koron'u harbederek almağı tercih edeceğini bildirdiği gibi yine elçinin bahis konusu ettiği Areil (Penon d'Alger) adası hususunda da, Barbaros 'un sancağı olması dolayısıyla hiç bir şey yapılamayacağını anlatmış ve görüşmeler haftalarca sürmüştür (Hammer, V. 129 y. dd.; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 172; ayrıca bk. mad. İBRAHİM PAŞA). Nihayet 22 haziranda bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Ferdinand, Macaristan'da hâlen nerelere mâlik ise, oralar elinde kalacaktı. Pâdişâh, Ferdinand ile Zâ-polyai 'nin kendi aralarında kararlaştıracakları hal şeklini tasd'k etmek hakkını muhafaza ediyordu. Gritti her ikisinin arasındaki hududun tesbitine me'mûr olacaktı, imparator kendisi de bir sulh akdi için elçi gönderecekti. Buna intizâren muhasamat durdurulacak, Şarlkent düşmanca davranırsa, müdâfaa yapılacaktı. Ertesi günü elçiler, pâdişâhın huzuruna kabul olundular ve daha önceden İbrahim Paşa 'nın kendilerine verdiği talimat dâiresinde konuşarak, Sultan 'a „Oğ!un kırai Ferdinand senin mâlik olduğun şeyleri kendi malı, ve kendisinin sahip olduğu memleketleri senin mülkün addeder, çünkü senin oğlundur/ dediler ve buna cevaben pâdişâh da, kıraliçe-Mari 'ye cihazını (Macaristan'da sahip olduğu araziyi) iade ettireceğini, oğlu Ferdinand'm dostları» nın dostu ve düşmanlarınının düşmanı olAca£UU ita âÜLEYMÂN İ.

^rfflwogfKgT3[rüa«rır^–8fe

tji'dirdi. BSylece 1533 Osmanlı–Avusturya anlaşması gerçekleşti. Pâdişâhın Ferdinand'a ve Şarlkent 'e yazdığı mektupları kısa bir müddet sonra tercüman Yunus Bey

götürdü (Ham-mer, V, göst. yer.).

İ r a k e y n s e f e r i (1534/1535). Avusturya ile anlaşma yapıldıktan sonra Kanunî gözlerini şarka çevirdi. Koyu sünnî bir hükümdar sıfatı ile^ râfizî addolunan şi'î İranlılara karşı mücâdeleyi vazife saymakta idi. Şah İsmail 'in oğlu yeni Safevî hükümdarı Tahmâsp -*ı tebrike lüzum görmemiş, sâdece bir tehdit -nâme göndermişti. Mohac 'dan önce de o tarafa bir sefer açmak niyeti bulunduğunu gösteren deliller vardır. Bu defa bâzı hâdiseler Kanunî *nin şarka sefer kararı vermesine âmil oldu. Bunlardan birincisi Bitlis hanı, Kürt ümerâsından ve XIII. yüz yıldan beri bu bölgede hükümran olan Şeref hanlar sülâlesinden Şeref Bey 'in Yavuz Sultan Selim zamanında tanıdığı Osmanlı hâkimiyetinden sıyrılarak şaha ilticası idi. İkinci sebep Azerbaycan hâkimi Ulama Hanın, Şah Tahmâsp 'dan yüz çevirip Kanunî Sultan Süleyman 'a tâbiyetini arzetmesi hadisesidir. Bu zat, Köszeg muhasarasından önce huzura kabul edilerek, 20 yük akçelik tahsisatla Hısn Keyfâ ve Bitlis hâkimliğine tâyin olunmuştur (Bostan, *agn. esr.*; Peçevî, s. 175).

Üçüncü ve daha mühim bir sebep ise, Safevîlere tâbi Bagdad 'm valisi Zü'1-Fikar Han'ın pâdişâha Bagdad'm anahtarlarını göndermesi idi. Bu şehir islâm milletleri ve hükümdarları için büyük bir ehemmiyet taşıyan bir yerdi ve Kanunî Bagdad gibi bir şehirin kendisine teslim edileceği mânâsına gelen böyle bir harekete lakayt kalamazdı. İbrahim Paşa yine serasker unvanını alarak 27 teşrin I. 1533 *te İstanbul 'dan Bitlis 'e müteveccihen hareket etmişti. Pâdişâh da ilk baharda yola çıkacaktı (bk.

mad. İBRAHİM PAŞA; zikredilen vekayinâmeler ve

ayrıca Tayyip Gökbügin, *Arz ve raporlarına göre*

İbrahim Paşa 'nın İrakegn seferindeki ilk tedbirleri ve

fütuhâtı, Bdleten, 1957, nr. 83 S. İbrahim Paşa şark hudutlarında

bâzı kale'er fethettiği sırada, defterdar

İskender Çelebi ile aralarının açılması ve otduda ikilik

zuhuru üzerine dedi-kodu!ar ço^ajmlş ve herkes »şaha

şah gerekmiş" diye söylenmeğe başlamıştı (Alî, *agn.*

esr., var. 357; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 178). Bununla askerin, pâdişâhın ordunun başında bulunmamasından şikâyet edildiğini anlayan İbrahim Paşa vaziyeti İstanbul 'a bildirmiş, ve sultan da İstanbul 'dan hareket etmiştir (28 zilkade 940=10 ha zîran 1534). Pâdişâh hareketinden önce Grit-ti 'yi 3.000 kişilik bir kuvvetle Macaristan 'a göndermiş, İstanbul ve Rumeli 'yi itimâd ettiklerine, Anadolu muhafazasını da Saruhan sancak beyi şehzade Mustafa'ya tevdi etmişti» Pâdişâh, Yenişehir-Bozoyük-Kütahya yolu ile ve Elmadağı 'nda 3 günlük avdan sonra Afyon-karahisar 'a, müteakiben Akşehir 'e vâsıl oldu (30 zilhicce=i2 temmuz). Burada iken Van, Vustân ve diğer kalelerin fethini bildiren se». darın arzını aldı. 20 temmuzda Konya 'ya geldi, Mevlânâ Celâleddin Rûmî 'nin türbesini ziyaret etti. Daha sonra Deveû Karahisar-Kay-seri-Sivas yolu ile 10 safsr 941 (21 ağustos) 'de Erzincan 'a vardı, burada bâzı elçileri kabul etti. Bu esnada seraskerin, pâdişâhın Tebriz'e gitmiyerek Diyarbakir'de kışlamalarını münasip gördüğü yolundaki arzını alınca, Eleşkirt 'den sonra Tebriz yolunu terk ederek yeni fethedilen Erciş istikametine yöneldi. Fakat İbrahim Paşa'nın, asker arasındaki hoşnutsuzluğun artması ve her hâlde pâdişâhı görmek istemelerini dikkate alarak, bu defa Tebriz 'e doğru hareketini reca etmesi, eylül ortalarında bir ulak ile acele gelmesi için yalvarması üzerine o tarafa doğru ilerledi (krş. ve tafsilât için bk. *Menâtil-nâme*, Ferîdûn Bey, *Man-şâât*, s. 584 v.dd.) ve 27 eylülde Tebriz halkı* nın tezahüratı arasında şehre girdi. *Rûz-nâme* 'nin şahın yaylağı dediği Avcan konağında ise, vezîr-i âzamin kuvvetleri ile birleşildi.v 29 eylülde divanı toplayıp ihsanlarda bulunduktan sonra pâdişâh ordunun kısm-ı küllisi ile bir» likte Zengân yolu ile Saltariye 'y» hareket etti. Serasker pîşdâr, kapukulu kuvvetleri ile pâdişâh ortada ve Karaman kuvvetleri de dümdâr idiler. Kızıl-baş beylerinin, otağ-ı hümayûnu basacakları yolunda alınan bir haber üzerine tedbirli bir şekilde hareket ediliyordu,

Sırasıyle Türkmen köyü, K ablan ti gediği denilen dar bir geçit, Kızıl-özen menzillerine konuldu ki, bu sonuncusu Irak-ı Acem ile Azerbaycan *ın hududu itibâr edilmekte idi (tafsilât için bk. *Menözil-nâme, Mönşâat*, göst. yer.; Nasûh Matrakî, *Begân-ı menâzil-i sefer-i Irâ-kegn-i Sultan Sülegman Harı*, Univ. kütüp., nr. TY 2295 var. 35; A. Gabriel, *Les etapça d'une compagne dans les deux Irak d'âpres un manuscrits turc da XVIe siècle*). Bu arada Gîlân hâkimi Malik Muzaffar, otağ-ı hümâyûna gelmiş ve Kanunî 'ye tâbiyetini arzetmişti. 13 teşrin 1. 'de Sultaniye şehrine vâsıl olan pâdişâh, Şah Tahmâsp 'in rie'at balerini almış, Dulkadırh hanedanından Mchmed Bey de Safevîlerden kaçarak padişaha dehalet etmişti. Pâdişâh, 8 rebiülâhır (17 teşrin I.) "de, Ebher kasabasında iken kar yağmış', güçlükler artmıştı. Hemedan 'a giden dağ yolu, büyük müskilât arz ediyordu. Bundan Sonra da güçlkle ilerleyebilen pâdişâh Sa"dâbâd, Oî«

SÜLEYMAN I. ti)

never konaklarını geçmiş, diğer yandan serdar da, bu mevsimde yanlış bir yo! seçtiğini ileri sürdüğü defterdar İskender Çelebi aleyhinde Sultan Süleyman'a telkinlerde bulunmuş ve onu azlettirmeğe muvaffak olmuştu [bk. mad. İBRAHİM PAŞA]. Kasr-ı Şîrîn geçildikten sonra Hânikin mevkiinde Bagdad beylerbeyinin adamı Hoca Husayn b. Dân-yâi. pâdişâh tarafından kabul olundu. 24 teşrin II. 'de Mercan köyünde serdar pâdişâhtan ayrılarak ve önden giderek Bagdad'1 teslim almış, bir kaç gün sonra da Sultan Süleyman şehre girerek doğruca İniâm-ı Âzam türbesine giderek ziyaret etmiştir (bk, *Rûz-nâme*, göst. yer.; Alî, *agn. esr.*; Lûtfi Paşa, *ayn. esr.*, s. 350 v.d.; bk, mad. BAGDAD). Kânun I.'un ilk günlerinde padişah Bagdad 'da kışlamayı kararlaştırdı. Evvelce askerin halkı incitmemesi için tedbir alındığı gibi, sonradan da pâdişâha itaat eden bütün Tekelü taifesi serbest olmuş ve içlerinden üçüne sancak verilmişti. Kanunî, ordunun

Bagdad kışlağında geçirdiği 4 ayı, bütün bölgeyi tahrir ettirmek, devletin diğer yerlerinde carî olan timar ve zeamet usûlünü buraya da teşmil ederek, yeni fethedilen bu bölge idaresini âdilâne esaslara bağlamakla geçirdi. Şehrin âbidelerini, Kerbelâ 'yi, cAli ve Husayn in makamlarını ziyaret etti. 'Abd al-Kâdir Gilâni 'nin mezarı üzerine yüksek bir türbe ve bir imaret yaptırttığı gibî, İmâm-ı Azam 'in mezarı üzerine de bir kubbe inşâ ettirdi (Celâl-zâde ve Alî 'den naklen bk. Peçevî, S. 184 v.dd.; Bagdad eyâleti tahrirleri hakkında, 948 'de mîr mîrânÜveys Paşa ile Meh-med Paşa ve silâhdar, harc-ı hassa emini Hasan b. Haer Hayreddin marifetleriyle Hâlis, Ducayl, ZangâbSd, Tarik-i Horasan, Divâni-ya, Kerkük, Mahrüd, Dakük nahiyelerinde varidat ve masârifât muhasebeleri, mahsulât, rüsumat-1 evkaf, teslimat ve mübâyeâta dâir defter, Başbakanlık arşivi, mâliyeden müdevver defterlerden nr. 127; 950 senesine âit mufassal defter, Bagdad, Ramâhiya, Cavâriz, Hilla, *Anah, Musul, Erbil, ZangâbSd, Kerkük, Der-tenk liva ve nahiyelerinin mukataaları v. b. hakkındaki defter, aynı seri, nr. 104).

Kanunî Sultan Süleyman Bagdad 'dan Venedik ile Viyana 'ya birer zafer-nâme gönderdi. Bir müddet sonra Gritti 'nin Erdel 'de katli hâdisesi ile ilgili olarak Viyana 'ya bir çavuş daha gönderildi (tafsilât için bk. Ham-mer, y, 157). Pâdişâh Bagdad 'da bulunduğu sırada baş defterdar iskender Çelebî 'nin idamına ferman vermişti. Vezîr-i âzamin telkini ile azledilmiş olmasına rağmen, İskender Çelebî 'nin siyâsî nufflzu henüz mevcuttu ve İbrahim Paşa her hâlde bundan çekiniyor ve hasmının tehlikeli bîr rakip olduğunu hesap» layarak idamı için fırsat kolluyordu. Nihayet 8 ramazan 941 (13 mart 1535)'de bir divgn günü, henüz diğer vezirler, Ayaş ve Kasım paşalar gelip divana dâhil olmadan, İskender Çelebî'nin idamı için pâdişâhın fermanını al» mağa muvaffak oldu ve derhal şehirde At pazarı'nda fermanın hükmü infaz edildi; defterdarın malları ile köleleri havass-ı hümâyûna alındı (Hammer, V, 157 ve

mad. İBRAHİM PAŞA). 28 ramazanda' 2 nisan) padişah ordu ile birlikte Tebriz'e doğru hareket etti. Ayrılmadan önce de Bagdad muhafazasına gerekli kuvvetleri ve ilk beyler -beyini bıraktı. Kışın Şah Tahmâsp 'in Tebriz 'e geğdiği öğrenildiği cihetle, İstanbul'a dönmeden önce bir defa daha Azerbaycan 'in baş şehrine gidilmesi uygun görülmüştü. Bu defa şimale doğru, Süfeyma-niye, Kerkük istikametinde arızasız bir yol seçildi. Bu yol üzerinde ehemmiyetli sayılan Hamir dağı aşıldıktan sonra, Leylaa ve Gökyurt konakları da geçildi. Bu sırada Ulama Han 'dan ulaklar gelerek, Şah Tabmasp 'm Van kalesi üzerinden çekildiği ve şahın kaidesi Sâm Mirza 'nin da pâdişâhın yanma gelmek üzere olduğu haberini getirdiler. Tam bu sırada (23 zilkade»26 mayıs 1535) Fransa kiralının Kanunî'ye gönderdiği üçüncü elçi Jean de La Foret geldi (bk. E. Charriere, *NegotU ations de la France dans te Levant*, I, 255). Fransa kiralı, elçisi vasıtasıyla, Barbaros Hayreddin Paşa 'nin gönderdiği mektubu aldığını bildirerek memnuniyet ve şükranlarını ifâde ettikten sonra, La Foret 'nin teklif edeceği ehid -nâmenin kabulünü ve imparator hâriç, papa da dahil olmak üzere bütün Avrupa hükümdarlarının bu ahid-nâmeye kabul olunmalarını reca etmekte idi. Elçi, padişahı Fransa kırah i'e birlikte imparatora karşı harp yapmaya iknâa me"-mûrdu. La Foret, Kanunî'den böyle bir harp hazırlıklarına sarfedilmek üzere 1.000.000 altınlık bir yardım isteyecek, Osmanlı donanmasının Sicilya ve Sardunya 'ya karşı gönderilmesini reca edecek, Fransa 'nin şarkta eskiden beri hâiz olduğu ticâret imtiyazlarının devamına çalışacaktı (krş. Charriere, *ayn. esr.*, I, 258 v.d.; Baron de Testa, *ayn. esr.*, I, 29 v. dd.). Fransız elçisi iyi kabul gördü ve pâdişâh ile birlikte İstanbul 'a geldi ve müteakip senenin başlarında istenilen ahid-nâmeyî elde etti. Ordu Merâga 'ya gelmeden öace, Sa» ruea-kamış menziline Ustaclu Han 'in bir elçisi (eşik ağası) gelmiş ve efendisinin huzura

kabulünü reca etmiş ise de, bu reeası kabul edilmemiştir (20 zilhicce^ 22 haziran; krş. *Münşaât, Rûz-nâme, s. 594* \ Pâdişâh ordu ile birlikte Merâga 'dan sonra

Sa'dâng

SÜLEYMAN L

bfid'a ve sonra Tebriz'e vardı (29 zilhicce 941=1 temmuz 153\$). Bu sırada, şahın ikinci bir elçisi geldi, daha sonra da, Tahmâsp 'in kardeşi Sam Mirza gelerek pâdişâha iltica etti. Burada pâdişâhın, divan-ı hümâyûn'un teşekkül tarzında bir değişiklik yaptığı anlaşılıyor. Buna göre, sadece Rumeli beyler-beyi-si her zaman divana katılacak, Anadolu bey-ler-beyisi ancak gerekli hâllerde divana iştirak edecek, diğer bütün beyler-beyiler ise, divandan hâriç kalacaklardı (krş. *Rûz-nâme, s- 595*).

Pâdişâh, Tebriz'den İran içine doğru bir müddet ilerledi. Zengân, Sultaniye yolu ile Dergüzîn 'e kadar gitti, buradan 7 saferde (7 ağustos) dönerek ayın yirmisinde tekrar Tebriz 'e vâsıl oldu. Celâl-zâde 'ye göre, Şah Tahmâsp '1 takip etmek üzere ilerlemeye sebep Ulama Han olmuş, avdet ise, şahın yeni bir elçisinin recası üzerine vuku bulmuştu. Kanunî Tebriz'den Venedik dojuna Bagdad'in zaptını bildiren fetih-nâme gönderdi (bk. Hammer, V, 159.). Ordunun başında olarak pâdişâh 27 ağustosta Tebriz'den hareketle batıya doğru Merend-Hoy yolu ile ve burada Şems-i Teb-rizî 'nin: makamını ziyaretten sonra Ereiş-Adil-cevaz taraflarına geldi. Ahlat konağında iken Ulama Paşa'yi Van üzerine gönderdi. Daha sonra Tatvan-Bitlis yolu ile Diyarbekir 'e (28 teşrin 1.), 24 teşrin H. 'de Haleb'e vâsıl oldu. Bir kaç gün kaldığı büyük merkezlerde mukaddes mahalleri, kale ve meşhur camileri ziyaret ediyordu. 6 kânun I.'da Antakya, 15 kânun I. 'da: Adana ve ayın 23 'nde de Konya 'da bulundu. İstanbul 'a muvasalatı tarihi ise, 14 reoeb 942—8 kânun II. 1536 günüdür (bk. *Menâzil-nâme,*

Feridun Bey, *Münşaat*, s. 596 V. dd.).

Fransızlarla ticâret ve dostluk
anlaşması (1536) Kanunî Sultan Süleyman 'in
Irakeyn seferinden döndükten sonra İstanbul 'da meşgul
olduğu ilk mesele, Fransız elçisi ile yapılan anlaşma
oldu. Bu muahede kapitülasyonlara bir mebde ve
menşe' olduğu kadar Fransız nüfuzunun şarkta üç
asırdan fazla bir zaman hüküm sürmesini te'min etmek
itibariyle de büyük bir ehemmiyeti haizdir. Nitekim
Francis Reyde, şövalye La Foret'nin Türkiye 'de ilk
kapitülasyonu te'min ettiğini ve bunun Fransa 'ya, şarkta
diğer garplıların mu»affakiyetsiz bir şekilde münakaşa
ettikleri bir te'sir ve bir nüfuzu sağlayan siyâsetin ilk
vesikası olduğunu bildirmektedir (krş. *La protection
diplomatie et consulaire dans les ichelles du Levant
et de Barbarie*, Paris, 1899, s. 118; Baron Testa, *Recueil
des Traités de la Pçrte Ottoman*, I, 5). Gerçekten, bu
muahedenin

Fransızlara sağladığı hak ve menfaatler, bundan
sonra, sâdece iki taraflı muahedeler şeklindeki
anlaşmalar ile yenilenmek ve arttı» rılmakla kalmamış,
berât ve fermanlarla, menşe' şehadet-nâmeleri ile de
te'yit edilmiştir (türkçede ahit-nâme denilen bu
anlaşmaların milletler-arası ıstılahları ile actes, traites,
capitulation ve lettres-patente sözlerinden hangisine
tekabül ettiği hakkında Flassan 'in ve Testa 'mn
mütalâaları için bk. Testa, göst. yer. ve Flassan,
Histoire generale et rai-sonnee de la diplomatie
/Vanfaise, I.; Hammer, V, 160).

Bu muahedenin tarihi de ihtilâfıdır. Eski takvime
göre umumiyetle şubat 1535 'te kabul edilmesine
rağmen, hakikatte bu tarihin şubat 1536 olması gerekir (
bu hususta Testa'nın Charriere 'e de istinad ederek
Hammer "e karşı görüşleri için bk. Testa, I, 21;
Hammer, V, t60; ayrıca bk. Francis Rey, *Mim. sar les
premières. relat. diplomatiques enire la France et la
Porte*, J A, 1827). Muahedenin türkçe metninin

kaybolması sebebiyle, daima şaban veya receb 941 olarak gösterilen tarih pâdişâhın bu tarihte Bagdad 'ta bulunması sebebiyle yanlıştır. Bu muahedenin türkçe metninin kayboluşunu François 1. 'in bu işleri gizlice yapmak istemesi ile de ilgili kabul edenler vardır. Msl. Eug. De la Gournerie \ *Histoire de François I.*, Tours, 1860), François'mn Kanunî Sultan Süleyman ile muhabere ve anlaşmalarının tamamen gizli olduğunu, bunların ne vakit başlayıp, ne şekilde cereyan ettiğini kestirmenin güç olduğunu bildirmektedir. Bununla beraber, gerek Testa, gerek Noradounghian, Charriere ve diğer fransız tarihçilerinden naklen, bu ahid-nâmeyi neşretmişler ye tarihini de şubat 1535 [şubat 1536] ve 25 şaban 941 olarak göstermişlerdir (krş. Testa, göst. yer.; Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris, 1897, I). Bu anlaşmanın başlıca maddelerini şöyle sıralamak mümkündür : 1. Her iki devlete âit denizlerde karşılıklı olarak seyr-ü-sefer serbestisi ve bütün hukukî işlerde fransız konsoloslarının kaza hakları kabul edilecek; 2. Her iki tarai tebeaları, karşılıklı olarak, Fransa'da ve Türkiye'de memnu olmayan her türlü malları almak, satmak, yüklemek, sevk etmek, karadan ve denizden nakletmek serbestliğine malik olacaklar, sâdece mutad vergi resimlerini ödeneceklerdir. Bir türk Fransa'da fransız tebeası, bir fransız da Türkiye'de bir türk tebeası gibi vergi ödeyecektir; 3. Fransız tebeası hakkında ikame olunacak ceza davaları kadılardan divan-ı hümâyûna nakledilecek ve hüküm verecek kadılar ile birlikte bir fransız tercüman

SÜLEYMAN I. 119

bulunacaktır; 4. Bir Fransız bir Türk tebeaya olan borcunu ödemedi kaçarsa, bu Türk tebea diğer bir Fransız, yahut Fransız konsolosu aleyhinde dâva açamayacak, doğrudan-doğmya Fransız kiralından dâva edecektir; 5. Fransız tebeası mahallî hâkime müracaat mecburiyetin-»de bulunmaksızın kendi arzuları veçhile

va-siyyet hakkına malik olacak, vasiyyet olunan mallar konsolosa teslim olunarak Fransız kanunlarına ve vasiyyet şartlarına göre konsolos tarafından ilgililere verilecektir; 6. Fransız tacirlerinin veyahut her hangi bir Fransız tebeasının gemi ve teçhizatı, eslihâ ve mühimmatı ve gemicileri, kendi arzuları hilâfına denizde ve karada hiç bir hizmete alınamayacak ve bunlara angarya gördürülemeyecekti; 7. Fransız tebeasından biri devamlı olarak 10 sene Osmanlı memleketinde ikamet etmemişse, kendisinden hiç bir suretle haraç, avarız, ih-tisap alınamayacaktır. Pâdişâhın memleketinde hudud beklemeye, kışlada bulunmaya, tersanede çalışmaya veya angaryaya zorlanamayacaktır. Pâdişâhın tebeası da Fransa 'da aynı muameleye tâbi olacaktır; 8. Evvelce ele geçirilip de, esir olarak kullanılanların serbest bırakılmaları ve bundan sonra da harpte ele geçirileceklere her iki "tarafça esir muamelesi yapılmaması" kararlaştırılmıştır ; 9. Fransa kiralı bu anlaşmaya Papa'yi, ingiltere kiralını, isveç kiralını ithâl etmek istemektedir. Bu devletler, arzu ettikleri takdirde, 8 ay içinde bu anlaşmaya girmek hakkını haiz olacaklardır ; 10. Pâdişâh ve Fransa kiralı 6 ay zarfında bu muahedeyi tasdik edecekler ve tatbikini sağlayacaklardır. Her yerde bu anlaşma hükümleri ilân ettirilecektir.

V e z î r – i â z a m i b r a h i m Paşa 'n i n î d â m ı (1536). Bu ahid-nâme vezîr-i âzam İbrahim Paşa zamanında yapılan anlaşmaların sonuncusudur. 14 seneden beri vezîr-i âzam bulunan İbrahim Paşa, pâdişâhın kendisine göstermiş olduğu itimad ve teveccühü kötüye kullanmağa başlamış görünmektedir. Bu sebeple sarayda bulunduğu bir gece pâdişâhın emriyle boğdurulmuştur (tafsilât için bk. mad. İBRAHİM PAŞA ve Celâl-zâde, *Tabakât al-mamölik, va daracât al-masâlik*, göst. yer; Alî, *ayn. esr.*, var. 264 v. dd.; Solak-zâde, s. 492).

A k d e n i z m e s ' e t e l e r i . Idâm edilen Makbul İbrahim Paşa'nın yerine vezîr-i âzam-ığa Ayaş

Mehmed Paşa 'yi getiren Kanunî Sultan Süleyman bundan sonra Akdeniz meseleleri ile daha fazla meşgul oldu. Pâdişâh, Koron 'un amiral Andrea Doria tarafından zaptından ve kendisi İran seferine çıkmadan önce, Akdeniz 'deki kuvveti ve şöhreti her tarafa yayılmış olan Barbaros 'a kendisini doğrudandoğruya Osmanlı devleti hizmetine almak niyeti ile, haber göndermiş ve böylece devletin bütün deniz kuvvetlerini onun kumandası altında toplamak istemişti. Gönderdiği hatt-ı şerîite imparator aleyhine denizden icra edilecek seferle ilgili olarak alınacak tedbirler hakkında müzakerede bulunmak üzere derhâl İstanbul 'a gelmesi bildiriliyordu. Barbaros o sepenin ortalarında İstanbul'a gelmiş ve bir divan günü 18 kapudanı ile birlikte merasimle pâdişâhın huzuruna kabul edilerek elini öpmüştü. Pâdişâh onun mert tavırları, açık ve samimî cevaplarından memnun kalarak Andrea Doria hakkında ondan bilgi almış, sonra da kendisine iltifat ederek din ve devlete hayırlı bir kişi olması dolayısıyla ona Hayreddin adını verdiğini söylemiş, Barbaros'a ve reislerine hil'atler verip ulufeler tâyin ettikten sonra, tersane hizmetinde olmalarını ve gemilerini bildikleri gibi yaptırmalarını emretmişti. 1533 —1534 senesi kışı İstanbul tersanesinde büyük bir faaliyet gösterilerek 61 baştarde ve kadirga yapıp da kendisinin Cezayir 'den getirdikleri ile birlikte büyük bir donanma vücudaya gelince, dâdişâh tarafından, kendisine deryaya çıkması ferman olunmuş, Barbaros da, Cezayir beyler-beyisi sıfatı ile 1534 ilk baharında, pâdişâhın rakeyn seferine çıkacağı sırada, İtalya sâhil-llerine doğru yelken açmıştı. Onun İtalya sahillerini vurması, sonra Tunus 'un fethi ve müteakiben kaybedilmesi bu esnada vuku bulmuş, Tunus 'u Şarlkent 'in üstün kuvvetlerine ve Bani Hafş sultanının da ihanetine terk ettikten sonra merkezi olan Cezayir 'e uğramış, daha sonra da Majorka ve Minorka adalarını vurarak İstanbul 'a dönmüştü (tafsilât için bk. mad. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA; Âlî, *ayn. esr.*, yirmi sekizinci vakıa; Murâdî, *Cazavât-i Hayreddin*

Paşa, Üniversite kütüp, nr. T Y 2490, 2639 ; Kâtip Çelebî, *Tuhfat al-kibâr*, s. 47 vdd. Ch. Andre Julien, *Histoire de VAj-riqu.edu Nord*, Paris, 1931, bilhassa XVI. kısım. ; Delphin, *Histoire des Pachas d'Alger de 1515â 174Ç*, J A, 1922 ; H. Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turçue, 1516 —1830*, Paris, 1887).

Kanunî Süleyman Irakeyn seferinden döner dönmez Barbaros Hayreddin Paşa 'ya yeni vazifeler verdi ve kendisine kapudan paşalık da tevcih ederek, İtalya'da Polya (Otranto) sahillerine gitmesini emretti.

A v l o n y a s e f e r i (1537). Bu sırada Venedik devleti ile münâsebetlerin bozulmağa yüz tuttuğu görülmekte, İbrahim Paşa'nın vezîr-i âzamlığı zamanında, çok düzgün ve dostâne olan münâsebetlerin, onun İstanbul 'da, Grjtti 'itin (Je Macaristan 'da katillerinden sonSÜLEYMAN

I.

(Korfu seferi) açıldı ve pâdişâh da 7 zilhicce 943 (17 mayıs 1537)'le iki şehzadesi, Mehmed ve Selim beraberinde olduğu hâlde İstanbul 'dan hareket etti (krş. Âlî, var. 266 ; Peçevî, I, *95)• Vezîr Lutfi Paşa ise, donanma serdarı olarak Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte bir hafta önce büyük bir donanma ile Akdeni- ' ze müteveccihen İstanbul 'dan denize açılmıştı. O zamana kadar bu derece büyük bir donanma görülmemişti. Memleketin her tarafından bu maksatla 30.000 kürekçi getirilmişti (Kâ-tib Çelebî, *agn. esr.*, s. 49), S muharrem 944 (14 haziran 1537) 'te Samakov sahrasına varan pâdişâh ve ordu buradan Üsküp'e geçti ve 29 haziranda Elbasan kalesi civarına kondu. Bu arada Irakeyn seferi esnasında itaatini arz etmiş olan Gâzî Han'a Luristan beyler-beyliği tevcih edildiği gibi,Zâpolyai Jânos'un elçisi de huzura kabul edildi. Pâdişâh temmuz başlarında Avlonya'ya varmıştı (bk. Ferîdûn Bey, *Münşaât, Râznâme*, I, 598 v. dd.). O sırada Andrea Dona, 10 kadar Osmanlı gemisinin eşya yüklü olarak İskenderiye 'den geldiğini haber almış ve Barbaros 'un da yokluğundan

faydalanarak bunları ele geçirmiş ve yakmıştı. Pâdişâh ise, Mısır 'dan gelen diğer zahire gemilerini getirmeye ve korumaya kapudan-ı derya'yi 60 gemi ile gönderiyor, vezîr Lutfi Paşa 'yi da Polya sahillerine karşı harekete me'mûr ediyordu. Gerçekten Lutfi Paşa donanma gemileri ile Polya yakasına varıp bir kaç kale basmış, bunları tahrip ile esir ve ganimetler almıştı. Otranto kalesi ve diğerleri itaatlerini arz etmişler, akıncılar da bir ay kadar bu bölgede dolaşmışlar bir hayli esir getirmişlerdi \ bk. mad. LUTFİ PAŞA ve *Histo-ria de Gaazzo*'dan naklen Hammer, göst. yer ; Kâtib Çelebî, *ayn. esr* , göst. yer). Barbaros da zahîre gemilerini getirirken Korfu önünde Venedik donanmasını görmüş, Polya sahillerinden dönen Lutfi Paşa ile buluşarak zahîre gemilerini Preveze 'ye götürmüştü. Pâdişâh henüz Venedik 'e harp ilân etmemişti. Bâzı deniz hâdiseleri dolayısıyla iddialarda bulunmak üzere tercüman Yunus Bey 'in .tekrar Venedik 'e gönderildiği esnada taarruza uğraması, hakaret görmesi, diğer yandan Andrea Doria *nın, Venedik amirali Jerome Pesaro 'ya hitaben aralarında gizli ' bir ittifak olduğu şüphesni uyandıracak tarzdaki mektubunu kasten tvrk gemicilerinin eline geçirtmesi ve bu suretle Venedik 'i tarafsızlıktan ayırarak Osmanlı kuvvetlerinin Venedik'e taarruzunu sağlamak istemesi Avlonya seferinin Venedik 'e çevrilmesine âmil oldu. Kanunî Korfu 'nun muhasarasını ferman etti. Pâdişâhın Av!on»> "Hnki 1 ikameti sırasında vezir Mustafa Paşa, âsi Ar?

ra nazik bir safhaya girdiği anlaşılmaktadır. Ayaş Paşa'nın bu mevzudaki barışçı tutumu [bk. mad. AYAŞ PAŞA], Akdeniz vaziyetini iyi bilen ve Venedik siyâsetinin ikiyüzlülüğünü çok iyi anlamış bulunan Barbaros Hayreddin Paşa'nın askerî ve siyâsî görüşü karşısında, Kanunî 'nin nezdinde, zayıf kalıyordu. Cezayir beylerbeyisinin cenkçi temayülleri, deniz savaşlarından ganimet ve şeref elde etmek emelleri yüzünden Venediklilerin en küçük deniz hareketlerini bir husûmet alâmeti telakki ettiği düşünülebilirse de, son senelerde Venedik

hükümetinin bir çok harp sebepleri hazırlamış bulunduğu da umumiyetle kabul olunmaktadır (bk. Hammer, V, 180 v. dd.). Pâdişâh, İstanbul 'da Fransız ve Ragusa elçileri ile müzakereler cereyan ettiği sırada, tercüman Yunus Bey'i Venedik'e göndermiş ve ahid-nâme hükümlerine riâyet edilmesini talep etmiş ve elçiyi, imparatora karşı, Venedik 'in François I. ile ittifakı için teşviklerde bulunmakla vazife-lendirmişti. Yunus Bey aynı zamanda Osmanlı ordu ve donanmasının da hazır bulunduğunu îmâ edecekti. Hâlbuki Kanunî ile dostluk münâsebetlerini devam ettirmek kadar, François I. ve Şarlkent arasındaki muhasamatta da tarafsızlığını korumak isteyen Venedik devleti sâdece, Yunus beye iyi kabûi göstermekle kalıp barışçı niyetlerini te'yid etmiş, fakat Habsburglar aleyhine tasarlanan ittifaka girmek teklifine yanaşmamıştı. Venedik, anlaşıldığına göre, Türklerin karada daha kuvvetli olduklarını düşünerek onların, Adriyatik'te deniz savaşına girmektense Macaristan'a ordu şevkini tercih edeceklerini sanmakta idi. O sırada balyos Tomaso Mocenigo 'ya, hemen İstanbul 'a giderek İrakeyn seferinin başarı ile neticelenmesinden dolayı dojun tebriklerini Sultana arzeyîemesi, bir kaç Venedik gemisinin zapt olunmasından, Venedik'in Şam bölgesine gönderdiği malların gümrüğünün arttırılmasından, balyos'un mektuplarının kendisine verilmemesinden ve anlaşmalara aykırı diğer hâllerden dolayı şikâyette bulunması, Venedik senatosu tarafından emrolunmuştu. Pâdişâhın da irâdesini aldıktan sonra Ayaş Paşa 'nın, bu meselelere bir çare bulunacağı hakkında te'minat vermesi, Venedik senatosunda Osmanlı limanlarında mevcut büyük hazırlıkların Tunus yahut Napoli üzerine olacağı yolunda bir ümit uyandırdı. Fakat, Venedik 'in dostluğuna Kanunî 'nin artık itimat etmemesi, Fâtiht Sultan Meh-med zamanında Polya memleketinin zaptedi-lerek sonradan kaybedilmesinin bu sırada tekrar hatırlanması ve pâdişâhın da, bu yeri tekrar ele geç'irmek arzusu v. b teV'riyle yedinci sefer-i hümâyûn olan Avlonya seteri (

SÜLEYMAN !. 131

navutluk bölgelerini te'dibe me'mûr olmuş ve vezîr-i âzam Ayaş Paşa'nın da iltihakı ile bu vazife başarılmıştı. Korfu'nun feth: kararlaş-tıktan sonra ise, Lutfi Paşa büyük bir topçu kuvveti ile birlikte 25.000 kişilik bir orduyu adaya çıkarmaya me'mûr edildi. Kâtib Çelebi 'ye göre, bu asker, gemiler üe bir buçuk mil uzunluğunda bir köprü kurularak adaya geçirilmişti, bunlara sonradan Ayaş ve Mustafa paşalarla diğer ümerânın ve akıncıların da kuvvetleri katıldı (rebiülevvel 944=ağustos '537)• Adanın köyleri tahrip edildiği ve kaledeki Venediklilerin de müdafaaya hazırlandıkları esnada pâdişâh otâğ-ı hümâyûn ile 26 ağustosta Avlonya 'dan cenuba hareket ederek Korfu adası karşısındaki Bastia iskelesinde karargâhını kurdurdu (eylül iptidası). Kanunî, kale kumandanını teslimine davet etti ise de, cevap alamadı ve pâdişâh, büyük kayıplara uğranması ve bu arada bir top mermisinin dört mücâhidi şehid etmesi üzerine „bir mü-câhid kulumu böyle bin kaleye vermem" diyerek, etraf'ndakilerin ısrarına rağmen, muhasaradan vaz geçti (tafsilât için bk. Âlî, *ayn. esr.*, var. 268 v.dd.; Peçevî, s. 198; Hammer, V, 185 v.dd.; Kâtib Çelebî, *ayn. esr.*, s. 50). Çağdaş bir tarihçinin. Kanunî 'nin bu teşebbüsten esas itibariyle pek memnun olmadığı, her şeyden evvel de François. ile o'an ittifakının bu esnada tatbik mevkiine konulabileceğine kani bulunmadığı, vezîr-i âzam Ayaş Paşa 'nın askerî ve stratejik kabiliyetine pek güvenemediği hakkındaki görüşleri (krş. Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, türk. tre. Ş. Turan, Ankara, 1963, s. 153 1 ihtiyat kaydiyle telakkî edilebilir. Fransız kiralının bu sırada kaçamaklı hareket ettiği ve bunun da pâdişâhın gözünden kaçmadığı doğru ise de. Ayaş Paşa'nın kifayetsizliği hususunda bir kanâat taşıdığına dâir en küçük bir işaret yoktur. Kanunî Sultan Süleyman otâğ-ı hümâyûn ile 24 eylülde yola çıkıp Manastır, Ostrova, Selanik, Serez,

Kavala, Ferecik, Dimetoka, Edirne volu ile 18 teşrin II.'de İstanbul 'a vâsıl oldu (*Rûz-nâme, Münşaât*, I, 600 v. dd\ Bu esnada Bosna sancak beyi Gâzî Husrev Bey de karadan Venediklilere karşı başarılı mücâdele yapıyordu Diğer yandan padişah Mora sancak beyi Kasım Bey 'e, Mora da Venedikliler elinde kalmış iki kalenin (Monembasia yahut Malvasia ve Napoli di Romania) zaptını emreylemiŝti. Barbatos donanmadan 60 kadirga ayırarak denizde kalmış, geri kalan kısmı Lutfi Paşa ile İstanbul 'a dönmüştü. Barbaros bu donanma üe Ege denizindeki Venedik adalarına karşı harekete geçti ve hemen hepsini, bâzı küçük mukavemetlere rağmen, teslim almaya muvaffak oldu (Kâtib Çelebî, *ayn. esr.*, s. 50 v. d.; Hammer, V, 191 v. dd.). Pâdişâh onun zaferlerinden fevkalâde memnun olmuş ve kendisine itifatiarda bulunmuŝtur (bk. Seydî Muradî, *Cazavât-ı Hayreddin Paşa*, Univ..., nr. kütüp.,nr. TY 2490, var. 349, v. d.).

İ d â r e c i h a z ı n d a y a p ı l a n d e ğ i ŝ i k l i k l e r . Kanunî Sultan Süleyman lüzum üzerine idare cihazında ancak mühim hâdiselerle ilgili olarak değışiklikler yapmak itiyadında idi. Nitekim İbrahim Paşa'nın katlinden sonra Dulkadriye, Ŗam, Rum ve Karaman bey-ler-beyliklerinde değışiklikler olmuş, bâzıları azledilmiş bir kısmı da yer değıŝtirmiŝlerdi. Bu cümleden olmak üzere Dulkadır beyler-beyî-si Mehmed Paşa, maktul (makbul) sadrâzama mensup olduğu için azlolunmuş ve yeri Rüstem Paşa 'ya verilmişti. Bu zat sonradan Karaman eyâletine, İlyas Paşa ise, Dulkadır beyler-beyi-liğine tâyin edilmiş, vezîr Kasım Paşa (Güzelce), her hâlde irtikâbından ve yolsuz hareketinden dolayı, azledilerek, yeri Rumeli bey-ler-beyisi Mustafa Paşa'ya verilmiş, kendisinde rütbesi tenzil edilmek suretiyle bu defa da Mora sancak beyliğı ile vazifelendirilmiŝti. Bu sırada ikinci vezîr Mustafa Paşa 'nın ölümü (1 muharrem 945=30 mayıs 1538) üzerine yerine üçüncü vezir Lutfi Paşa geçmiş, Rumeli beyler« -

beyisi Mehmed Paşa üçüncü vezîr olmuş ve bu vazifeye de Husrev Paşa getirilmişti (krş. Âlî, *ayn. esr.* , var, 269). Karaman 'dan sonra Diyar –bekir 'e tâyin edilen Rüstem Paşa, daha sonra Anadolu beyler–beyliğine, Rum beylerbeyisi Balı Paşa da Diyarbekir'e naklolunmuşlardı. Aynı suretle Rumeli 'de de değişiklikler yapılmış, Yahya Paşaîâde Mehmed Paşa 'nın oğlu Arslan Bey'e yeni zaptedilen Pozseğa sancak beyliği verilmişti. Mısır beyler–beyisi Hadım Süleyman Paşa Kızıl–deniz 'de Osmanlı donanmasına kumanda ederek Hind seferine çıkacağı sırada yerine Davud Paşa tâyin edildi, İbrahim Paşa–1 'nin Mısır 'dan ayrıldığı zaman orada beyler–! beyi olarak bıraktığı Hadım Süleyman Paşa tam 10 sene Mısır '1 büyük bir liyakat ve adaletle idare etmiş, ancak Irak seferi esnasında pâdişâha mülâki olmuştu ki, bu iki senelik müddet zarfında yerine Husrev Paşa (Deli) tâyin edildi ve yeni vali ise, 1 şaban 941 (15 şubat 1535) 'den itibaren iki sene kadar bulunduğu bu me'–'muriyetinde İstanbul'a on yük altın irsaliye göndermeğe muvaffak oldu. O zamana kadar Mısır irsaliyesi altı yük olduğundan, bu fazlalık Kanunî'nin nazar–i dikkatini çekmiş ve bunun I halka zulüm yoluyla toplandığından şüphelenen pâdişâh, yaptırdığı tahkikatın bu şüpheyi haklı gösterecek bir netice vermemesine rağmen, vergi fazlasını hazîneye kabul etmeyerek, İstan121

SÜLEYMAN İ.

bul 'daki su kemerlerinin inşâsına harcettir–miştir (krş. Kâtib Suheylî, *Tarih-i Mısır-ı cedid*, Müteferrika tabı, var. 54 v. d.). Hadım Süleyman Paşa 1536—1538 seneleri arasında ikinci defa Mısır beyler–beyliğinde bulunmuş ve onun Hind seferine çıkacağı zaman da Mısır, Davud Paşa'ya tevcih edilmiştir (muharrem 945=mayıs 1538).

B o ğ d a n S e f e r i (1538). Kanunî Sultan Süleyman, ■> bir kaç seneden beri Süveyş limanında tedâriklerde bulunan Hadım Süleyman Paşa 'ya islâm hükümdarlarından Guca–rât pâdişâhı Bahadur Şah'm

yardımına gitmesini emrettiği sırada, kendisi de Boğdan 'a sefere hazırlanıyordu. Bu sırada Boğdan voyvodası bulunan Petru Rareş 1527 'den beri be-rât-ı hümâyûn ile memleketini idare ediyordu. Pâdişâhın Macaristan 'da bulunduğu esnada bir elçisi vâsıtası ile aldığı bu beratta, bu memlekette (Moldavya) âyîn serbestisi ve voyvoda intihap hakkının boyarlara, yâni asilzadelere âit olduğu, fakat bu intihabın pâdişâh tarafından tasdiki gerektiği belirtiliyordu. Keza boyarlardan mürekkep bir heyetin tâbiyet alâmeti olmak üzere her sene İstanbul 'a 4.000 dukalık cizye, 40 kısrak ve 20 tay getirmesi de kararlaştırılmıştı. Kanunî Viyana muhasarasından dönüşte kararlaştırılan bu vergileri bizzat P. Rareş 'ten almış ve buna mukabil ona „se-râsere" kaplı bir samur kürk (vezirlere mahsûs hil'at), sancak beyi alâmeti olan iki tuğ, bir kuka (yeniçeri zabitlerinin başlarına koyduğu serpuş) vermişti. Bundan başka, pâdişâhtan, İstanbul 'da Fener taraflarında bir saray (Boğdan sarayı) inşâsına müsaade almıştı. Fakat Rareş, pâdişâhın bu teveccühünü sonraları kötüye kullanmış, o sırada karışıklık içinde bulunan Erdel 'e tecâvüz etmiş, hem Zâpolyai, hem de Osmanlı devletinin o bölgede bir temsilcisi olan Gritti ile düşmanlık hâlinde bulunmuş, hattâ Gritti 'nin katlinde de medhai-dar olmuştu [bk. madd. ERDEL ve BOĞDAN]. Kanunî bu hareketinden dolayı onu cezalandırmak istediği sırada, son hareketleri, haracını ve kendisinden istenilen 1.000 süvariye göndermekten imtina etmesi ve Ferdinand ile gizlice müzâkerelere giriştiği yolunda gelen haberler de buna eklendi; böylece Boğdan seferi takarrür etti. Pâdişâh hareketinden önce İstanbul muhafazasına Aydın ili sancak beyi Ferhad Bey'i, Ege bölgesinin muhafazasına da Saruhan sancak beyi şehzade Mustafa 'yi bırakmış, Erzurum beyler-beyisi Dulkadirli Meh-med Han '1 şark hududunun muhafazasına, Ramazan-oğullarını da Adana ve İçel bölgesinin ve Aadolu'nun muhafazasına me'mûr etmişti. Tam ou sırada bir Floransa elçisi kıymetli

hediyeler ile Cosme de Medieis 'nin bir mektubunu getirmiş, Kanunî de Floransa 'nin gösterdiği bu dostluktan memnun kalmış ve kendisine *taâmige* olarak (*ta'yinât-ı bahâ*) bir meblağ verilmesini emretmişti (Bostan, *Sü-leyman-nâme*, Ayasofya kütüp., 3317,, var 135 Hammer, V, 198). Pâdişâh İstanbul'dan, n safer 945 (9 temmuz 1538) te hareket etti. Edirne 'de iken, o zamana kadar bağımsız kalmış olan, Basra hâkimi Mağâfis-oğlu Emîr Râşid 'in oğlu Mani' gelmiş ve pâdişâha itaatini arzemiş ve Basra'nin idaresi babası Râşid 'e bırakılmıştır (bk. mad. BASRA; Âlî, *ayn. esr.*, var. 270; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 206 v. d.; Hammer, V, 199 \ Yine burada seferin Kara Boğdan'a karşı yapılacağı ilân edildi ve o tarafa dönüldü. Sultan çayırı menziline iken P. Rareş 'in bir elçisi gelip pâdişâh tarafından kabul edilmiş ve voyvodanın bundan sonra ferman-ı hümâyûna itaat göstereceğini bildirmişse de, dönüşünde ona terfîk edilen Kefe emmi Sinan Çelebî 'nin, Rareş 'e, Yaş (Yaş pazarı) şehrinde mülâkî olarak ona padişahın emirlerini tebliği sırasında aldığı bâzı askerî tedbirleri görmesi ve avdetinde de voyvodanın samimiyeti hakkında şüphelerini açıklaması üzerine, Kanunî harekâta devam ile İsakçı 'da kurdurulan köprüden geçilerek Boğdan arazisine (Moldavya) girilmesini emretti. Bu esnada Kırım hanı Sâ-hib Giray Han da, askeriyle ve han-zâdelerle birlikte gelerek orduya iltihak etmiştir. Eflak voyvodasının gönderdiği kuvvetlerden Boğdan beyini takip harekâtında öncü olarak faydalanıldı. Kendisi evvelâ Potoşani dağına, sonra da Erdel 'e kaçtığı sırada Yaş şehri işgal ve merkezi olan Suceava zaptedildi. Pâdişâh, bütün Boğdan halkına emân vererek 4 g^{ae} kadar beyleri, bey-zâdeleri, âyân ve ruhbanları ile huzuruna gelmelerini ferman etti; çok geçmeden bütün boyarlar gelerek itaatlerini ve bundan sonra pâdişâhtan ayrılmayacaklarını arz ve taahhüt ettiler. Bunun üzerine, yeni voyvoda olarak da Stefan Lacusta 'ya samur kürklü kaftan, kuka, tuğ ve sancaklar verildi (bk. mad.

BOĞDAN ; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920, s. 116, 602 v. d.; *Kara Boğdan rûz-nâmesi, Münşâât*, s. 602 v. d.). Kanunî yeni Boğdan voyvodasına verdiği beratta, iki senede bir vergiyi bizzat İstanbul 'a getirmesini, yakılması bu seferin sebeplerinden biri olan Tuna üzerinde vâki Kili kalesinin yeniden inşâsını, Akkerman kalesinin yeniden müstahkem bir hâle konulmasını, Dnester nehri üzerinde müstahkem Tighina (Bender) şehri ile bütün Bucak bölgesinin (cenubî Besarabya) Osmanlı devletine ilhakını ferman etti. Bu yeni bölge (Kili ve Akkerman)

SÜLEYMAN I. tsj

bir sancak itibâr edilerek, bir sancak beyi uhdesin verilmiştir. Prut nehri geçildikten sonra pâdişâh Sâhib Giray Han'a izin vermiş, aynı zamanda memleketin her tarafına ulaklar ile zafer-nâmeler göndermişti (krş. Celâl-zâde, *Tabakât al-mamâlik*; var. 183; Alî, var. 272; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 211 v.dd.). Bununla beraber, bundan sonra da Boğdan'da sükûn ve istikrarın teessüs edemediği, pâdişâhın Boğdan beyliğini tevcih ettiği kimsenin ve onu takiben yerine geçen boyarın (A. Cornea) vaziyete hâkim olamadıkları anlaşıldığından, bir müddet sonra Kanunî, eski voyvoda Petru Rareş 'i İstanbul 'da kabul ederek voyvodalığı ikinci defa ona vermiştir (1541—1546). Pâdişâh avdetinde bir süre Yanbolu'da avlanmış, sonra da kışı geçirmek üzere Edirne'ye gitmiştir (1538/1539).

P r e v e z e z a f e r i (1538). Aynı sene zarfında Kanunî Saltan Süleyman devrinin en büyük deniz zaferi kazanıldı. Kış mevsimi sonlarına doğru padişahın vezirlere kendi masrafları ile hazırlayıp, teçhiz etmelerini emrey-lediği 150 gemi henüz hazır değil iken, Barbaros Hayreddin Paşa'ya denize açılmasını emretmişti. Onun, bütün hazırlıkların ikmâlini ve donanmanın tamam olmasını beklediği sırada, vezirler,

bir hiyleye baş-vurmuşlar, An-drea Doria'nın Girid'e gelerek 20 parça gemi ile Mısır'dan Hindistan mallarını getirmekte olan Salih Reis'i beklediği haberini yaymışlar, bunun üzerine kapudan-ı derya da 40. parça gemi ile İstanbul'dan hareket etmiş (9 muharrem 945=7 haziran 1538), fakat geride kalan doksan gemiyi arkasından göndermelerini tenbih etmişti. Ona kapıkulu kuvvetlerinden 3.000 yeniçeriyle ve deniz ümerâsından olan bâzı sancak beyleri (Kocaeli beyi Ali Bey, Teke sarıcağı beyi HurremBey, Şaydâ sancak beyi Ali Bey, Alâiye beyi Mustafa Bey) katılmıştı. Barbaros Hayreddin Paşa, önce Ege denizinde bâzı hareketlerde ve fetihlerde bulunduktan ve istanbul 'dan beklediği 90 gemi ile Salih Reis'in Mısır'dan getirdikleri de kendisine iltihâk ettikten sonra (tafsilât için bk. Kâtib Çelebî, *Tuhfat al-kibâr*, s. 51 v.dd,; mad. BARBAROS HAYREDDİN) Girid'e de uğrayarak Preveze 'ye yönelmişti. Donanma Mo-don açıklarında iken, Andrea Doria'nın Preveze 'yi zapta çalıştığı, fakat sonradan muhasarayı kaldırarak müttefik donanmasının harekât üssü olarak kararlaştırdığı Korfu'ya çekildiği haberi Barbaros'a getirilmişti; o da bu esnada bir iki gönüllü gemisini „kâfir yakasına gönderip dil (,esir)" aldirmiş ve bunları Boğdan seferinde bulunan padişaha göndermişti. Daha sonra düşmanın bir savaş için f yaklaşması üzerine, Barbaros, evvelâ alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere harp meclisi akdetti. Sonra da donanmaya harp nizamı aldirdi. Müteakiben iki donanma Preveze açıklarında karşılaştı. 27 eylül 1538'de vuku bulan meşhur Preveze deniz savaşı Osmanlı donanmasının tam bir zaferi ile neticelendi. Ancak gecenin bastırması bu zaferin daha büyük ve parlak olmasına engel olmuş, müttefik düşman donanmasını daha ağır kayıplardan kurtarmıştı. Ertesi gün, Barbaros düşmanın uğradığı mağlûbiyeti bir zafernâme ile pâdişâha arz etmek üzere oğlu Hasan Bey'i gönderdi. Kanunî bu büyük muzafferiyetten fevkalâde memnun kalarak, divan kurmuş ve zafer-nâme ayakta

dinlenmişti. Pâdişâh, Kapudan Paşa hâslarına 100,000 akçe terakki ferman ettiği gibi, her tarafa fetih-nâmeler göndererek şenlikler yapılmasını emretmişti (bk. Kâtib Çelebî, göst. yer j Âlî, *agn. esr.* var. 273 v.dd.; Peçevî, göst. yer ; Hammer, V. 202 v. dd.; mad. BARBAROS HAYREDDİN).

Hind seferi (1538). 945 (1538) senesinin üçüncü büyük hâdisesi Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'nın pâdişâhtan aldığı emir üzerine Kızıldeniz 'de başlayan ve Hindistan 'a kadar uzayan ve tarihlerimizde umumiyetle Hind seferi diye anılan deniz seferidir. Kanunî devrinde Kızıldeniz'de ilk hareket çok önceleri, Mohac seferi arifesinde başlamış sayılabilir. Zîrâ, portekizlilerin Hindistan sahillerinde yerleştikten sonra, zaman-zaman arap yarım-adası sahillerine de tecâvüz etmeleri pâdişâhın dikkatini çekmiş, gerek arap yarım-adasını, gerek Hindistan sahillerini zapt-ederek islâm âleminin başına âdeta bir belâ kesilen Portekizlilere karşı hacıların ve deniz ticâret yollarının korunmasına karar vermişti. İşte bu sebeple 1526'da Selman Reis adında bir türk denizcisi „Bahr-ı ahmer kapudam" tâyin edilmiş, Süveyş limanında tedârik ve teçhiz ettirilen 20 kadırgadan mürekkep bir donanma ile 'Aden 'e kadar olan arap yarım -adası sahillerini Osmanlı tâbiyeti altına almaya muvaffak olmuştu. Selman Reis, Osmanlı devletinin Bahr-i-ahmer kapudunu sıfatı ile, vaziyete göre, Yemen ve 'Aden sahillerinde hüküm ve nufûz sahibi arap şeyhlerine ve kabîle reislerine bâzan atıfet göstermek suretiyle, bâ-zan da şiddet yoluyla bunların Osmanlı devletine bağlılıklarını sağlamış ve uzun müddet hem portekizlilerin bu denize girmesine, hem de bu sahillerde âsâyiş ve güvenliğin bozulmasına mâni olmuştu. İlk hareket bu idi. Bu sıralarda Hindistan'da Babur 'un kurduğu dev-letden başka bir çok müslüman devletleri vardır ('İmâd-şâhi 'ler, Nizâm-şâhi'ler, 'Adilşâhi

IH SÜLEYMAN I.
'ler, Kutb-şâhi 'ler v. b.). Bunların aralarındaki ihtilâflardan faydalanan portekizliler, sahilde başta Goa

olmak üzere bâzı müstahkem kaleler te'sisine muvaffak olmuşlardı. Ancak, başında Bahâdur Şah gibi muktedir bir hükümdar bulunan Guearât müslüman devleti, Babur 'dau sonra devleti daha fazla büyüten ve kuvvetlendiren oğlu Hümâyûn Şah ile mücâdeleye başladıktan sonradır ki, Kanunî ve Osmanlı devleti Hindistan ile ilgilenmek vesilesini bul-muştur. Zîrâ, Bahâdur Şah, Hümâyûn Şah 'a karşı mağlûp olduktan' ve çekildiği Bender Diu kalesinde de yine düşmanının tecâvüzünden endişe duyduktan sonra, yardımlarını sağlamak üzere bir taraftan Goa 'daki Portekiz valisine, diğer yandan'da, Mısır'a ve Kı-zıldeniz 'e sahip olan, aynı zamanda şark memleketlerinde ve Hind denizinde büyük bir şöhreti bulunan Osmanlı hükümdarına müracaata kendini mecbur hissetmiştir. Bahâdur Şah 'in elçisi, yine Hümâyûn Şah 'm tecâvüzüne uğrayan Dehli sultanı İskender 'in oğlu Burhan ile birlikte Edirne 'de pâdişâh tarafından kabul (943=1536) ve kendisine yardım va'd olunmuşta. Bahâdur Şah bir taraftan da, her ihtimâle karşı ve gerektiği zaman iltica etmek niyetiyle, hazînelerini Hicaz 'a yollamıştı. Müteakiben Portekizliler tarafından Öldürüldüğü (şubat 1537) haberi pâdişâha gelince (bu haber Edirne 'ye şevval 944=şubat 1538 'de vâsıl olmuştu), artık Hümâyûn Şah 'a karşı Bahâdur Şah 'a yardım işi değil, Hicaz 'in deniz yollarını kesen ve bir müslüman pâdişâhını öldüren Portekizlilere karşı bir cihad düşünöldü ve Mısır beyler-beyisi Hadım Süleyman Paşa, Kanunî 'den aldığı emir üzerine, Bahâdur 'in mirasçısı olduğunu ileri sürerek 80 gemi ile Bender Diu 'a doğru Süveyş 'ten hareket etti (15 muharrem 945=14 hazîran 1538). Aynı zamanda Bahâdur Şah'in Hicaz'a gönderdiği hazînelerini istanbul 'a yolladı. Hadım Süleyman Paşa, öteden beri kendisim bu işe hazırladığı cihetle, hasta ve ihtiyar olmasına rağmen padişah'tan aldığı bu emre memnun olmuş ve 20.000 kişilik kuvvet ve 7.oco kişilik bir yeniçeri birliği ile cenup istikametinde deniz seferine başlamıştı. Evvelâ, 'Aden üzerine gitti ve hâkimi 'Amir 'i bertaraf

ederek burayı ele geçirdi, bir kaç hafta sonra Guearât sahillerine vardı. Burada Portekiz kalelerinden bâzılarını (müslüman tarihçilerin Bender Türk, Portekizlilerin Villa 'des Rumes dedikleri Go-kala kalesi ve Kat kalesi) kolaylıkla zaptetti. Müteakiben Bender Diu 'da Portekizlilerin yaptırdıkları kalenin muhasarasına başladı; bir yandan da Guearât devletinin yeni sultanı Mahmud III. 'a mektup ve adam göndererek zahire ile yardım etmesini istedi. Fakat Osmanlılardan korkan Guearât hâkimi yardım etmediği gibi. bir aydan beri muhasaraya karşı koyan Portekiz'ilere yardım için büyük bir donanmanın gelmekte o'duğuna dâir uydurma bir haber çıkardı ve böylece Hadım Sü. leyman Paşa 'nın muhasarayı kaldırarak avdetini sağladı ki, 3 ay kadar oralarda kalan ve dönerken de 'Aden ve Yemen taraflarında bâzı icrâatta bulunan Mısır beyler-beyisi, 13 mart 1539'da Cidde'ye varmış, macerasını ve fütuhâtını ulaklar ile pâdişâha bildirmiş, kendisi hacca giderken, donanmayı Süveyş'e göndermişti. Sonra kara yoluyla Mısır 'a geldi ve aldığı ferman-ı hümâyûn üzerine İstanbul 'a hareket etti. Burada Kanu. nî tarafından başarıları takdir edilerek kendisine kubbe-altı vezirliği verildi (Peçevî, *ayn. esr.*, s. 222 ; Kâtib Çelebi, *ayn. esr.*, s. 57 v. d.; Hammer, V, 205 v.dd.; Alî, *ayn. esr.*, var. 276 v.dd.).

S ü n n e t d ü ğ ü n ü (1539). Vezîr-i âzam Ayaş Paşa'um 13 temmuz 1539'da vefatından [bk. mad. AYAŞ PAŞA] sonra Kanunî Sultan Süleyman onan yerine Lutfi Paşa 'yi getirmiş, eylülde avlanmak üzere Bursa taraflarına gitmiş, fakat sâdece 8 gün kalarak. dönmüş ve şehzade Bayezid ile şehzade Cihangir 'in sünnet düğününü icra ettirmişti, 15 receb 946 (11 teşrin II.) 'da başlayan bu düğün ile birlikte Mihrimah Sultan 'in Rüstem Paşa ile evlenme merasimi de yapıldı (tafsilât için bk. Celâl-zâde, *ayn. esr.*, Alî, *ayn. esr.*, 276; Bostan, *ayn. esr.*; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 218; Hammer, V, zo8 v. d.).

O s m a n l ı - V e n e d i k b a r ı Ő a n l a Ő m a s ı (1540). Korfu muhasarasından beri Venediklilerle muhasamat devam ediyordu. Dal-maçya sahillerinde bâzı kaleler her iki taraftan hücum ve taarruza uğramış, bir kısmı defalarca el değıştirmiş, bazıları teslim olmuştu. Daha mühim bir hâdise olarak Cas-tel-Nuovo (Nova hisarı)'nın Venedikliler-ce zaptı, müteakiben Barbaros Hayreddin Paşa tarafından geri alınması zikredilebilir. Venediklilerin giriştiği her teşebbüs, Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey ile Kilis sancak beyi. Murad Bey'in mukabelelerine ve intikam hareketlerine sebep oluyordu (bk. Hammer, V, 210 v.dd.). Osmanlı devleti Castel-Nuovo'yu geri almak üzere teşebbüse geçtiği sırada, Venedik hükümeti bir anlaşma veya umûmî bir mütâreke akdetmek üzere müzâkerelere girişmişti. Zîrâ imparatorla mevcut ittifak Venedik devletinin menfaatlerine aykırı idi. Senato bu vaziyetten kurtulmak çârelerine baş vurdu. Bu mevzude pâdişâhın ve dolayı-

1

SÜLEYMAN I. . " ■ " ,is

siyle divân-ı hümayûnun niyetlerini öğrenmek ve bir anlaşma akdinin mümkün olup-olmadığını anlamak üzere İstanbul 'a gizlice bir ajan gönderdi. Bunun müsbet bir cevapla Venedik *e avdeti üzerine (nisan 1539) Kanunî nezdin-de* evvelâ Pietro Zen, bunun yolda ölmesinden sonra Tomaso Contarini bu işe me' mûr edilmişti. Ancak Kanunî tarafından kabul edilen, fakat iyi muamele görmeyen bu zata, vezîr-i âzam Lûtfi Paşa bir anlaşma yapılmasının geniş se-lâhiyet ve me 'zûniyete sahip olmakla mümkün olabileceğini anlatmak isteyerek, şimdi Venedik "e dönmesini, fakat şehzadelerin sünnet ve sultanın izdivacı düşünlerinde bulunmak üzere eylülde İstanbul 'a avdet etmesini tavsiye etmişti. Bu sırada Venedik, Avrupa'nın siyasî vaziyeti ve imparatorla Fransa kiralı arasında bir konferans akdi kararı sebebiyle, pâdişâhla barışmanın akıllıca bir hareket olacağını anlamakta ve bir çok fedakârlıklarla

barışı kazanmak istemekteydi. Bu itibârla 1540 ilk baharında senato âzası Luigi Badoero 'yu Kanunî Sultan Süleyman nezdinde müzâkerelere devam etmek üzere İstanbul'a gönderdi. Senato yeni elçiye, her şeyin muhasamata başlanmadan evvelki hâle irca olunmasını teklif ve müzâkere etmek selâhiyetini vermiş, sefer masrafları olarak da tazminat nâmiyle 300.000 dukaya kadar bir para ödemeyi de kabule me'zûn kılmıştı. Fakat Mora'daki iki kaleyi (Mal vasfa ve Napoli di Romania) asla terk etmeyecekti. Venedik 'teki Onlar meclisi ise, icâp ettiği takdirde elçinin daha büyük selâhiyete mâlik olması taraf darı bulunup, mezkûr iki kale anlaşmaya engel olursa, bunları da terk etmeye muvafakat hususunda ona gizli talimat vermişti. Tarihçi Leon Galibert (*Histoire de la Ripabliaue de Venise*, Paris, 1847. s. 252)'e göre, bu gizli talimat elçilik kâtibi tarafından Fransa elçisine ifşa edilmiş, o da divan-ı hümâyûn vezirlerine bildirmiş, böylece müzâkerelerde Kanunî 'nin ve-»frleri elçiyi azamî ta'vizlere mecbur bırakmıştı. Nihayet 3 aylık bir müzâkereden sonra 20 teşrin I. 1540 'ta bir barış anlaşması yapıldı. Buna göre, Venedik devleti, Mora 'da sözü geçen bu iki kaleyi, Dalmaçya sahilinde Na-din ve Urana kalelerini, Barbaros'un zaptettiği adaları (Scyros, Patmos, Stampelia, Egine, Nio, Antiparos, Paros) pâdişâha bırakıyor, sefer masrafı olarak 300.000 duka tazminat vermeyi kabul ediyordu. Bu suretle Venedik devleti, ihtiyaç duyduğu sulh ve sükûnu sağlamış oldu (tafsilât ve anlaşmanın türkçe metni, için bk. Tayyib Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki, vesikalar külliyatında Kanunî Süittin Süleyman devri belgeleri, Belgeler II*, s. 121 v. dd. vesîka 1; krş. Noradounghian, *ayn. esr.*, I, nr. 155 ; Hammer, *ayn. esr.*, V, 214 v. dd.).

M a c a r i s t a n m e s e l e l e r i ve 1541 seferi. Bu, Osmanlı devletinin ve Kanunî Sultan Süleyman 'in dış siyâsetini ve askerî faaliyetini işgal eden en mühim hadisedir. Zâpolyai, 1534'te Gritti 'nin katlinden sonra, pâdişâhın bir intikam hareketinden korkmuş, fakat onun

Viyana'ya gönderdiği nâme-i hümâyûndan, bu katilden Nemçe kiralını sorumlu tuttuğunu anlayarak ferahlamıştı. Zâpolyai, kendisini hâmisi tarafından bir tehlikenin tehdit etmediğini görünce, bir müddet tereddüt etmesine rağmen, rakibi Ferdinand ile anlaşmak mecburiyetinde bulunduğunu hissetti. İki tarafın temsilcileri, Varad (Nagyvârad, Grossvvardein) şehrinde müzâkerelere başlamışlardı. Bir çok safhalar geçiren ve araya bir takım tereddütler, şüphe ve hesapların girmesi ile uzayan müzâkereler nihayet şubat 1538 'de neticelenmiş ve Zâpolyai jânos 'un, ölümünden sonra, çocuğu olsun olmasın bütün Macaristan'ın Ferdinand'a kalacağını tesbit eden anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmanın bir maddesi, Zâpolyai 'nin Ferdinand ve imparator aleyhine Kanunî ile ittifak ede-miyeceğini tazammun ettiğinden ve padişahın böyle bir muahedenin akdine muvafakati düşünölemeyeceğinden anlaşmanın gizli kalması kararlaştırılmıştı. Ancak muahedenin akdinden daha bir sene geçmeden Zâpolyai, Habsburglar aleyhdarı bir siyâset takip eden Leh kralının kızı Izabella ile evlenip, Macaristan kale ve şehirlerinden bir kısmını düğün hediyesi olarak verince, tevarüs edeceği topraklardan bir kısmının muahede hilâfına başka ele geçmesine kızan Ferdinand. İstanbul 'a gönderdiği bir elçi ile gizli muahedeyi Türk hükümetine ifşa etti (1539)• Jovius'dan naklen Hammer (V, 218) 'in bildirdiği, Kanunî'nin bu haber üzerine kızarak Zâpolyai 'ye ağır bir tehdit-nâme göndermiş olması hususu ihtiyat kaydı ile teîakkî olunabilir; çünkü Zâpolyai bundan sonra da türlü yollardan pâdişâhın teveccühünü muhafazaya çalışmış görünmektedir. Çok geçmeden, 22 temmuz 1540'ta Er del'de ölen Zâpolyai, ölümünden hir kaç gün önce, Budin, sarayında bir oğlunun doğduğunu haber almış ve Varad 'da yapılan anlaşmasının uygulanmıyarak, oğlunun kendi yerine macar kralı olmasını vasiyet etmiş ve Avusturya'ya karşı, Osmanlı pâdişâhı Sultan Süleyman 'dan yardım ümit edebileceğini söylemişti (Ver an esi es ve Katona 'dan naklen

Lefaiivre, *Les Magyars pendant la do-mination*

Ottomane en Hongrie 1526—1722, Paris, 1902. s. 63 v.

dd \ Bu arada çocuğuna üç vasî tâyin ettiği gibi,
adamlarından birini

•iS ""!""^?:" "" âÖLEYMAN t.

(Verböczi } de hemen İstanbul 'a göndermişti. Diğer taraftan Zâpolyai 'nin ölümünden haberdar olan Ferdinand da, derhal ve ikinci bir elçiyi yeni talimatla pâdişâhın nezdine göndererek Avusturya menfaatlerini korumak hususunda hiç bir şeyin ihmal edilmemesini te'mine çalışmıştı. Zâpolyai 'nin, İzabella 'dan doğan bu çocuğunun meşruiyeti hakkında herkeste tereddüt uyandıran bâzı şüpheli şayialar üzerine, Kanunî, meseleyi tahkik için Budin 'e bir çavuş gönderdi. Kırالیçe, çavuşun yanında çocuğuna süt verince çavuş, elini çocuğun göğsüne koyarak büyüdüğü zaman Macaristan 'da saltanat ve hükümet süreceğine dâir padişah nâmına yemin etmişti (Katona ve Verancsics tarihlerinden naklen *agn. esr.*). Bu arada Ferdinand 'a bağlı macar asilzadeleri, Budin 'in, henüz pâdişâhın yardımını gelmeden, bir an önce işgalini istemişler, o da bu maksatla bir ordu göndermişti; Budin 'in bu kuvvetler tarafından muhasara edildiği haberi istanbul 'a geldiği sırada Kanunî de, Zâpolyai'nin elçisi Verböczi 'yi kabul etmiş ve şimdiye kadar kı-ral Zâpolyai 'ye terk edilen ve esasen kılıç hakkı olarak pâdişâha âit olan macar memleketlerinin bundan sonra da, şer'î cizye karşılığında onun oğlunda kalacağını bildiren bir „berâtı hümâyûn" vermişti. Budin 'e pâdişâhın yardımcı kuvvetleri göndermesi gecikmedi; Ferdinand'in kumandanı da muhasarayı bıraktı ve geri çekildi. Avusturya elçisi ise, 7 teşrin II. 1540 'ta Kanunî 'nin huzuruna kabul edilmekle beraber, Macaristan 'in pâdişâha âit olduğu söylenerek azarlanmış ve ileri sürdüğü mazeretler kabul edilmeyerek müzâkereler kesilmişti. Ferdinand 'a karşı yeni bir harp açmanın münâsip olup-olmıyacağı hakkında pâdişâhın

huzurunda 3 saat süren müzâkerelerden sonra sefere karar verildi (elçi Lasczky 'nin raporuna atfen Hammer, V, 221 v.d.). Zâpolyai 'nin ölümü ile, Macaristan meselesinde Kanunî 'nin ve divan-ı hümâyûnun görüşü, öyle görünüyor ki, esaslı surette değişmişti. Pâdişâh, macar kiralılığının Habsburglar karşısında, eskiden olduğu gibi, kendi bağımsızlığını türk yardımı ile de müdafaa edebileceğini artık ümit edemiyordu ve Şarlkent imparatorluğunun macar kiralılığı ile birleşerek aşağı Tuna 'ya kadar ineceğini ve hattâ Balkanlar 'daki türk topraklarına taarruz için daha fazla imkânlarla sahip olabileceğini hesaplıyordu. Eğer Osmanlı devletinin Habsburg imtaratorluğu ile doğrudan-doğruya komşu olması gerekiyorsa, hududun aşağı Tuna'da değil, Budin 'in garbında ve şimalinde olması daha faydalı idi. Vaziyet böyle olunca, pâdişâh gibi Ferdinand da hazırlandı ve kendisi için hayatî saydığı Budin'i, mayıs 1541 'de tekrar muhasara ettirdi. Kanunî, ilgililere gelecek ilk bahar için sefer hazırlığı emri verdikten sonra, sene sonlarında yanında şehzadeleri Mehmed ve Selim olduğu ve bir miktar yeniçeri bulunduğu hâlde Edirne 'ye gitmiş, kışı orada geçirerek nisan 1541 'de istanbul 'a avdet etmişti. Bu sırada sadrâzam Lutfi Paşa, zevcesi Şah Sultan ile arasındaki bir münakaşanın pâdişâha aksetmesi ve Kanunî'nin de bundan müteessir olarak nikâhlarını fesheylemesi neticesinde azlolun-du [bk. mad. LUTFİ PAŞA] ve yeri ikinci ve-zîr Hadım Süleyman Paşa 'ya verildi (mayıs 1541). Pâdişâhın bu esnadaki ikinci bir kararı da büyük şehzade Mustafa 'yi, senelik haslarına \$00.000 akçe zammederek, Saruhan 'dan Amasya sancak beyliğine nakletmesidir. Sefere çıkılacağı sırada yapılan bu tahavvül ve yeni sadrâzamin da sefere götürülmiyerek iranlıların her hangi bir teşebbüsü ihtimâline karşı Anadolu muhafazasına gönderilmesi dikkate şayandır. istanbul'da bulunan Avusturya elçisi Lasczky'nin raporuna inanmak lâzım gelirse, Hadım Süleyman Paşa, iranlıların muhtemel tecâvüzlerine karşı değil, fakat

şehzade Mustafa 'nin hareketleri ile ilgilenmek üzere Anadolu 'da bırakılmıştı. Hasları arttırmakla beraber Manisa 'dan Amasya gibi uzak bir sancağa gönderilmesi, şehzadenin hakkında bir şüphe uyandırdığına delil sayılmakta idi (Hammer, *agn. esr.*, V, 223). Kanunî 28 safer 948 (23 haziran 1541) 'de istanbul 'dan Budin 'e müteveccihen hareket etti. Yollarda bîr takım tâyin ve azillerde bulunan ve bâzı elçileri kabul eden pâdişâh, Belgrad'da iken Budin'in kurtarıldığı haberini almakla memnun oldu. Filhakika Ferdinand'm kumandanı Rogendorf 'un Budin 'i muhasarası, muvaffak olmamış ve bu zatın tahkim ettiği Gellert tepesi de, Osmanlı öncü kuvvetlerinin Yahya Paşa-zâde Mehmed ve Ulama beylerin kumandası altındaki taarruzları neticesinde düşmüş ve Avusturyalılar firara mecbur kalmışlardı (22 ağustos). Bu tahkimata macar-larca verilen Tâbor adı, tarihlerimizde Istabor şeklinde ifâde edilmiş ve bu 1541 seferine de Istabor seferi denilmiştir. Pâdişâh 26 ağustosta ordu ile Peşte yakasına vâsıl olduğu zaman, Budin kurtarılmış bulunmakta idi. Tuna'da Kasım Bey kumandasındaki „ince donanma" da Peşte kalesini zaptetti. Müteakiben otağ-ı hümâyûn eski Budin (Öbuda) denilen yerde kuruldu (krş. L. Fekete, *Badapest a török karhan*, Budapest, 1944, s. 13 v.dd.). Kanunî 30 ağustosta Budin sarayındaki kıraliçe Izabella'ya ve küçük çocuğuna kıymetli hediyeler gönderdi. Bunları götüren baş çavuş başı Ali Ağa da kıraliçeye pâdişâhın selâmını teMîğ ederek, çoenjju

fffrBlfiiMI İTMÜİUM !

SÜLEYMAN t. ●●-●●●' ● ' " -'■ " " af

otağ-ı hümâyûna götürdü (Peçevî, *agn. esr.*, s. 243 ; Fekete, göst. yer.). Bu arada yeniçeriler de kaleyi seyir bahanesiyle girdikleri Bu-din şehrini, kale kapılarını tutmak suretiyle kan dökmeksizin işgal ettiler. Halka silâhlarını teslim ve yeniçerilere iyi muamele ettikleri takdirde mal ve cana dokunulmıyacağı ilân olundu ve

böylece Budin bir türk kale ve beldesi hâline geldi. Kırâl-zâde 'nin padişahın yanına götürülmesi sırasında ona refakat etmiş olan niyabet meclisi âzası ve müşavirler pâdişâhın otağında bir hafta alıkonulmuş ve Macaristan meseleleri üzerinde onlarla istişarede bulunularak, kırâl-zâde ile kırâliçenin mukadderatı hakkında karara varılmıştır (krş. Peçevî, *agn. esr.*, s. 245 v. dd.). Bir kaç gün sonra Koca Nişancı Celâl-zâde, yanında bir tercüman olduğu hâlde kırâliçeye bir berât-ı hümâyûn götürmüş ve oğluna, büyüdükten sonra Macar kıratlığının verileceğini tebşir etmiştir (krş. *Tabakât almamâlik*; Bostan). Bundan sonra Budin eyâleti teşkil edilmiş, kırâliçe de çocuğu ile — ki tarihlerimizde kırâl İstivan tesmiye edilmektedir — birlikte 5 eylülde Budin sarayını terk edip, Erdel'de Lipova (Lip-pa) kalesine gitmişti (krş. Fekete, *agn. esr.*, göst. yer.). Bu münâsebetle Kanunî sadrâzam Hadım Süleyman Paşa 'ya hitaben İsta-bor fetih-nâmesini yazdırdı ve Süleyman Paşa'cm buraya beyler-beyi tâyin edildiğini bildirdi (krş. Ferîdûn Bey, *Münşâât*, I, 551 v.dd.). Osmanlı ordusu henüz Budin 'de iken Ferdi-nand 'm iki elçisi (Nico'.as von Salm ve Her-berstein) gelmiş ve pâdişâh tarafından da kabul edilmekle beraber, teklifleri nazar-ı itibâra alınmayarak Rüstem Paşa tarafından kendilerine Ferdinand 'm son zamanlarda zap-tetmiş olduğu memleketler tamamen iade edilmediği ve Macaristan 'in Avusturyalılar elinde bulunan kısımları için bir vergi taahhüt olunmadığı müddetçe barış anlaşmasının mümkün olamayacağı bildirilmişti. Ferdinand 'in elçileri başarı elde edememişlerse de, öyle görünüyor ki, bir kısım Erdel asilzadelerini Habsburglar lehine kazanmaya çalışmışlardı. Nitekim bu sıralarda Balassa adında bir macar asilzadesi Erdel'i, Osmanlı devleti aleyhine isyana tahrik etmekte idi. Onun aleyhine ıs-tar edilen bir ferman-ı hümâyûnda Erdel halkı uyarılmış ve sadakate davet olunmuş, bu memleketin pâdişâhın himâyesi altında bulunan kırâl-zadeye ve kırâliçeye

bağlı kalmaları hatırlatılmış, Ferdinand 'in tahriklerine kapılacak olurlarsa, başlarına büyük belâların geleceği, pâdişâh kuvvetlerinin Tatar kuvvetleri ile birleşerek memleketi tahribe hakları olabileceği belirtilmişti. Pâdişâh henüz Budin 'den ayrılmadan fransız elçisi kaptan Paulin "gelmiş ve eski elçi Rinçon °un italya'da katli haberini Kanunî Sultan Süleyman'a bildirmişti. Pâdişâh ve ordu 22 eylülde Budin 'den ayrıldı ve teşrin II. ortalarında İstanbul 'a vâsıl oldu (bk. zikredilen kaynaklar ve Alî, var. 278; Ham-mer, göst yer.).

C e z a y i r Z a f e r i (1541). Kanunî Budin seferine çıkarken, yolda Sofya 'dan Barboros Hayreddin Paşa 'ya bir ferman göndererek Cezayir 'e yardım etmesini emretmişti. Gerçekten, imparator Şarl kent teşrin I. (1541) 'de Cezayir sahillerine bir çıkarma yapmış, fakat neticede ağır bir mağlûbiyete uğramıştı (krş. *Tuhfat al-kibâr*, s. 58). Şarl kent 'in bu deniz harekâtına Kanunî 'nin karşısına karada çıkmaktan çekindiği için giriştiği kabul edilebilir.

A v u s t u r y a e l ç i l e r i i l e m ü z â k e r e l e r v e P e ş t e m u h a s a r a s ı (1542). Kanunî Budin 'den avdetinde, idarî bâzı değişiklikler yaptıktan sonra, o kışı (1541/1542) yine Edirne 'de geçirmişti. Bu sırada şehzade Mehmed 30 yük akçelik haslarla Saruhan 'a, şehzade Selim ise, Konya 'ya sancak beyliğine gönderildiler. Her ikisine de bu tâyin ve tevcih merasimlerinde hükümet alâmetleri o'an a'em ve tabi verilmiş, maiyetleri ile birlikte vazifeleri başına gitmişlerdi. Ferdinand iki sene evvel İstanbul 'a gönderdiği elçisi Tran-quillus Andronicus'u 1542 senesi yaz son'a-rında yeni müzâkerelerde bulunmak üzere tekrar gönderdi. Kendisine verilen 10 temmuz tarihli talimat-nâmede Macaristan 'in tamamen Ferdinand'a terki karşılığında ve pâdişâhın merhamet ve ihsanına bir delîl teşkil etmek üzere senede 50.000, bu da kâfi görülmezse 100.000 duka vergi takdimini teklif etmesi bildirilmişti. Fakat vezirler elçinin tekliflerini o

derecede ehemmiyetsiz buldular ki, pâdişâhın huzuruna bile çıkarmadılar. Gerekli eevabı verdiler ve böylece Tranquillus, hiç bir şey elde edemedi 9 teşrin I. 'de İstanbul 'dan gitti. Bu elçinin İstanbul 'da bulunduğu sırada Ferdinand 'in ordusu Peşte 'yi muhasaraya geldi. O sırada Süleyman Paşa 'nin yerine Budin beylerbeyiliğine tâyin edilen Yahya Paşa-zâde Bâli Bey düşmana karşı müdafaada bulundu. Kendisine Bosna'dan ve diğer komşu sancaklardan da yardımcı kuvvetler geldi. Budin'in bir türk eyâleti oluşundan telâşa kapılarak Avrupa umumî efkârında heyecan yaratmak ve yardım toplamak isteyen Ferdinand ise, oldukça mühim bir müttefik ordusunu Peşte muhasarasına getirmeğe muvaffak olmuştu. Joachim von Brandenburg kumandasında bulunan müttefikler, aralarında ihtilâflar çıkma' iaâ SÜLEYMAN î.

sı, gördükleri şiddetli mukavemet ve daha başka sebepler neticesinde 7 günlük bir muhasaradan sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Osmanlı kuvvetleri, çekilen düşmanlara büyük zayıat verdirdiler. Peşte muhasarası İstanbul 'da duyulunca pâdişâh Edirne 'ye doğru yola çıktı. Fakat Avusturyalıların Budin ve Peşte'den çekildiklerini duyduktan sonra, kışı geçirmek üzere Edirne 'de kaldı (bk. Peçevî, s. 222 v. dd.). Nis m u h a s a r a s ı (1543). Fransız elçisi Paulin, Kanunî ile birlikte Budin'den dönmüş, İstanbul'a gelmişti. Vazifesi, Fransa'nın Şarl-kent 'e karşı harbe hazır olduğunu bildirerek, Osmanlı donanmasının Fransa 'ya yardımını sağlamaktı. François I. sözlerinde durmamış olmasına ve hâtta 1538 'de (18 haziran) Şarlkent ile Osmanlı devleti aleyhinde bir anlaşma bile yapmasına rağmen, Fransız elçisi Rüstem Paşa'yi elde etmeğe muvaffak olmuş, aynı zamanda, Barbaros da, Andrea Doria 'ya karşı yeni bir zafer kazanmak vesilesi bulacağını düşünmüş ve bu sebepler Fransızların teklifine muvafakati mucip olmuştur. Bunun üzerine tercüman Yunus Bey, Venedik 'e giderek doja, Fransa^

ile dostluk hâlinde yaşamağı tavsiye eden padişahın nâmesini götürmüştür (948 şevval tarihli nâme-i hümâyûn için bk. *Belge-ler*> 1'» göst. yer., vesîka 17; Cevdet, *Tarih*, I, 349 v. dd.). Ancak Venediklilerin, iki kuvvetli hükümdar arasında bitaraf kalmalarının menfaatlerine en uygun şekil olduğunu düşünerek, pâdişâhın bu yoldaki tekliflerini maharetle idare ettikleri anlaşılmaktadır. Paulin, Fransa 'ya dönünce, François 'ya, Barbaros kumandasında türk donanmasının yakında sefere çıkacağı bildirdi ve ikinci defa me'mûriyetle İstanbul 'a gönderildi. Bu defa yanında Pelli-eier adında ikinci bir elçi bulunuyordu. Elçiler huzura kabul edilip, yine Rüstem Paşa 'nm te'siri ile Kanunî 'deh François 'ya hitaben kuvvetli bir vaadi tazammun eden bir mektup almayı da başardılar (bk. Hammer, V, 236, 359). Bu suretle Osmanlı donanması, mayıs 1543 sonlarına doğru Barbaros'un kumandasında ve Paulin ile beraber denize açılarak bir ay sonra Messina boğazına girdi. Haziran nihayetlerine kadar İtalya sahillerini geçerek 20 temmuzda Marsilya 'ya vardı. Toulon önlerinden geçerken, Barbaros 'un donanması bir Fransız kadırgası tarafından selâmlanmış ve gemiye Türk bayrağı çekilmişti. Marsilya 'da ise, Enghien dükü François de Bourbon kumandasındaki 30 gemilik bir filo tarafından büyük bir merasimle karşılanmış, top teatisi suretiyle selâmlanmıştı. Yıllardan beri şöhreti bütün Avrupa'yı tutmuş olan bir türk amiralinin Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya yardım için Marsilya'ya gönderilmiş olması fevkalâde bir hâdise teşkil etmiş, binlerce halk ve saray erkânı bu şehre koşuşmuştu. Osmanlı donanması, Fransızların hazırlıklarını bitirmelerini bekleyerek bir müddet Marsilya 'da kalmış, sonra Toulon 'a gelip, 20 ağustosta maiyetine ehemmiyetsiz bir Fransız filosunu da alarak buradan hareket etmiştir. Barbaros, Nis muhasarasında donanmayı bu şehrin yakınında bulunan Villâfranea limanına sokmuş, sonra bombardımanlarına baş-lıyarak

şehri teslim almış, fakat mukavemete devam eden kaleyi, fransızların gevşekliğini ve bu esnada gösterdikleri iki yüzlülüğü anlayarak, fethi lüzum görmemiş ve Toulon 'a dönmüştür. Buradaki ikameti ise, ertesi sene ilk baharına (nisan 1544) kadar devam etmiş, bu esnada Salih ve Hasan reislere İspanya 'nın Katalonya sahillerini vurdurarak bir çok esir ve ganimet almıştır. Bu müddet zarfında Andrea Doria 'nın donanması hiç meydana çıkmamış, Türk donanmasının garbî Akdeniz 'de de bir hâkimiyet ve üstünlük kurması, İspanya 'daki müslüman arapları bile bir isyana cesaretlendirmiştir. Osmanlı donanması, Fransa 'da kaldığı müddetçe kiral. ayda 50.000 duka altın vermeyi taahhüt ettiği hâlde, bu parayı ödemekte çok güçlük çekmiş ve bu hâl Barbaros'un hiddetini mucip olmuştu. Nihayet ka-pudan-ı derya bir çok türk ve müslüman esirlerini de kurtardıktan ve İtalya sahillerinden dönüşte de esir ve ganimetler aldıktan sonra, yaz aylarında (1544) İstanbul 'a gelmiş ve Kanunî tarafından büyük deniz gazasının kahramanı sıfatıyla kabul edilerek iltifat görmüştür (bk. mad. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA; Hammer, V, göst. yer.; Kâtib Çelebî, *agn. esr.*, s. 59).

E s t e r g o n (E s z t e r g o m, „Grah“) seferi (1543\ Kanunî Sultan Süleyman 1542/1543 kışını Edirne'de geçirdikten sonra, onuncu sefer-i hümâyûn denilen ve Celâl-zâde (*Tabaküt al-mamâlik*, var. 277 v. dd.) tarafından „Ustolni Belgrad (Szekesfehervâr) ile kale-i Estergon için.. .»olduğu belirtilen sefere, 23 nisan 1543 'te çıktı. Kış, Edirne 'de çok sert olmuş, halk çok sıkıntı çekmişti. Pâdişâh, Rumeli beyler-be yisi Ahmed Paşa 'ya Rumeli askerini toplamak için daha nevrüzda (21 mart) emir vermişti. Ordudaki nizam ve disiplin ve zahîre tedâriki hususunda gösterilen dikkat ve ihtimam diğer sefer-lerdekinden daha çok denebilirdi. Pâdişâh ve ordu mutâd yolu takip ederek ösek'e geldiği vakit sadrâzam Hadım Süleyman Paşa, ikinci vezir Rüstem

Paşa ve diğerleri alay düzerek saf bağlamışlar ve böylece Kanunî 'yi istikbal

1

SÜLEYMAN L

etmişlerdi. Evvelâ Valpo kalesi teslim oldu ve kumandanına (Santa Mihâly) Budin sancağında bir zeamet verilmesini, Budin beyler-beyine emreden pâdişâh, kaleye bir çok islâm ahâli yerleştirilmesini, meseidine hatip, imam ve müezzin tâyinini alâkadarlara bildirdi, sonra da vezirleri ile birlikte kaleyi seyretti. Kanunî Sultan Süleyman esâs itibariyle bu seferi, bir Osmanlı eyâleti hâline gelen Budin 'in emniyette kalabilmesi için civarındaki kalelerin zapt ve bu eyâlete ilhakı, yâni hinterlandını genişletmek gayesiyle açmıştı. Böylece stratejik, siyâsi ve bunların yanında iktisadî gayeler takip ediliyordu. Siklos kalesi, teslimi kabul etmedi, muhasara suretiyle fethi icâp etti. Fakat bu sırada Peçuy (Pecs) kalesi halkı, Rumeli beyler-beyinin Siklôs 'u muhasara ettiğini görünce itaatlerini arzedip, teslim oldular. Pâdişâh bundan sonra da garba teveccüh ederek Estergom kalesinin muhasarasına başladı. Tuna kenarındaki bu kale macarlara tarihî ve mukaddes bir şehri sayılmakta idi ve Budin 'in emniyette kalabilmesi için alınması lâzım gelen kalelerin başında geliyordu. Ağustos başlarında muhasaraya başlanırken pâdişâh mahsurlara teslim olmalarını teklif etti ise de, müdâfiler İspanyol kumandanı Sancius Cot-ta 'nın ehemmiyetli bir yardımcı kuvvet getirmiş olmasına güvenerek bu teklifi reddettiler. Kanunî Sultan Süleyman kale sûrlarının doğu meşine ve yapılan yürüyüşlere bizzat nezâret ediyordu. Nihayet 10 ağustosta serbestçe çekilip gitmeleri şartıyla teslim mukavelesi imzalandı. Müdâfilerin bir kısmı kalenin temizlenmesinde çalıştırıldı, bir kısmı da pâdişâhın hizmetine girmeye muvaffak oldu. Şehrin katedrali camie tahvil edildi ve pâdişâh burada cuma namazını kıldı ve Estergom 'un bir sancak hâlinde idaresi hakkında tedbirler a'di. Bundan sonra pâdişâh diğer ehemmiyetli merkez olan Ustolni

Belgrad 'i (macarca Sze–kesfehervâr ve almanca Stuhlweissenburg) muhasara ve zapt ettirdi. İlk hücum 28 ağustosta yapıldı, pâdişâh 2 eylülde ikinci hücumu emretti ki, bu suretle „Beşlu Varoşu" denilen kale, ertesi günü de iç kale eman dileyerek teslim oldu. Pâdişâh, bu şehrin vaktiyle Zâ–polyai ye tabî iken sonradan kendi isteği ile Ferdinand tarafına geçtiğini hatırlayarak, önce macar asıllı halka eman vermek istememiş ise de, sonra şefkati galip gelmiştir. Pâdişâh, burada eski macar kıratlarının mezarlarını görmüş ve halktan sadakat yemini almıştır.

Bütün beyler–beyilere, Fransa kiralına ve Venedik dojunu zafer–nâmeler gönderildikten sonra, pâdişâh Budin'e dönüp. Tuna'mn sol sahilini takiben 3 teşrin I. 'de Varadin "e

(Petervarad), 9 teşrin 1,'de Belgrad'a vâsıl oldu.

Buradan askeri kışlaklarına gönderen ve kendisi de kapukulu ocakları ile İstanbul 'a dönen Kanunî yolda iken sevgili oğlu şehzade Mehmed 'in Manisa 'da vefat (6 teşrin II. 1543) haberini alarak büyük bir mateme büründü.

istanbul 'a geldikten sonra da oğlunun nâşının Manisa 'dan İstanbul 'a getirilmesini emrederek 18 şabanda (16 teşrin II. 1543) Bayezid camiinde bütün İstanbul halkı ile birlikte namazını edâ etti. Şehzade yine pâdişâhın arzusu ve emri üzerine bu civardaki yeniçerilere mahsus eski odalar içinde tâyin vs tahliye

olunan mahalle (bugünkü Şehzade camiî yanındaki hazîre) defnoluudu. Bizzat söylediği »Şehzadeler güzidesi sultan Mehem–med 'im,, mısraı ile tarih düşmüştür (bk. Celâl–zâde, *agn. esr.*, var. 277 v. dd.;

Âlî, var 278 v. dd. j *Tarih-i Şikloş*, Hekim–oğlu ÂH Paşa kütüp. nr. 700, var. 20 v. dd.; Peçevî, *ayn. esr.*, s. 251 v. dd.; *Hadikat al-cavâmi'*, I, 15; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 349; Atâ, *Tarih*, IV, 123 v. dd.; *Hayalî Bey divanı*, nşr, Ali Nihad Tarlan, s. 80).

İç i d a r e ve yeni k a r a r l a r (1544). Kırım hanlığında (vuku bulan bâzı hâdiseler bu sırada dikkati o

tarafa çekmekte idi. Fâtih Sultan Mehmed devrinden beri Osmanlı devletine bşgılı olan Kırım'da, her han değişikliğinde yeni bir menşur (berât-ı hümâyûn) göndermek usûldendi. Ancak tabî ile metbû arasındaki münâsebetler bilhassa Kanunî devrinde kuvvetlenmeye başlamış ve hanlıkta aile kavgaları, kardeş ve kardeşzâdeleT arasındaki mücâdeleler arttığı cihetle pâdişâhın ve divan-! hümâyûnun Kırım hanlığı meseleleri ile daha fazla meşgul olması gerekmiştir. Kanunî cülus ettiği zaman han bulunan Mengli Giray 'in oğlu Mehmed Giray 1523 te Nogay beyi tarafından pusuya düşürülerek öldürülünce o zamana kadar İstanbul 'da ikamet eden Mengli Giray'in diğer oğlu Sa'âdat Giray hanlık menşuru ile donanmayla Kırım'a gönderilmişti. Fakat kalgaylık ve veliahdlık meselelerinden dolayı, ihtilâflar ve silâhlı mücâdeleler üzerine tabiatı da müsait olmadığı için, Sa'âdat Giray 1532 'de hanlıktan feragat ile İstanbul 'a gelmiş, ve Kanunî tarafından kendisine Eyüp taraflarında bir konak, sâiiyâne ve hâslar verilmişti ki, ölümüne kadar (nisan 1538) burada yaşamıştır. Bir müddet İslâm Giray Kırım hanı olmuşsa da, 5 ay sonra pâdişâh tarafından tasvip görmediğini anlayarak affını istemiş, bunun üzerine hanlık Mengli Giray 'in üçüncü oğlu Sâ» hib Giray'a verilmişti (teş rin 1. 153a). Bu da ağabeyisi Sa'âdat Giray gibi uzun müddet Kanunî'nin, kendisine sâliyane ve hâslar tây n

iiiüiii Ansiklopedisi *

"3° SÜLEYMAN I.

ederek İstanbul 'da huzur ve refahda yaşattığı bir hanzâde idi. Fakat pâdişâhtan menşur alarak Kırım 'a gittikten sonra, o da mücâdelelere karışmıştır. Bunun yanında da Altı nehir bölgesi denilen Deşt-i Kıpçak 'ta yaşayan göçebe Tatar kabilelerini Kırım 'a getirerek burada iskân etmiş ve herkese arazi tevzi edip terfihlerine çalışmıştı. Boğdan seferine bizzat, Macaristan seferlerine de oğlu kalgay Emin Giray vâsıtasıyla hanlık kuvvetleriyle katılmıştı. Sâhib Giray 'in

yıldızının sönmesi, Kefe beyler–beyisi ile arasının açılması ve onun da han aleyhinde pâdişâha arzları ile, bu sıralarda başlamış, sonradan Rüstem Paşa 'mn da kendisine aleyh–dar bir vaziyet takınması ve onun yerine Devlet Giray 'ı iltizâm etmesi ile mevkiini ve hayatını kaybetmiştir (bk. Halim Giray, *Gûl-bün-i hâhûn*, İstanbul, 1287; Seyyid Mehmed Rızâ, *al-Sab' al-sayyür fi ahbâr al-mulnk al-Tötör*, Esat Efendi kütüp. nr. 2289; *Kırım yur-tana ve ol taraflarga dâir balgan garlıglar ve hatlar*, Petersburg, 1281=1864; Hasan Or–tekin, *Kırım, hanlarının şeceresi*, İstanbul, 1938; Cevdet Paşa, *Kafkas ve Kırım tarihçesi* (Ebüzziya külliyyatından); Abdullah Zihnî Soysal, *Kırım'ın politik ve kültür tarihi*, Varşova, 1938; Fevzi Kurtoğlu, *İlk Kırım hanlarının mektupları*, *Bellekten*, 1937, 111—IV ; Ham–mer Purgstftl, *Ceschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*, Wien, 1856; Djafer Seidahmed, *La Crimee*, Lausanne, 1921). Kanunî Sultan Süleyman son defa Macaristan 'dan dönerken başta Budin olmak üzere bu eyâlet livalarının tahririnin yapılmasını emretmişti. Beyler–beyinin yanında bulunan defterdara „il tahriri" işi havale olunmuştu ki, bu ilk tahrir, defterdar Halil tarafından icra edilmiş ve bu esâs 150 sene zarfında eyâletin başlıca mâlî hükümlerini ihtiva etmiş ve bundan sonraki müzâkerelerde dâima müracaat kaynağı olmuştu (bu zatın Çandarlı–zâde İsâ Paşa oğlu Halil Bey olup olmadığı hakkındaki mutâlea ve münâkaşalar için bk. Atâî, *Şakayık zeyli*, s. 122,; mad. ÇANDARLI; Topkâpı arşivi, nr. 1098 ; Karâcson Imre 'nin neşrettiği vesikalara istinaden Fekete, *ayn. esr.*, s. 178, 211 v.d.). Budin eyâleti ilk zamanlarda şu on iki livadan müteşekkildi: Budin paşa livası, Es–tergom, Ustoîni Belgrad, Mohac, Peçuy, Siklos, Nöygrad, Hatvan, Szekszard, Simontornia, Se–gedin, Vespem (Celâlzâde 'nin bunlara ilâve olarak zikrettiği Pozsega, Semendire, Sireni sancakları hakkında bk. *ayn. esr.*, var. xx; ayrıca bk. *Ayn-ı Ali risalesi*; Başbakanlık arşivi,

Budin eyâletine âit türlü tahrir defterleri). Pâdişâh 1544 senesinde idare sahasında iki mühim değişiklik yapmıştır. Bunlardan biri bu sırada 20 yaşında bulunan şehzade Selim 'in Konya 'dan Saruhan sancak beyliğine tâyin edilmesi idi. Bu tevcih, bu şehzadenin veliahd yapıldığına bir işaret sayılabilirdi. Çünkü, şehzadelerin buldukları sancakların ehemmiyeti, arazilerinin genişliğine veya zenginliğine göre olmayıp İstanbul 'a yakınlığı ile ölçüldüğü ve Manisa da diğerlerine nazaran en yakın bulunduğu cihetle, saltanatta bir inhilâl vukuunda diğer sancaktardaki kardeşlerinden daha önce devlet merkezine gelerek saltanatı ve iktidarı ele alabilirdi, ölümüne kadar şehzade Mehmed de bu yüzden bu sancakta bulundurulmuştu. En büyük şehzade olan, fakat başka bir anneden (Gül bahar Hatun) doğmuş bulunan şehzade Mustafa ise, İstanbul 'a en uzak bir yerde, Amasya 'da bulunuyordu. Kanunî Sultan Süleyman 'in yaptığı ikinci mühim değişiklik vezîr-i âzam Hadım Süleyman Paşa 'yi azlederek yerine ikinci vezîr ve damad olan Rüstem Paşa'yi getirmesidir. Lutfi Paşa'ya göre (*Tevarihî Âl-i Osman*, s. 433) vezîr-i âzam ile üçüncü vezîr Hüsrev Paşa (Deli) 'nin, huzurunda bir meseleyi münakaşa etmelerinden canı sıkılan pâdişâh, her ikisini de vezâretten azletmişti. Hâdisenin tarihini kronikler ve monografiler muhtelif şekilde gösterirlerse de, bir divan defteri (Topkapı saray arşivi, nr. 12321 var. 1) bunun 25 ramazan 951- { 10 kânun I, 1544) 'de Edirne 'de vuku bulduğunu sarih olarak kaydetmektedir. Hâdisenin bir divan-ı hümâyûn toplantısında, fakat pâdişâhın bulunmadığı bir sırada, birbirlerine ağır hakaret etmek ve döğüşmek suretiyle vukua geldiği, fakat bunun sonradan Rüstem Paşa tarafından pâdişâha paşaların birbirlerine kılıç çektikleri şeklinde aksettirildiği hakkında muhtelif kayıt ve rivayetler ve bunu onun her iki veziri de bertaraf ederek iktidarı ele almak istediği yolunda tefsir edenler vardır.

Gerçekten Âlî 'nin de bildirdiği gibi, Rüstem Paşa 'nin vezîr-i âzam olması, gerek zevcesi Mihrimah Sultan ve gerek kayın validesi Hürrem Sultan tarafından şiddetle arzu ediliyordu. Ancak bu mektûme divan defterinin kayıtları, bu azil hâdisesinde Hadım Süleyman ve Hüsrev paşaların vaktiyle birbirlerine halef-selef olmalarının, Mısır 'daki me'mûriyetleri ve Mısır sâliyânesi yüzünden münâkaşa ve birbirlerini ihtilas ile itham etmelerinin rol oynadığını göstermektedir (bk. aynı *Mektûme divan defteri*, türlü hükümler). Hadım Süleyman Paşa Malkara 'ya sürüldü ve orada öldü (955=1548). Hüsrev Paşa ise, çok yaşamamış, teessüründen ölmüştü (bk. Lutfi Paşa, *ayn. esr.*, s, 434).

F r a n s a ile m ü n â s e b e t l e r ve Habsb u r g l a r l a b a r ı ş a n l a ş m a s ı (1544— SÜLEYMAN I. *3»

»547). İÇ43 seferleri, Kanunî'nin XVI, asır ortalarına doğru Tuna havzası ve Akdeniz siyâsetlerinin birbiri ile alâka ve irtibatını açıkça gösterir. Bu kara ve deniz harekâtı, Osmanlı padişahına şan ve şeref kazandırdığı derecede müttefiki Fransa 'ya da menfaatler sağlamıştı. Bir taraftan, mâruz kaldığı tehdit karşısında imparatorla anlaşmamayı tercih eden, bir taraftan da Kanunî ile arasının açılmasından çekinen François 1., Osmanlılarla olan münâsebetlerini takviye için elçi Paulin ile birlikte Jerome Maurand 'ıda (seyahati için bk. *iti' neraire de Jerome Maurand, d'Antibes â Cons-tantinople „J544”,nşr. Leon Dorez, Paris, 1901*) İstanbul 'a göndermişti. Fransa kiralının bu iki yüzlü siyâsetine bir aralık imparator da iltihak etti. Çünkü, Ferdinand, Macar tahtında sahip olduğu yerlere tasarruf edebilmek için, kardeşi Şarl kent 'ten, Fransa kiralının Kanunî nezdinde tavassutunu istemişti. O sırada Fransa elçisi Paulin 'in halefi Montluc 'un kiyaseti sayesinde imparator, pâdişâh ile bir mütâreke akdine muvaffak olmuştu (1545). Bir müddet sonra François, Habsburg hanedanına karşı yeniden harp yapmak ve Kanunî 'nin yardımını te'min

etmek istediğinden, bu defa d'Aramon 'u elçi olarak İstanbul 'a gönderdi. Elçi pâdişâhtan ödünç olarak istediği 300.000 altın yerine ancak her sene İskenderiye 'den bir mikdar güherçile almak müsâadesini elde edebilmişti. Bu sırada müzâkereye gelen ve Osmanlı gemilerinin, Hindistan denizlerinde serbest gezebilmesi için, bir vergi ödenmesini teklif eden Portekiz elçisine de, pâdişâh, kat'î red cevabı verdi (bk. Hammer, V. 365). Pâdişâh, bir taraftan memleketine dönen d'Aramon ile Fransa kiralına mevcut dostluğun muhafaza edildiğini bildirirken (krş. Testa, I, 41), diğer yandan İran ile harp ihtimalleri belirlediği cihetle Avusturya'ya karşı şimdilik düşmanca bir hareketi düşünmüyordu. Habsburgların, yâni Ferdinand ile Şarlkent 'in elçileri Nicolas Sicco ile holandalı Veltvick, 10 teşrin II, 1545'te Edirne'de imzaladıkları 18 aylık mütârekeden sonra memleketlerine dönmüşler-se de, Veltvick 1546 senesi yaz sonlarında tekrar İstanbul 'a gelmişti. Vezirler, akdedilecek barış anlaşmasına daha sağlam bir zemin hazırlamak için, imparatorun elçisine, pâdişâhın, bu ahid-nâmeye François 'nin da idhâl edilmesini istediğini bildirdiler. Bu konuşmalardan haberdar olan Fransa kiralı, önce müzâkerelerin tehiri için acele" olarak şifreli bir mektupla Codignac '1, sonra da kalabalık bir heyetle d'Aramon'u göndermiş ise de, kendisinin ölümü, vaziyeti, fransızlar hesabına, hayli güçleştirmişti. Her yerdeki Fransa elçileri tereddüde düşmüşler ve müzâkereleri durdurmuşlardı. 'dAramon yeni kıraldan emir ve talimat alıncaya kadar bekledi. Yeni kıral Henri II. 'nin, babasının şark siyâsetine devamı te'min etmesi üzerine d'Aramon yeniden harekete geçti ve cazip teklifler ile pâdişâhı oyalamak istedi ; Veltvick 'in raporlarına göre, Kanunî 'den Macaristan 'in geri kalan kısımlarını istilâ etmesini ve Osmanlı donanmasını tekrar Afrika sahillerine göndermesini reca etti. Fakat, pâdişâh ve divan-ı hümâyûn artık Fransa'nin hareketinden hoşnut değildi. Bu sebeple Tuna havzasında bir müddet için sulh ve

sükûnu te.'sis etmek ve Akdeniz 'in emniyetini de büyük Barbaros'un (ölm. 1546) haleflerine bırakmak arzusu ile, Avusturya ve imparatorla barış yapmaya karar vermişti. d'Aramon 'u bu teşviklerinde destekliyen biri daha vardı. Vaktiyle Budin 'i muhasara eden general Rogendorf 'un oğlu ve imparatorun hassa alay kumandam olup, pâdişâha sığınmış olan Christophe Rogendorf da Kanunî Sultan Süleyman '1 eski efendisine karşı harbe teşvik etmekte, Avusturya 'daki şatolarını ve malikânelerini pâdişâha tahsis edeceğini, Türklerin Viyana'nin sahibi olması için çalışacağını va'detmekteydi. İstanbul 'a ilk geldiği sıralarda pâdişâh kendisinden hoşlanmıştı. Fakat sonraları bir takım laubali hareketleri bu teveccühü yitirmişti. Bu itibârla d'Aramon ile birlikte yaptıkları gayret bir semere vermedi. Kanunî 'nin kışı geçirmek üzere yine Edirne 'ye gelmesi üzerine Veltvick de onu takip etmiş ve 14 kânun 1. 1546 'da resmen padişah tarafından kabul edilmişti. Hediyelerini, itimatnamesini, vazife ve seiâhiyetierî hakkında etraflı bir muhtırayı takdim ettiği zaman, Kanunî kendisine, müsait bir cevap getirmişse, bütün güçlüklerin bertaraf edileceğini bildirmiş, vezîr-i âzam RüstemPaşa da Osmanlı tabiiyetini kabul ettikten sonra Ferdinand tarafına geçen macar asilzadelerinden bahsederek bunların hususî armalarını hâvi mühürlü sadâkat mektuplarının pâdişâhın nezdinde bulunduğunu hatırlatmıştı. Müzâkereler aylarca sürdükten ve ihtilafı kaleler ile, hangi tarafa bağlı olacakları belli olmayan arazi hakkında türlü hal çareleri ileri sürüldükten sonra haziran 1547 ortalarında Osmanlılar lehine bir takım mâlî hükümler ihtiva eden ve Ferdinand'1 senede 30.000 duka ödemeye bağlayan beş yıllık bir anlaşma yapıldı (bk. Testa, *ayrı. esr.*, IX, 8 v.d.; Hammer, V, 265 v.d.).

T e b r i z s e f e r i (1548/1549). Bu» sırada Hindistan'daki hükümdarlardan olup Portekizlilere karşı Kanunî 'den yardım isteyen Sultan 'Ala' al-Din'in bir elçisi kıymetli hediye13*

SÜLEYMAN /

lerle gelmişti. Çok geçmeden Şah İsmail'in üçüncü çocuğu olup, Şirvan valisi iken ağabe-yisi Şah Tahmâsp'a karşı isyan eden Elkâşş Mirza [bk.], pâdişâha iltica etti (1547). Bu hâdise pâdişâhı memnun etmişti; zîrâ, İrakeyn seferinden beri Safevîler ile münâsebetler, resmen harp hâli olmamakla beraber, tabîî sayılamazdı. Şah Tahmâsp, o zaman ele geçirilen bâzı hudut kalelerini geri almış, fakat, Kanunî Sultan Süleyman, garp mes'eleleriyle fazlaca meşgul olduğu için bun/ı pek ehemmiyet vermemişti. Bu defa İran şehzadesinin sığınması, şark komşusuna karşı harekete geçmek için bir fırsat teşkil etti. El^âşş Mirza 'mn ilticasından daha önce de, onun vâîisi bulunduğu Şirvan ülkesinin eski sahibi, Şirvanşahlardan Halil II.'in oğlu Burhan 'Ali Sultan, bir kaç sene evvel memleketini geri almak için yaptığı teşebbüste muvaffak olamıyarak. Osmanlı pâdişâhına iltica etmiş ve kendisine Kanunî tarafından sâliyâne ve arpalıklar, mensuplarına da „vazîfe"ier tâyin olunmuştu, şimdi halef ve selefın her ikisi de mülteci olarak pâdişâh nezdinde bulunuyorlardı. Bu durum karşısında, Kanunî evvelâ. Burhan 'Ali Sultan !ı bir nâme-i hümayûn ile Şirvan'a gönderdi (krş. Peçevî, s. 271 v,d.); sonra da Elkâşş Mirza'nın İstanbul 'da bir sarayda misafir edilerek i'zâz ve ikram edilmesini emretti, kendisi de aynı senenin sonlarında Edirne 'den İstanbul 'a geldi ve pâdişâhın muhteşem bir alay ile İstanbul 'a girişi Elkâşş Mirza 'ya seyrettirildi (bk. Âlî, *agn. esr.*, var. 282; Peçevî, *agn. esr.*, s. 267 v. dd.; So'.ak-zâde, s. 508; Hammer, VI, 7; Jean Chesneau, *Le voyage de Monsieur D'Ara-mon*, Paris, 1887, s. 56). Bir kaç gün sonra divan-ı hümayûna davet edildi ve kendisine muhteşem bir ziyafet verildi, müteakiben pâdişâhın elini öpen şehzadeye gerek Kanunî,' gerek zevcesi Hürrem Sultan tarafından müteaddit ve kıymetli hediyeler ihsan olundu. Âlî (var. 293)'ye göre sâde Hürrem Sultan'in gönderdiği hediyeler 10.000 altın flori değerinde idi. Diğer vezîrlere, defterdar ve nişancı v.b.

devlet erkânı da bir çok hediyeler göndermişlerdi (krş. Peçevî, *agn. esr.*, s. 268)• ElkŞş Mirza ikinci defa pâdişâh tarafından kahûl edilip, kardeşi Şah Tahmâsp'dan şikâyet edince, Kanunî, İran 'a sefere karar verdi. Şehzade hakkındaki iltifat ve ikramlar bundan sonra da devam eyledi. Verilen hediye ve ihsanların çokluğu dedi-koduyu mucip olacak bir dereceye vardı (Peçevî, *agn. ger.*, Hammer, *agn. esr.*, s. 8). Kanunî 955 (1548) senesi ilk baharında Ulama Paşa 'yi Erzurum valiliği ile kendisine lala tâyin etmek suretiyle ve bir bölük asker beraberinde olmak üzere. Elkaşş Mirza'yi serhadde gönderdi. Osmanlı memleketlerinde şiî düşmanlığı bütün şiddetiyle devam etmekte idi; umumî efkâr, İakeyn seferinde Azerbaycan'ın istilâ ve Bag-dad'in fethedilmiş olmasını kâfi görmüyordu; Nisan 1548 nihâyetinde pâdişâh kapukulu ile Üsküdar 'a geçti. Zâten, aylarca evvel aldıkları emirle beyler-beyiler ve sancak beyleri şark seferi için hazırlanmışlardı. Bu sırada fransız elçisi d'Aramon 'un da beraberce sefere iştirakine müsaade edilmişti ki, onun seyahatnamesi bu sefer hakkında bir çok bilgi ve tafsilâtı ihtiva etmektedir. Bu seferin rûznâmesi ise, Leunclavius (*Historiae Musalmanae Turcorum...*, Frankfurt, 1591 ; 'dan naklen Hammer 'de (VI, 289 v.dd.) mevcuttur, fakat Ferîdûn Bey 'in, *Münşâât* 'ında yoktur. Kanunî Seyyid Gâzî 'de Saruhan sancak beyi şehzade Selim '1 kabul ederek kendisini Rumeli muhafazasında bulunmak üzere Edirne 'ye gönderdi. Akşehii 'de, Konya sancak beyi şehzade Bayezid babasını karşıladı. Niğde-Kayseri yolu ile Sivas sahrasına gelince de, Amasya sancak beyi büyük şehzade Mustafa tarafından karşılandı. O da babasının elini öpmek üzere huzura kabul olundu. Padişah haz:ran nihayetlerinde Erzurum'a vardığında, kendisinden önce burada toplanmış olan eyâlet kuvvetlerini buldu. Müteakiben Hasankale-Erciş yoluyla Adilcevaz tarafına geldi ve buradan Ulama Paşa ile Karaman beyler-beyisi Ramazan-oğullarından

Pîri Paşa 'yi Van kalesinin zaptına gönderdi. Bu sırada Burhan 'Ali Sultân, Şirvan ülkesinde pâdişâhın nâmesini gösterince, bütün memleketin kendisine itaat ettiğini bildiren bir haber göndermiş ve büyük memnurluk uyandırmıştı. Pâdişâh, Ulama ve Pîrî paşaları takiben Van 'a gidecekken, ElkŞş Mirza 'mn teşviki ile, istikametini Tebriz 'e çevirdi ve 28 temmuzda Tebriz civarındaki Şenb-i Gâzân 'a vardı. Tebriz, savaşız zaptolundu Kanunî, ElkŞş Mirza 'yi her nekad Tebriz "e vali (Peçevî 'ye göre Şah) tâyin etmek düşüncesinde idiyse de, bu zâtın itimad telkin etmeyen hareketleri, Tebriz halkının katl-i âma tabî tutulması hakkındaki yersiz teklifi, pâdişâhı bu fikirden vazgeçirdi (Âlî, Peçevî, göst. yerler). Bu sırada Şah Tahmâsp 'in da kaçtığı anlaşıldığından pâdişâh, beş gün ikametden sonra Tebriz 'den hareketle Van üzerine yürüdü (16 ağustos). Bir haftalık bir muhasaradan sonra kale kumandanı 'Ali Han teslim oldu. Kanunî kışlağa çekilmek üzere 25 eylülde Dîyarbekir ovasına geldi. Şah Tahmâsp Van 'in kaybedildiğini, pâdişâhın da kışlağa dönmekte olduğunu öğrenince Erciş, Ahlat ve Adilcevaz taraflarına tahripkâr bir akın yaptı. Kars kalesini

SÜLEYMAN I. «33

tamire me'mûr edilen Pasin mirlivasına baskın yaparak bura halkını kılıçtan geçirdi; Tercan ve Erzincan taraflarına sarktı. Bu haber Oiyarbekir "deki pâdişâha gelince, ikinci vezîr \hmed Paşa 'yi mühimce bir kuvvetle şahın izerine gönderdi ve bu sırada Çerkeş Osman (-"aşa. Şah Tahmâsp kuvvetlerine karşı bir za-ier kazandı. Bundan sonra, Elkâşş Mirza "nm, İsfahan, Kum, Kâşân taraflarına akına gönderilmesi hususundaki arzusu pâdişâh tarafından kabûı edildi ve kendisine bir mikdar kuvvet katılarak ordudan ayrılmasına müsaade olundu. O da evvelâ Bagdad a gitti. Kanunî, Di-yarbekir 'den Haleb e geçti (25 teşrin II.) ve kışı burada geçirdi. Bu esnada Konya 'dan şehzade Bayezid'i getirtmiş, onunla birlikte Hama taraflarına, müteakiben de Gündüzlü taraflarında ava çıkmıştı. Elkâşş Mirza 'dan

ise, Hemedan 'dan geçip Isfahan, Kum ve Kâşân havâlisinde şahın ve diğer sultanların saraylarını yağma edip ele geçirdiği hazînelerinden derlenmiş kıymetli hediyeler geldi. Vezîr ve nedîmi Sayyid 'Aziz Allah Şirvânî 'nin, bu hediyelerle birlikte, Kanunî 'ye takdim ettiği mektubunda, Safevî şehzadesi, Şah Tahmâsp 'in Ahlat, Erciş ve Erzincan taraflarında yaptığı tahribatın intikamını da aldığını belirtiyordu. Pâdişâh da bu hediyelere ihsanlarla mukabelede bulundu. Yine bu kış mevsimi esnasında Van beyler-beyisi İskender Paşa 'nın, cesaretiyle mâruf ve evvelce Osmanlılara bağlı iken, sonradan Şah Tahmâsp tarafına geçmiş olan şark aşîret reislerinden Dünbüllü Hacı Han'ı katlettiği haberi pâdişâha bildirildi ve memnuniyetini mucip oldu. Diğer taraftan Erzurum beyler-beyisinin de pâdişâhtan aldığı emir üzerine Gürcistan 'a sefer ederek yedi kaleyi (Berakân, Gömge, Penak, Germek, Samagar, Ahadır kaleleri) fethettiği haberi geldi ve bu da bir zafer olarak kutlandı. Kanunî, Haleb 'den ayrıldığı 6 haziran 1549 tarihine kadar türlü av eğlenceleri ile vakit geçirdi. Pâdişâh tekrar Diyarbekir 'e doğru yöneldiği sırada Şehzade Bayezid kendisinden ayrılmış ve Konya'ya dönmüştü. Pâdişâh, Fırat'ı geçtikten sonra Elmalı mevkiinde hastalandı. Bir müddet, o civardaki suyu ve havası iyi olan Karacadağ yaylasında kaldı ve iyileşti. Elkâşş Mirza 'nın Fars eyâletini ele geçiremi-yerek Bagdad'a dönmeğe mecbur olduğu ve yanlış hareketleri dolayısıyla maiyetindeki Osmanlı kuvvetlerinin de kendisini terkettiği haber alınmıştı. Mirza, pâdişâh tarafından Diyarbekir civarına davet edildiğinde, hakkındaki teveccühün kaybolduğu korkusu ile bu davete icabet etmedi. Bir rivayete göre, kardeşi Tahmâsp 'dan bilvasıta af dilemişti. Bu dehaleti, Ardelan'a kaçmasından ve kayınbiraderi Şah Ni'mat Allah '1 bulduktan sonra yapmış ve Tahmâsp da onu Kahkaha (Ala-mut) kalesinde hapsettirmişti [bk. mad. ELKÂŞŞ MIRZÂ]. Pâdişâh 10 eylülde (1549) Erzurum'a vardı. Bu sırada ikinci vezîr Ahmed Paşa

Gürcistan üzerine yapılan harekât ile meşgul oluyordu. Bir çok kaleleri ! Tortum, Ağçe kale v. b.) ya savaşıla veya eman vermek suretiyle aldı. Sefer mevsiminin sona ermesi üzerine de Erzurum 'a ve müteakiben, tekrar Diyarbekir taraflarına çekilen pâdişâha mülâkî olmak üzere o taraflara avdet etti (24 teşrin I.). Gerek serdar bulunan kendisi, gerek beraberinde harekâta iştirak eden Erzurum, Karaman, Dulkadır, Sivas beylerbeyileri ve diğ er ümerâ bu hizmetlerinden ve başarılarından dolayı Kanunî 'nin takdir ve iltifatına mazhar oldular. Şark seferi, bu suretle hudutların ve bu bölgenin nisbî bir sükûn ve asayiş e kavuş -masıyla sona ermiş oluyordu. Pâdişâh 4 teşrin II.'de hareket ile 31 kânun I.'de İstanbul'a vâsıl oldu.

E r d e l (Transilvanya) h â d i s e l e r i (1549 — 1552). 1541'den beri Erdel'de bulunmakta olan Macar tahtının küçük vârisinin vasisi rahip Martinuzzi (macarlar kısaca Frâter György derler, bizim kaynaklar sâdece Barat tesmiye ederler) bir müddet sonra, Erdel 'i pâdişâhın himayesinden çıkarmak ve Habsburglara bağlamak ve onların fi' lî işgallerini sağlamak maksadiyle, teşebbüslere ve müzâkerelere girişti. Bir taraftan riyakârca mektuplarla Kanunî 'yi oyalamakta, gerçek niyetlerinden ise, Ferdinand'a bahsetmekte idi (krş. Szekfü Gyula, *Maggar Törtene*t, Budapest, 1939, III, *tür. yer.*, bk. fihrist). 1548'de doğrudan-doğruya papadan imparatorla Ferdinand'ın harekete geçerek kıraliçe ile çocuğunu himayelerine almaları hususunda, teşebbüse geçmesini reca ediyordu. Böylece Ferdinand ile İzabella 'nın adamları arasında eylül 1549 'da bir anlaşma oldu. Buna göre, Erdel ile Tisza (Theiss) nehri boyundaki memleketler (Partium) pâdişâhın himayesinden çıkarılarak Habsburglara teslim edilecekti. Kanunî 'den ve divan-ı hümâyûndan gizli olarak yapılan bu anlaşma hükümlerini, Frâter György, gerçekleştireceğine inanıyor, mesele anlaşıldığı takdirde de bütün mes'ûli-yeti siyâsî rakibi Petrovics 'e

yüklemeyi düşünüyordu. Bu sırada, gerek hudut hâdiseleri, gerek senelik vergi te'diyesindeki gecikmeler sebebiyle doğan yeni ihtilâfları halletmek üzere Avusturya ile elçiler _teâtî edilmekte idi. Macaristan 'da GySngyös kasabasında vuku bulan bir toplantının akîm kalması üzerine Viyana'ya gönderilen Mahmud Çavuş, impara«

Î4 SÜLEYMAN I.

torun şüpheyi davet edebilecek beyanlarını, avdetinde nakledince, padişahın ve divan-ı hümâyûnun itimâdını sarsmış ve Erdel hakkındaki şüpheleri artırmıştı. Frâter György, 1550 senesinde henüz İzabella 'yi iknâa muvaffak olamadığı ve desiselerine devam ettiği sırada ise, kraliçenin oğlu için pâdişâhtan yardım istediği görüldü. Bunun üzerine Kanunî Erdel 'e, üç millet (macar, sekel, sakson) asilzadelerini, Frâter György 'yi idare başından uzaklaştırıp Osmanlılara teslim etmeleri ve kraliçe ile onun sâdık adamı Petrovics 'ten başkasına itaat edilmemesi hususunda tehditkâr bir ifâde ile ikaz eden bir ferman gönderdi (Istvânffy ve For-gach gibi macar kaynaklarında bundan bahsedildiği gibi, Ferdinand 'in bununla ilgili olarak 19 mart 1550 tarihli mektubunun Avusturya arşivinde bulunduğu hakkında bk. Hammer, göst. yer.). Bu esnada yine pâdişâh Budin bey-ler-beyisi ile Hatvan sancak beyine Szolnok kalesinin yıkılmasını, Eğri (Erlau, Eğer) kalesine karşı harekete geçilmesini emrederken (bk. Hammer, göst. yer.), diğer taraftan, istanbul 'da, Lehistan kiralının bir dostluk mektubunu getiren elçi Nicolas Bohousz 'u kabul eyliyordu { bk. Hammer, VI, 296). Ertesi sene papazın, yanlış haberler vermek suretiyle, pâdişâhı aldatmağa devam ettiği, Erdel 'i Habsburglara terk etmek için temmuz 1551'de bir anlaşma imzaladığı hâlde, Avusturyalıların memlekete girdiği yolundaki şayiaların asılsız olduğunu te'mine çalıştığı görülmektedir. Hâlbuki Budin beyler-beyisi, Ferdinand kuvvetlerinin Erdel 'e nufûz ettiği yolunda mütemadiyen pâdişâhı haberdar

ediyordu ve bu sebeple Kanunî 'nin Erdel halkına hitaben yeni bir ferman göndermesi gerekmişti. 26 cemâziyelâhır 958 (1 temmuz 1551) tarihini taşıyan bu fermanda (bk. Pray Codex, *Annales regum Hvingariae ab anno ... ad annum 1564...* I—V., Wien, 1768—1770, II, 118) vaziyeti iyice tesbit etmeleri için Rumeli beylerbeyisi Sokullu Mehmed Paşa ile Semendre ve Vidin sancak beylerine, Eflâk ve Boğdan kuvvetlerine, Dobruca Tatarlarına ve Kırım hanına talimat verildiği bildirilmekte idi. Pâdişâh, papazın hiyânetine, Erdel 'in gizlice Ferdinand'a terk edildiğine ve Avusturya kuvvetlerinin de bu memlekete girdiğine kanî olunca İstanbul 'daki Avusturya elçisi Mal-vezzi 'yi divana davet ederek kendisinden izahat istemiş, onun tatminkâr cevap verememesi üzerine de tevkif ettirerek Anadoluhisarı 'nda-ki „Kara kule" de hapsini emretmişti. Bu hâdiseyi protesto mâhiyetinde Ferdinand'in bir mektup gönderdiği, Kanunî 'nin de bunu reddettiği görülmektedir (şevval 958 = eylûl 1551 tarihli nâme hakkında bk. Hammer, göst. y?r,), Bundan sonra Sokullu Mehmed Paşa 'nin Marti nuzzi ile muhaberesi ve Erdel 'e girerek bâzı kaleleri zaptı vuku bulmuştur [bk. mad. MEHMED PAŞA—SOKULLU—]. Ertesi sene Erdel 'deki harekâtın başına ikinci vezîr Ahmed Paşa getirildi. Rumeli beylerbeyisinin Tamşvar kalesini zaptedemeyişi pâdişâhı müteessir etmiş bu yüzden serdârı değiştirmişti. Ahmed Paşa, 27 rebiülâhır 959 (23 nisan 1552)'da mühimce bir kuvvetle Edirne 'den hareket etti. Pâdişâhın ve divanın verdiği talimata uyarak ilk önce Tamşvar '1 muhasara ile burayı, çetin bir mücâdeleden sonra, zapta muvaffak oldu. Müteakiben Eğri 'yi muhasara ettiyse de, kale kumandanı Dobo Istvân 'in başarılı müdâfaası neticesinde, zafer kazanamadı, sâdece bu civardaki Szolnok kalesini alabildi (bk. mad. AHMED PAŞA — KARA—; Hammer, Âlî ve Peçe vî, göst. yerler). İran s e f e r i n i n b a ş l a m a s ı -(155*). Şah

TahmSsp, Osmanlı ordusunun Macaristan 'da, pâdişâhın da Edirne 'de bulunmasını fırsat addederek, Van civarına gelmiş, Adilcevaz ve Ahlat havalisini tahribden sonra Erciş kalesini muhasara etmişti. Fakat yerli beylerden İbrahim Bey 'in şecaatle müdâfaa ettiği bu kaleyi zapta muvaffak olamadığı gibi, Yular–kasdı Sinan Paşa–zâde Mustafa Bey 'in kumandanı bulunduğu Adilcevaz kalesine karşı yaptığı teşebbüsten de, gördüğü mukavemet üzerine, vazgeçmek zorunda kalmış, ancak Ahlat kalesini ele geçirebilmişti. Şahın oğlu İsmâ'il Mirza ise, Ahlat'tan Erzurum üzerine yürümüş, beylerbeyi İskender Paşa'yi kale civarında savaşa mecbur bırakmıştı. İskender Paş. üstün kuvvetlere karşı kahramanca çarpıştı v« bundan dolayı da Kanunî 'nin takdirine mn–har oldu (tafsilât için bk. Peçevî, s. 298 v.d.V

İranlıların bu teşebbüsleri onlara karşı yeni bir sefer vesilesi oldu. Ancak pâdişâhın bizzat mı sefere çıkacağı, yoksa vezirlerden birini serdâr mı tâyin edeceği hususunda bâzı tereddütlerin olduğu anlaşılmaktadır. Kanunî bu sırada 58 yaşında bulunuyor ve şimdiye kadarki on bir sefer–i hümâyûnun yorgunluğu kendisinde müşâhade olunuyordu. Bu yüzden önce, vezîr–i âzam Rüstem Paşa 'yi serdar tâyin eden pâdişâh, onu bir kısım kapukolu kuvvetleri ile yola çıkardı. Kış mevsiminde Aksaray 'a giden serdârın buradan sipahiler ağası Şemsi Ağa 'yi (İsfendiyar–zâde Şemsi Paşa) ansızın İstanbul'a, pâdişâhın nezdine gönderdiği görülmektedir.

Ş e h z a d e M u s t a f a ' n ı n katli (1553). Şemsi Ağa, Kanunî 'ye, büyük şehzadesi Sultan Mustafa hakkında haber getirmişti. Bu Sjrada Amasya Sancak beyliğinde bulunan şeb»

SÜLEYMAN L " ----- 135

zade 38 yaşında idi ve Hurrem Sultan 'm te'siri ile gözden ve teveccühten uzak tutuluyordu. İlim ve marifette de kudretli olduğundan diğer şehzadeler tarafından da kıskanılmakta idi (Peçevî, s. 300).

Umumiyetle asker tarafından çok seviliyordu. Bâzı kimselerin kendisini, babasının ihtiyarladığı, bu yüzden Rüştem Paşa'yi Anadolu'ya serdâr tâyin ettiği ve bu zâtın kendisinin kötülüğünü istediği tarzında sözlerle kandırıldığını ve orduya gelip Rüştem Paşa 'yi öldürdüğü takdirde, padişahlığına mâni bir husus kalmayacağını telkinle fesada teşvik ettiklerini Âlî ve Peçevî nakletmektedirler (krş. *Kunh al-ahbâr*, var. 293; Peçevî, s. 300). Venedik balyosu Bemardo Na-vageroda 1553 tarihli olan raporunda (krş. Eug-enio Al beri, *Relazione degli Amhasciatori Veneti*, Firenze, 1840, seri III, cilt I) şehzade Bayezid 'in, büyük şehzade Mustafa 'yi saltanata daha lâyük gördüğünün söylendiğini bildirmektedir ki, umûmî efkârın saltanat için en münâsip bir namzet gibi gördüğü Mustafa da, anlaşıldığına göre, bu telkinlerin te'sirinde kalmış ve Âlî 'nin bildirdiği üzere pâdişâhın ihtiyarladığı ve hasta olduğu şayiaları, onun isyan arzusunu kuvvetlendirmişti (Âlî, göst. yer.). Hattâ kim oldukları açıklanmayan bu akıl hocalarının şehzadeyi, pâdişâhın kendisini yerine geçirmek arzusunda olduğu hâlde, buna Rüştem Paşa 'nın mâni olduğu, yoksa padişahın geri kalan ömrünü Dimetoka saraylarında rahatça ve ibâdetle geçirebileceği sözleri ile kandırdıkları ve Sultan Mustafa 'nın da bunlara inanıp harekete geçtiği, Rüştem Paşa tarafından padişaha gönderilen Şemsi Ağa'nın getirdiği haberler cümlesindendi. Ancak Kanunî bu haberlere inanmamıştı (Âlî, *ayn. esr.*, var. 293). Rüştem Paşa, aynı zamanda askerin, pâdişâhın bizzat sefere çıkmasını istediğini de bildiriyordu. Bunun üzerine pâdişâh vezîr-i âzami İstanbul'a çağırdı ve sefere bizzat kendisinin çıkmak istediğini bildirdi. Bu arada, yeni bir savaş kararından haberdâr olan Şah Tahmâsp, pâdişâhı bu kararından çevirmek maksadiyle, evvelâ nezdinde esir bulunan Biga Sancak beyi Mahmud Bey 'i serbest bırakıp elçi olarak gönderdi, daha sonra da sâdâttan birisini yine bu maksatla yola çıkardı. Pâdişâh Haleb 'e gidinceye kadar

bu zatı huzuruna kabul etmemiştir (tafsilât için bk. aynı kaynaklar ve Hammer, göst. yer.; Solak-zâde, s. 522). Kanunî, 18 ramazan 960 (=28 ağustos '553)*0 İstanbul'dan hareket etti. Harekette bu kadargecikmenin, pâdişâhın bir rahatsızlığından mı, yoksa şehzade Mustafa hakkında alınan karar ve tedbirlerin icâbettirdiği bir zarurettten mi ileri geldiğini tâyin etmek güçtür.

Pâdişâh, beraberinde şehzade Cihangir olduğu hâlde, ordu ile Üsküdar 'dan yola çıktıktan sonra Yenişehir 'de şehzade Bayezid 'i kabul etti ve onu Rumeli muhafazasına me'mûr ederek Edirne 'ye gönderdi. Kütahya 'da Lehistan elçisi Yazlowieki'yi huzuruna kabul ederek ona metbuu hakkındaki iyi hislerini bildirdi ve lehlilerin türk akınlarının Lehistan 'daki tahribatını durdurmak ve eski âhid-nâ-meleri yenilemek v. b. hususlardaki isteklerini müsait karşıladı ve avdetine müsâade etti (bu devirde her devletten daha fazla sık bir şekilde pâdişâh nezdine gönderilen Leh elçilerinin adları ve 1549, 1550, 1551 ve 1552 senelerine âit raporları hakkında bilgi için bk. Hammer, VI, 38 v.d., 296 v.dd.; keza, bu sıralarda İstanbul'da bulunan Balyos Navagiero 'nun Kanunî 'yi tasviri, şehzadeler ve bu devir Osmanlı imparatorluğunun gelir ve giderlerinden v. b. bahseden raporu için bk. Hammer, *agn. esr.*, s. 39, 297 v. dd.). 22 eylülde ordu Bolvadin 'e vardığı vakit, Saruhan Sancak beyi şehzade Selim babasının elini öpmeğe geldi ve seferde beraber bulunmak müsaadesini aldı. 6 teşrin I. 'de Ereğli 'den geçilip Ak-oyük (Ak-tepe) mevkiine gelindiği vakit ise, Amasya sancak beyi Şehzade Mustafa geldi. Kendisini bekleyen akıbetten habersiz olarak otağını pâdişâhın otağının yakınına kurdurdu. Ertesi günü âdeti veçhiyle vezirler ve devlet erkânı şehzadenin otağına giderek el öptüler, hil'at-ler aldılar. Müteakiben Mustafa bir ata binerek pâdişâhın otağına geldi, divanhane çadırı önünde atından indi. Vezirler önüne düşüp onu selâmladılar ve pâdişâhın çadırına kadar refakat ettiler.

Yeniçeriler de onun geçtiği yerde toplanarak alkış tutuyorlardı. Fakat çadıra girince kendisini öldürmeğe me'mûr dilsizleri karşısında buldu. Derhâl üzerine atıldılar bir boğuşmadan sonra, saray ağalarından Mahmud Ağa 'nın (sonradan Zâl Mahmud Paşa) da yardımı ile biçâre günahsız şehzadeyi öldürdüler. Bu esnada çadırın dışında bulunan emîrâhuru ile bir ağasının başı kesildi. Konya defterdarı mallarını tesbit üzere şehzadenin otağına gitti, ulemâ refakatinde na'şî evvelâ Ereğli 'ye götürülerek namazı kılındı, sonra da Bursa 'ya naklolunarak Muradiye'de defnedildi. Bütün tarihçiler şehzade Mustafa 'nın katlinin Hurrem Sultan ile Rüstem Paşa 'nm telkinleri neticesinde vuku bulduğunda müttefiktirler. Nitekim şehzadenin öldürüldüğü duyulunca, yeniçeriler Rüstem Paşa 'yi mes'ul tutarak vezîr-i âzamin cezalandırılmasını pâdişâhtan istediler. Divan toplandığı sırada kapıcılar kethüdası mühr-ü hümâyûnu Rüstem Paşa 'dan aldı ve bütün vezîr,36 SÜLEYMAN L

lerin çadırlarına gitmelerinin pâdişâhın emri olduğunu tebliğ etti ; daha sonra da ikinci vezir Ahmed Paşa 'ya mühr-ii hümâyûn verilerek vezîr-i âzam yapıldı (tafsilât için bk. madd. MUSTAFA «Sultan", HORREM SULTAN, RÜSTEM PAŞA; ayrıca bk. *Sultani Solimani Horrendam facimas in propriam filiam natu maximum sul-tanam Mastapham parricidio a. D. 1553 pat-ratum autore Nicolao a Moffan Burgando; Busbecq, Türk mektupları; Taşlıcalı Yahya Bey mersiyesi, Maktul şehzadeler, s. 229 v.dd.; Hayrallah Efendi tarihi; Nişancı tarihi; Alî, var. 294 v.d.; diğer mersiye yazarlar, Bursa 'h Rahmî ve Fazlî).*

N a h ç ı v a n s e f e r i (1553 —1555). Bu hâdiseden sonra İran şahının elçisine müsâade eden pâdişâh, kışı Haleb 'de geçirmek kararını verdi. Şehzade Selim kuvvetlerinin Maraş'ta ve Rumeli askerinin ise, Tokat 'ta kışlamaları emrolundu. Teşrin II. başlarında (1 zilhicce 960 s= 8 teşrin 1553). Kanunî Sultan Süleyman

da bizzat Haleb 'e vardı; burada Cihangir 'in vefatı vuku buldu. Genç şehzadenin ağabeyisinin feci bir şekilde boğdurulmasının dan müteessir olarak hastalandığı ve ölümünün bu yüzden olduğu rivayeti vardır. Kışı Haleb 'de geçiren Kanunî bu esnada bu bölgede bir takım mâlî ıslâhatta bulundu. Ezcümle aşarın ve diğer vergilerin cibâyet usûlüne karışan su-i istimallerin giderilmesine emir verdi. Cihangir 'in vefatından müteessir olan pâdişâh Maraş 'ta kışlakta bulunan şehzade Selim 'i çağırıldı ve onun gelmesinden sonra dâ Hama ve Ma'arrat al-Nu!mân [b. bk.] taraflarında bir müddet avlanmakla teselli aradı. Kanunî 6 cemâziyelâhır 961 (9 mayıs 1554) 'de Haleb'den hareketle ve Urfa yolu ile Di-yarbakir 'e geldi. Bu civarda büyük bir divan toplanmasını emreden padişah, mutad hilâfına, sâde divan azalarına değil, aynı zamanda ocak ağaları, yeniçeri kethüdası, yaya-başlıları, bö-lük-başlıları, oda-başlıları, vekilharçlar, solaklar, bölük ihtiyar neferlerinin de bulunduğu büyük bir kalabalığa, her zümre, karşısında e! kavuşturup durdukça, hitap ederek seferin mucip sebeplerini, yâni şahın islâm memleketlerine tecâvüzünün, saltanat namusuna dokunarak sayısız meşakatlere katlanıld ğ nı söylemekte, her birinin hatırını sorarak hizmet ve bahadırılık edenlere fevkalâde riâyet olunacağını va'd etmekte idi. Sözleri ordu mensuplarının kalbine o kadar te'sir etmiş ve onları o derece kazanmıştı ki, küçük, büyük, gene, ihtiyar herkes gözleri yaşararak hep bir ağızdan Hind ve Sind 'e, hattâ Kafdağı 'na seler edecek olsa, dönmeyeceklerini ve pâdişâh uğruna ölmeyi her iki cihanda devlet addedeceklerini belirttiler (Âlî, var. 497; Peçevî, s. 308). 20 mayısta Diyarbakir 'den Erzurum tarafına yola çıkıldı. Çapakçur 'da Murad suyu üzerine kurulan köprüden geçildi. Haziran başlarında Karga Pazarı mevkiinde askere cephaneye dağıtıldı. Daha sonraki konaklarda sırasıyla vezirler (vezîr-i âzam Ahmed Paşa, ikinci vezîr Semiz Ali Paşa), beyler-beyiier (Rumeli, Karaman, Sivas, Dulkadir ve diğerleri) ve şehzade Selim

kuvvetleri pâdişâhın huzurunda geçit resmi yaptılar. Yürüyüş kolu tespit edildikten sonra hududa doğru ilerleyen pâdişâh, 5 temmuzda Kars sahrasına geldiği vakit, Şah Tahmâsp 'a bir nâme gönderdi. Bu mektup, vaktiyle Yavuz Sultan Selim 'in Şah İsmail 'e gönderdiği mektubu hatırlatmakta ve şahı savaşa davet etmekte idi. Kanunî mektubunda Osmanlı ulemâsının verdiği fetvaları ileri sürerek Peygamberin şeriatine uymağa davet ediyor, bu teklifi kabul edilmediği takdirde *Kur'an* âyetleriyle süsü bir ifâde ile şahı savaşa çağırıyordu (Alî, var. 298 v. d.; Peçevi, s. 311 v. d. j Feridun Bey, *Miin-şâât*, II, 19 v. d.). Bundan sonra pâdişâh, orduyu Revan, Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine doğru şevketti. Sırasıyla Şuregil, Şarabhâne, Nilfrak kasabaları alındı. 17 şaban 961 i 18 temmuz) 'de Revan 'a varıldı. Burada şahın, oğlunun ve diğer han ve sultanların mükellef sarayları ve „Bağ-ı sultaniye" denilen mutena bir mevkî vardı. 24 temmuzda Arpaçay, ertesi günü Araş kenarında Karahisar konağı geçildi. Ordu Karabağ bölgesine geldiği vakit halkın etrafa kaçıp saklandığı ve kıymetli eşyalarını sakladıkları görüldü. Nihayet pâdişâh temmuz sonlarında Nahçıvan 'a vâsıl olmuş ve burada da Safevîlere ve İran ümerâsına ve idarecilerine âit saray, konak ve mallar işgal edilmişti. Bu suretle, Kanunî, Ahlat, Adilce-vâz ve Erciş bölgesinin Şah Tahmâsp tarafından yağma ve tahribinin intikamını aldığına kanî bulunuyordu. Bu sırada İran şahının Lur dağlarında olduğu haber alındı. Vekayi-nâme-lerimize göre, padişahın Şah Tahmâsp üzerine gitmek istediği takdirde aradaki sarp dağların ciddi bir engel olamayacağı aşikârdı. Fakat, Osmanlı hükümdarı, bu kadarla iktifa o'un-masım ve avdeti münâsip gördü. Onun ordu-yn geri dönmek emri verirken, yoksul ve tahrip edilmiş bir memlekette güçlülere ve kıtlığa uğramaktan endişe duyduğu ve bu sebep'e bu kararı almış olduğu düşünülebilir. 6 ağustosta pâdişâh ve ordu Bayezid kalesi civarına vardığı

zaman Şah Tahmâsp'm sadrâzama hitaben bir mektubu geldi. Bunda, Osmanlı arazisinde ve reayaya karşı aynı şekilde mukabele edileceği bildirilmişti Bu arada imjîdîye

SÜLEYMAN i. «37

hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in Tebriz, Merâga, Sehend taraflarında İranlılara karşı bir zafer kazandığı, Bagdad 'a tecâvüz etmek isteyen İran ümerâsının teşebbüslerini de önlediği haberi, onlardan aldığı sancak, tuğ ve nakkareler pâdişâha ulaştırıldı. Bir taraftan küçük çapta çarpışmalar olurken, diğer yandan iki taraf vezirleri arasında mektuplar teâtî ediliyordu. Hasankale civarında Çoban köprüsü mevkiinde Diyarbekir beylerbeyisi ile Van bey-ler-beyisi pâdişâhın elini öptüler, gösterdikleri yararlıktan dolayı bil'atlar ve terakkiler aldılar (tafsilât için bk. aynı kaynaklar, göst. yer.). Kanunî Erzurum'da iken 26 eylül 1554 'te bir İran elçisi, her iki hükümdara lâyük tâbirler ile yazılmış bir mektubu hâmil olarak geldi. Bu elçi, pâdişâhın arzusuna uygun yüksek derecede bir me'mûr, Safevîlerde „korucu kaçar" unvanını, yâni has ordusu kumandanlığını hâiz olan Şah kulu Ağa idi. Divan-ı hümâyûna celp ve resmen kabul edildi; pâdişâhın elini öperek şahın nâmesini takdim etti. Barış işinin gerçekleştirilmesi ve aradaki düşmanlığın ortadan kaldırılmasını hedef tutan bir mütârekeye müsâade edildi, elçiye de mezuniyet verilerek nâme-i hümâyûn ile avdet etti. 3 zilkade de (30 eylül) pâdişâh Erzurum 'u terk ile 20 gün sonra Sivas 'a, oradan da 12 günde Amasya 'ya geldi. Burada kapukulu efradı ile eyâlet askerlerini kışlaklarına ve memleketlerine gönderen pâdişâh, züemâyâ binde ikişer yüz, timarlılara da binde yüzer akçe terakki ihsan ederek Rumeli beyler-beyi Tavil (Sokullu) Mehmed Paşa 'ya vezîrlük tevcih etti. Pâdişâh o kışı Amasya'da geçirdi ve ilk bahara kadar bir takım siyâsî müzâkereler ve idarî meşguliyetler dışında, avlanmakla vakit geçirdi. A m a s y a 'd a b a r ı ş m ü z â k e r e l e r i v e a n 1 a ş m a 1 a r (1555 } . Şah Tahmâp 'in eşik ağası

Farruhzâd Bey, 9 cemâziyelâhır 962 (10 mayıs 1555)'de barışa dâir yeni teklifler, kıymetli hediyeler ve şahın bir mektubu ile Amasya'ya geldi. Peçevî 'nin de aynen naklettiği bu mektubunda, şah, dostluk te'minatı vermekte ve şî'î hacılarına müsait davranılmasını reca etmekte idi (Peçevî, 1, 329 v.d.). Farruhzâd Bey, büyük iltifatlar gördü ve kendisine, muhtasar bir nâme-i hümâyûn verildi (8 receb 962). Bu, Osmanlı ve İran devletleri arasında bir barış anlaşmasına dâir teâtî edilen ilk mektup oldu (bk. *fabakSt al-mamâlik*, göst. yer; Alî, *ayrı. esr.*, var. 300; Peçevî, s. 336 v. dd.; Hammer, VI, 48).

İranlılar ile barış yapıldığı sırada Ferdinand tarafından gönderilen bir elçilik heyeti de, Amasya 'ya vâsıl olmuştu. Bu heyet tanınmış macar âlimi ve siyâsîsi Peçuy (Fünfkirchen, Pecs) piskoposu Antonius Verantius (Veran-csics Antal) île Avusturyalıların Tuna filosu kumandanı Franz Zay ve belçikalı meşhur Bus-becq 'den müteşekkildi. Eğri muhasarasından (1 552) itibaren Macaristan'da türlü hâdiseler vuku bulmuş ve ihtilâfları gidermek maksadıyla bir çok defalar elçiler gönderilerek divan-ı hümâyûn ile müzâkereler cereyan etmiş, bâzıları Kanunî tarafından da kabul olunmuş, fakat, hudud hâdiseleri her iki tarafın da şikâyetini mucip olacak derecede devam etmişti (tafsilât için ve Budin beylerbeyi Toygun Paşa 'nin Füleke ve Hollokö kalelerine karşı giriştiği teşebbüsler ve Ferdinand'a, elçi Mal-vezzi'ye gönderdiği mektuplar için bk. Hammer, VI, 49 v.dd.; Takâts Sândor, *A Budai Başak Maggar ngelvü levelezese 1553—7589*, Bu-dapest, 1915, s. 2 v.dd.), Macaristan'da bu vak'alar cereyan ediyorken, pâdişâh ve divan-ı hümâyûn Erdel 'i bir an gözden uzak tutmamıştı. Bu memleketin başına gelen belâların başlıca sebebinin Ferdinand olduğu her vesile ile Erdel halkına bildiriliyordu. Pâdişâhın fermanları Erdel şehirlerinde dolaştırılmış, hattâ pâdişâh Haîeb 'den de (7

nisan 1554 'te) böyle bir ferman göndermişti. Diğer taraftan Ferdinand 'in elçileri de kırılıçe ile Petrovics 'in gönderdiği adamların pâdişâh nezdinde itibârını azaltmaya ve onların teşebbüslerini akîm bırakmaya çalışmışlar, fakat mesaîleri bir netice vermemişti. Kırılıçenin elçileri o sırada artık 14 yaşında olan Zâpolyai 'nin oğlu: Jânos Zsig-mond '1 pâdişâhın tekrar himayesine almasını ve ona Solymos ve Lippa ile bâzı kalelerin verilmesini tercüman Mahmud Bey vâsıtasıyla istemişlerdi. Bütün bu sebepler, Ferdinand 'in, bir an önce münâsebeti düzeltmek üzere, Kanunî nezdine geniş selâhiyetler ile bir sefaret heyeti göndermesini gerektirmiş, böylece Bus-becq ve arkadaşları 1555 senesi başlarında İstanbul 'a gelmiş oradan da kaim makam vezîr Hadım İbrahim Paşa tarafından Amasya 'ya gönderilmişlerdi. Elçiler getirdikleri mektupları ve hediyelerini verdiler, şikâyetlerini ve isteklerini belirttiler. Pâdişâh tarafından da kabul olunarak neticede altı aylık bir mütârekeye nail oldular ve Kanunî 'nin Ferdinand 'a hitaben bir mektubunu hâmil olarak 2 ha-zîranda İstanbul'a müteveccihen Amasya'dan ayrıldılar (bk. Busbecq, *Türk mektupları*, türk. trc Hüseyin CahM Yalçın, s. 84 v. dd.; Hammer, VI, 52 v. dd.).

K ı r ı m, Eflâk ve D ü z m e M u s t a f a
h â d i s e l e r l e 1554—1535 \ İ r a n v e A v u s t a r » y a
elçilerinin Amasya 'da bulunduğu sıralarda,
>3» SÜLEYMAN I.

Venedik, fransız, Lehistan elçileri de başarı ile sona eren Nahçıvan seferi münâsebetiyle hükümetlerinin tebriklerini arz etmek üzere buraya gelmişlerdi. Bunları da kabul ettikten sonra, pâdişâh hazîran nihayetlerine doğru Amasya'dan hareketle 31 temmuzda Üsküdar 'a vâsil oldu. Bu sene zarfında Eflâk ve Boğ-dan 'da da bir değişiklik vukua geldi. Kırım 'da ise, bu tarihten iki sene önce bir tebeddül olmuştu. 1532 'den beri Kırım hanlığında bulunan Mengli Giray 'm oğlu Sâhib Giray

Kanunî nezdinde büyük teveccühe mazhar idi. Ancak son senelerde bâzı vezirler bu teveccühü hoş görmüyor ve onu padişahın gözünden düşürmeğe çalışıyorlardı. Bir müddet önce Sâhib Giray, Kazan hanlığında vefat eden Safa Giray 'in yerine, İstanbul 'da oturan Mübarek Giray 'm oğlu Devlet Giray 'in intihap ve tâyinini pâdişâhın ve divan-ı hümâyûnun tensibine arz ve bu suretle belki de bir rakipten kurtulmayı ümid etmişti. Fakat, aleyhinde kurulan bir tertible kendisi de padişahın teveccühünü kaybederek azlolunmuş ve yerine Devlet Giray getirilmişti. Bu zât, Kırım 'a gidergitmez de Sâhib Giray'1 üç oğlu ile birlikte öldürtmüştü. Rusların büyük bir düşmanı olan Sâhib Giray ortadan kalktıktan sonra Ivan Vasili, Kazan ve Ejderhan '1 zaptetmiş ve çar unvanını almıştır. Eflâk 'ta ise, 1545 'ten beri voyvoda bulunan Mircea III. (Ciobanul), Ferdinand 'a karşı müsâadekâr davrandığı gerekçesiyle azledildi ve yerine Radul 'un oğlu Pet-rascu gönderildi (şubat 1554). Ertesi sene de Boğdan beyi Alesandru Lapuşneanu, Lehistan 'in nutûzuyle iktidara gelmiş olduğu ve sadakati bilinmediği gerekçesiyle İstanbul 'a çağırılmış, fakat hakkındaki şüpheleri dağıttığından vazifesine iade olunmuştur. Bu zât Boğdan voyvodalığında 1561 tarihine kadar kalmıştır (krş. madd. EFLÂK ve BOĞDAN; N. Ior-ga, *Histoire des Roumains et de leur civili-sation*, Paris, 1920, tür. yer.). Selanik taraflarında mechûl bir adamın, şeklen maktul şehzade Mustafa 'ya çok benzediğini bir çok kimsenin söylemesinden cesaret alarak saltanat sevdasına düşmesi ve başına bir çok adam toplayarak ve bâzı kimselere vezirlik ve kazaskerlik vererek, bir maceraya teşebbüsü hâdisesi de, bu şıraya rastlar. Hadiseden, önce Edirne 'deki şehzade Bayezid haberdâr olmuş, tenkiline kuvvet göndermişti. Pâdişâh da Amasya 'dan gelirken yolda Rumeli 'deki sancakbeylerinden ve kadıllardan buna dâir arızalar alınca, İstanbul 'a gelir-geîmez üçüncü vezîr Mehmed Paşa 'yi

bu işe me'mûr etti. Düzme Mustafa kısa zamanda ele geçirildi ve İstanbul 'g getirilerek idam edildi (tafsilât için bk. *Tabakât al-mamâlik* ve Peçevî, göst. yer.).

V e z î r – i â z a m A h m e d P a ş a ' n ı n i d a m ı (1555). Kanunî, oğlundan sonra vezîr-i âzamini da idam ettirdi (17 zilkade 962=28 eylül 1555). Kâtib Çelebî 'nin *Takvim al-ia-vârih* 'de belirttiğine göre, pâdişâh, onu sadârete tâyin ettiği zaman azletmiyeceği hakkında te'minat vermişti. Filvaki azledilmemiş, idam olunmuştu. Buna başlıca sebep olarak, vezîr-i âzamin Mısır valisi Semiz Ali Paşa 'yi pâdişâhın teveccüh ve iltifatından düşürmek, kendisinin de selefi Rüştem Paşa 'dan daha idareli ve hazîneyi dolu tuttuğu kanâatini vermek için türlü hilelere baş-vurmuş olması gösterilmektedir. Semiz Ali Paşa 'nın yerine tâyin ettirdiği Dukakin-zâde Mehmed Paşa 'ya Mısır sâliyânesini mümkün olduğu kadar arttırması talimatını vermiş, o da, selevinin mu-tad vergiyi tahsil ile sâliyâne olarak göndermesine mukabil, daha ilk sene Mısır sâliyânesini 150.000 duka fazla göndermişti; bu fazlalık pâdişâhın dikkatini çekmiş ve o sırada vezîr olarak divan-ı hümayûnda bulunan Ali Paşa 'dan bunun sebebini sormuştu. Eski Mısır valisinin, orada bulunduğu sırada memleketi mevcut kanunlara göre idare ettiği ve yeni tekâlif vazederek halka zulüm ve taaddi yapmadığı yolundaki ifâdesi üzerine, Kanunî meselenin esâsını anlamak için tahkikat icrasını emretmişti (bu mesele ile ilgili pek çok hüküm ve fermân-ı hümayûnları ihtiva eden mü-himme-i mektûme defteri Topkapısarayı arşivindedir). Neticede, Ali Paşa 'yi gözden düşürmek için yapmış olduğu bâzı hileler pâdişâh tarafından anlaşıldı. Her hâlde bâzı hareket ve davranışları da hoş gitmemekte idi. Ancak zahirî sebepler böyle olmakla beraber, gerçekte, Hurrem Sultan 'm, damadı Rüstem Paşa'yi tekrar vezîr-i âzam yaptırmak arzusu ve Kanunî üzerindeki büyük te'sir ve nufûzu, bu idamın perde arkası sebebi olsa gerektir. Nitekim, Âlî,

Ahmed Paşa 'nın hal tereeme–sinde bir müddet sonra pâdişâhın elçisi olarak İran 'a giden Hasan Paşa 'ya Şah Tahmasp 'm, Ahmed Paşa 'nın „mekr–i nisvanla siyâset" edildiğini bildirdiğini kaydetmesi, _/ine Peçevî 'nin, Ahmed Paşa 'dan bahsederken „mekr–i zenanla kati" olduğunu bildirmesi bunun hüccet ve delilleri olarak mütâlea edilebilir (bk. *agn, eserler, Celâl–zâde* ve Hammer, ayrıca madd. AHMED PAŞA, HURREM SULTAN).

S ü l e y m a n i y e k ü l l i y e s i n i n a ç ı l ı ş m e r a s i m i (1556). Temel atma merasimi 1550 senesinde sadrâzam, şeyhülislâm ve bütün devlet erkânı tarafından yapılan ve inşâatı altı sene süren Süleymaniye külliyesini»

SÜLEYMAN I. ----- – tî9

açılış merasimi 8 şevval 963 (15 ağustos 1556)'te yapıldı. Mimar Sinan'ın idaresinde yapılan bu inşaat için 380 yük akçe veya 700.000 duka altından fazla bir para harcanmıştı (camiin mimarî hususiyetleri hakkında bk. mad. İSTANBUL, V/2, s. 1214/58 v.dd.; *Tabakât al-mamâlik*). Mamafih, külliyenin tamamen ikmali 966 (1558) senesini bulmuştur. Kanunî bu mühim eserden başka yaptırdığı diğer altı te'sis (babası nâmına Sultan Selim camii, şehzade Mehmed nâmına Şehzade camii, şehzade Cihangir nâmına Cihangir camii, Hur–rem Sultan nâmına Avret pazarında Haseki camii ve külliyesi, Mihrimah Sultan nâmına Edirnekapısı 'ndaki cami ve külliyesi, yine Mihrimah Sultan nâmına Üsküdar'daki cami) ite o devirde İstanbul'da çok büyük bir imâr hareketine girişmişti (bu te'sisler hakkında tafsilât için bk. *Hadikat al-cavâmi'*, tür. ger. ve mad.

İSTANBUL, göst. yer.). Süleymaniye külliyesinin açılış merasimi vesilesiyle Şah Tah–mâsp Kanunî'yi tebrik için istanbul'a fevkalâde bir elçi ile tehniyetnâme ve nadide Kur'an nüshalarından mürekkep hediyeler göndermişti. Bu münâsebetle şahın oğlu Huda–banda, vezîri azama, şahın zevcesi de Kurrem Sultan 'a tebrik

mektupları göndermişlerdi (krş. Ferîdûn Bey, *Münşâât*, II, 14 v.dd.). Fâtih 'in Sahn-ı seman medreselerine mukabil yaptırılan Süleymaniye medreseleri ise, o devrin en yüksek ilim müesseseleri olmuş ve buralara en muktedir müderrisler getirilmesine pâdişâh bilhassa dikkat göstermişti (bk. *İlmiye sal-nâmesi*).

Ö z b e k l e r , B u h â r â ve S e m e r k a n d h a n l a r ı ile m ü n â s e b e t l e r . Şah Tarıma sp'in fevkalâde elçisi istanbul'a geldiği sıralarda Buhârâ ve Semerkand'm, umumiyetle Mâverâünnehr 'in hâkimi olan Özbek devleti hükümdarı tarafından da Kanunî *ye bir nâme gelmişti. Öteden beri Safevîlerle mücâdeleleri olan bu türk-islâm devleti ile münâsebetler, o'dukça seyrek, fakat gayet dostça ve kardeşçe idi. Irakeyn seferi esnasında hükümdar bulunan 'Ubayd Allah Han, Osmanlı pâdişâhı ile müşterek düşman aleyhinde bir ittifak mânâsına gelen bir iş-birliği kurmuş ve memleketini de Horasan 'a kadar genişleterek Bistâm ve Damgan şehirlerine sahip olmuştu. Nitekim, Özbek hanına gönderilen tarihsiz bir nâme-i hümayûnda, Kanunî, 'Ubayd Allah Han ile oğlu 'Abd al-'Aziz Han zamanlarında münâsebetlerin çok dostâne olduğunu bildirmişti (Ferîdûn Bey, *Münşâât*, II, 51). Daha sonra hükümdar olan 'Abd al-Latif Han (1540 — 1552) ile de çok samimî ve dostâne münâse-batdg bul(jn»n pâdişâhın, ona gönderdiği 14 cemâziyelevvel 957 (31 mayıs 1550) tarihli nâmesinden de (Ferîdûn Bey, I, 606 v.d.) bu münâsebetler hakkında bilgi edinmek mümkündür : msl. Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferi esnasında Haleb 'de kışladığı sırada 'Abd al-Latif Han 'm bir elçisini kabul ettiğini, bu elçinin Hicaz 'a gidip-geldiğini bildiriyor ve iki tarafın ittifakı ile İran'a karşı başarı elde etmek gerektiğini belirtiyordu. Keza, Buhârâ emîri 'Abd al-'Aziz Han ile de dostluğu devam ettirerek 300 yeniçeri ile bir topçu birliğini ona yardımcı kuvvet olarak göndermişti. Müteakiben Burak Han adı ile anılan ve Abu '1-Hayr 'in

torunu bulunan (krş. *Düvel-i islâmi-ge*, s. 434) Navrüz Bahâdur Ahmed Han (cülusu 1551) ile de iyi münâsebetler, onun cülusunu bildiren rebiüiâhır 963 (şubat 1556) tarihli Semerkand 'dan gönderdiği mektubundan (Ferîdûn Bey, II, 80) sonra, devam etti. iki ay sonra (cemâziyelâhır 9Ö3=nisan 1556) elçisi Nizâm al-Din Ahmed Çavuş Bey vâsıtasiyle Buhârâ'nın fethini pâdişâha bildirdiği gibi, akrabasından birini ziyaret için İstanbul 'a hareket eden şeyh Muşlih al-Din Mustafa ile de diğer bir nâme gönderdi {agn, esr., s. 81 v.dd.). Kanunî bunlara karşılık receb 964 (mayıs 1557)'te Edirne'den gönderdiği nâme-i hümayûnda, şeyhin istanbul 'da bulunan akrabasına riâyet olunduğunu, İranlılarla bir müsâlaha yapıldığını, fakat İranlılar tarafından Burak Han 'in memleketine tecâvüz olunmasına rızâsı bulunmadığım, böyle tecâvüz vukubulduğu takdirde durumu kendisine haber vermesini bildirdi {agn. esr., II, 52, 84 v.d. j Hammer, VI, 68 v.d., 304 v.d.; *Nuhbat al-tavârih*, s. 47).

M a c a r i s t a n ve Erdel hâ d i s e l e r i ,
m ü z â k e r e l e r ve m ü t â r e k e (1556— '559)•
Amasya'da Busbecq ve arkadaşları tarafından sağlanan mütâreke, hudutlardaki çarpışmalara son verememişti. Avusturya tarafından Hırvatistan baş-kumandanı Baron Ungnad, Osmanlılar tarafından Toygun Paşa, Hadım Ali Paşa gibi Budin beyler-beyileri ve diğer sancak beyleri arasında gerek münferit mübâre-zeler şeklinde, gerek karşılıklı akınlar olarak tecâvüzler fasılasız devam ediyordu. Bu me-yanda Macaristan 'da bâzı kaleler ihtilâf ve mücâdele konusu olmaktaydı. Ezcümle, Avusturyalıların büyük bir ehemmiyet verdiği ve stratejik bir mevkî olarak yığınak yaptıkları Szigetvar kalesi, 155° 'da Budin beyler-beyisi Hadım Ali Paşa tarafından başarısız olarak kuşatıldı [krş. mad. ALt PAŞA—HADİM—]. Buna karşılık Avusturya kumandanlarından Pallavi-cini bâzı ufak palankaları ele geçirdi. Diğer yandan Bosna sancak beyi Malkoç-oğlu

Ali Bey de Kruppa ve diğer civar kalelere karşı
140 SÜLEYMAN I.

harekete geçti, Unna ve Kulpa nehirleri arasındaki havali ile Kostanicza zaptolundu. Buna benzer hâdiseler devam ederken, 1558 'de mühim bir türk akıncı kuvveti Carnyole kıt'a-sında Mötling üzerine yürümüş, bir çok ganimetler almış, diğer yandan da Tata kalesi, Us-tolni sancak beyi Hamza Bey tarafından zapt-edilmişti (diğer akınlar ve teşebbüsler hakkındaki tafsilât için bk. Hammer, V, 69 v.dd). Bununla beraber bu hâdiselere Kanunî 'nin fazla bir ehemmiyet atfettiği söylenemez. Hammer, Avusturya arşivinde bu senelere âit olarak bulduğu padişahın üç nâmesinde de, bu hudut hâdiselerinin bahis mevzuu edilmiyerek bunlarda başka meselelere dâir bilgi bulunduğunu bildirmektedir. İşte bu türlü ihtilâflı meseleleri halletmek isteyen imparator, mütemadiyen elçiler göndermek suretiyle, aynı zamanda, Erdel 'in kendisine terki hususunda Kanunî nezdinde gayret sarf etmekteydi. Buna mukabil pâdişâh da, haziran 1556 'da, Bus-becq 'in Amasya 'dan avdetinden sonra, yeni bir nâme-i hümayûn ve bir fevkalâde elçiyi Viyana 'ya göndererek Szigetvar 'm kendisine terkini istemişti. Aynı suretle Avusturya elçileri A. Verantius ve F. Zay da böyle bir teklifi hâvî bir muhtıra ile memleketlerine dönmüşlerdi. Şevval 964 (nisan 1557) tarihli nâme-i hümayûn bu isteği dile getiriyordu, Diğer yandan, Erdel diyet meclisi, bu bölgedeki karışıklık ve kararsızlığa nihayet vermek maksadıyla, bir müddet evvel Lehistan 'a kaçmış bulunan kıraliçe ve oğlunu 1556 'da Erdel'de iktidarı ele almak üzere davet etmişti. Pâdişâhın emri ile Eflak ve Boğdan beyleri, daveti kabul ve pâdişâhın emrine itaat eden kıraliçe İzabella ile oğlu Jânos Zsigmond 'u Lehistan'dan alarak Erdel Belgrad'ma getirmişlerdi. Bundan sonra bunlar bu bölgeyi sonuna kadar Kanunî'nin himayesinde idare etmişlerdir. Bu sırada İzabella'nin elçisi Bebek İstanbul 'a gelerek, pâdişâhtan bir taraftan Lippa vt Tâmşvar 'in kendilerine terkini istemekte,

diğer yandan da hali hazır vaziyetin devamını istiyen Avusturya elçilerinin gayretlerini akîm bırakmaya çalışarak Avusturya aleyhine yeni bir harbi teşvik eylemekteydi; istediği kalelerin Erdel 'e iade edilemeyeceği kendisine bildirilmişti. Arkadaşlarının Viyana 'ya gittiği sırada İstanbul 'da bekleyen Busbecq, Viyana'dan aldığı yeni talimat mucibince, Avusturya 'nin Szigetvar '1 terk edemiyeceğini divân-ı hümâyûna bildirdi ise de, Edirne 'de 7 ayıık yeni bir mütâreke akdine muvaffak oldu (1558) ve buna riâyet edilmesi Ferdinand tarafından Macaristan 'daki ilgili kumandanlara bildirildi. Ancak 1559 'da bu mütârekenin müddeti nihayet bulunca müzâkereler kesildi. Zîrâ, Busbecq 'in, Ferdinand 'm kendisine nisan 1559'da Augsburg'dan gönderdiği dört muhtelif ahidnâme tasarısından divân-ı hümâyûnca en uygun şartları ihtiva ettiği kanâatinin hâsı) olacağını zannederek sunduğu dördüncüsünün de pâdişâh tarafından reddi üzerine, muvaffakiyet ümidi kalmamış ve avdeti için istediği müsaadeyi de alamamıştı. Nitekim, 8 haziranda pâdişâh tarafından Üsküdar 'da resmen huzura kabul olunmuştu. Bu kabul esnasında, o, tahrir şeklini muayyen bir şarta bağlamadan sâdece barışın tasdikini taleple iktifa etti ve imparatorun, imzasını taşıyacak bir anlaşmaya tam bir sadâkat göstereceğim bildirdi. Erdel hududunda ihtilâflı mevkiiler hakkında, imparatorun İzabella ile bu mevzuda anlaşacağını ve bu bölge hakkında daha şimdiden bütün iddialardan vazgeçtiğini ilâve etti. Fakat, bütün gayretleri neticesiz kaldı; Kanunî, Szigetvar hakkındaki talebinde ısrar etmekte idi. Çok geçmeden de Busbecq 'in Çemberlitaş civarındaki elçi hanında nezâret altında bulundurulmasını emretti (tafsilât için bk. *Türk mehtapları, tür. ger.*; Hammer, VI, 75 v.dd.). Bu sırada pâdişâh nez-dine Venedik, Fransa ve İspanya elçileri geldiği gibi, Kanunî de Rus hükümdarına bir mektup göndererek, onu ilk defa olarak Çar unvanı ile anmış ve

Osmanlı devleti ile Rusya arasında dostça münâsebetleri hatırlatarak kürk satın almak üzere Moskova 'ya giden Osmanlı tacirlerini tavsiye etmiştir (krş. Hammer, *ayn. esr.*, s. 77).

Ş e h z a d e B a y e z i d h â d i s e s i (1559 — 1562). Kanunî Sultan Süleyma 'nin adaletle ve şefkat hisleri île bağdaşmayan ikinci hareketi, diğer oğlu Bayezid'e karşı vuku buldu. Bu, büyük muhteşem ve kanunî sıfatlarını taşıyan bir hükümdara yakışacak bir hareket değildi. Gerçekten, onun saltanat yıllarının Osmanlı imparatorluğu tarihinin en parlak devirlerinden birini teşkil ettiği şüphe götürmez bir hakikat olmuş ve daha sonraki devirlerde klâsik bir çağ, kaybolmuş bir altın devir telakki edilmiş olması bir vakıadır. Ancak, bu muazzam görünüşün zıddına, müstakbel düzensizliklerin, iç ve dış gailelerin, gelişi-güzel hareketlerin, iktisadî sıkıntıların ve yolsuzlukların kaynağı da bu devir olmuştur. İmparatorluk camiası bu gidişe karşı umûmî hoşnutsuzluğunu. evvelâ şehzade Mustafa hadisesinde, müteakiben de şehzade Bayezid vak'asında izhâr etmiştir. XVI. asrın ortalarından itibaren, imparatorlukta, muhtelif sebeplerle baş-gösteren iktisadî buhran, daha doğrusu iktisadî şartların değişmesi, mevcut durumdan memnun olSÜLEYMAN I. 141

mayan tımarlı sipahileri, bir taraftan köylülerle, diğer yandan kapukularıyla ile bâzı ihtilâflara sürüklemiş bulunuyordu. İşte bu huzursuzluklar ortasında bir kısım çevreler pâdişâhın artık kocadığı için tahttan indirilmesini ve yerine Mustafa 'nın geçirilmesini lüzumlu görmekte idi. Hattâ bu „müfsitler"den bir kısmı Mustafa 'yi da ikna ederek teşebbüse geçmek istemişlerdi. Bu harekette husûsiyle Anadolu timar erbabı, kapukularının imtiyazlı durumlarına ve saraylı zümreye karşı, onu kuyvetle destekledikleri gibi, Mustafa'nın katlinden sonra da, bu gayr-i memnun sınıf şehzade Bayezid etrafında toplanmışlardı. Şehzade Cihangir 'in

de ölümünden sonra Kanunî 'nin tahtına vâris şehzadelerin sayısı sâdece ikiye inmişti ve bir süreden beri bu iki kardeş âdeta rakip vaziyette bulunuyorlardı. Şehzade Mustafa 'nın öldürülmesinde âmil olan saray çevresinin, Selim 'den çok Bayezid 'e tarafdar olduğu ve onun veliahdlığını sağlamak için çalıştığı ilk zamanlardan beri sezilmekte idi. Bu temayülde olanların başında Hurrem Sultan 'in bulunduğu görülüyordu. Ancak onun Bayezid 'i tercih etmekle beraber, öz ve büyük oğlu Selim aleyhinde de cephe aldığı söylenemezdi. Şehzade Selim 'in Nahçıvan seferinde babasının yanında bulunması ve uysal tabiatıyla babası üzerinde müsbet bir te'sir bırakmasına karşılık, Hurrem Sultan da, Bayezid üzerine kanat germiş, hakkında duyulan ufak-tefek itimatsızlıkları gidermiş, hattâ, onu Konya'dan daha iyi bir mevki gibi telâkki edilen Kütahya sancağına naklettirmişti. Bayezid, bu esnada (1558) Kütahya'da Mekke emîri tarafından elçilikle İstanbul 'a gönderilen Kutb al-Din al-Makki 'yi kabul etmiş ve ona, Haremeyn-i şerîfeyne gönderilmekte olan surre-i hümayûn vesilesiyle, saltanat kendisine müyesser olduğu takdirde, gerçekleştirmek istediği bâzı arzularından bile bahsetmişti. Gerçekten şahsiyeti, kültürü ve yaşayışı itibariyle de onu taht 'a namzet görenler çoktu. Selim 'in Manisa 'da nedimler arasında eğlenceye dalmış bulunmasına karşılık, Bayezid Kütahya 'da bir irfan muhiti kurabilmişti. Ancak Hurrem Sultan'in aynı sene zarfında vefatı ile, Bayezid kuvvetli bir hamisini kaybetmiş oldu. Bundan sonra ise, Selim ile Bayezid arasında bir çok anlaşmazlıklar çıktı ve her iki şehzadenin taraf darlarının tutumu da soğukluğu arttırdı. Bu arada, her iki şehzadeye de hizmet etmiş olan Lala Mustafa Paşa'nın iki kardeşi birbirine düşürmek hususunda bir çok tertip ve fesat hareketlerine giriştiği de iddia edilmektedir. Nihayet bütün anlaşmazlıkları endişe ile takip eden ve Selim 'in mütemâdi şikâyetlerinin te'siri ile, kayguîarı daha da artan pâdişâh, Bayezid 'e yaptığı ihtarların ve

nasihatlerin de bir faydası görülmeyince, oğulları arasında her hangi bir çatışmayı önlemek maksadiyle sancaklarını değiştirdi. Selim 'i Manisa 'dan Konya 'ya, Bayezid 'i Kütahya 'dan Amasya 'ya, her birine 300.000 'er akçe terakki vermek suretiyle, naklettirdi. Aynı zamanda Selim 'in şehzadesi Murad 'a Akşehir, Bayezid 'in büyük oğlu Orhan 'a da Çorum sancaklarını tevcih eyledi. Fakat, bu tahvil Bayezid 'i memnun etmemişti. Payitahttan uzak bir yere gönderilmesini hakaret sayıyor ve Amasya 'ya gitmek istemiyordu. Bayezid'in Kütahya'dan ayrılmamak için ileri sürdüğü mazeretleri kabul etmiyen padişah, bu şehrin imârı hususunda pek çok para sarfettiğini ve binaenaleyh nakil için paraya ihtiyacı olduğunu bildirmesine karşı, Kütahya 'dan hareketini bildirir–bildir–mez kendisine para gönderileceği cevabını vermişti. Bayezid, bundan sonra da türlü bahane ve mazeretler ileri sürdü ise de, nihayet 15 muharrem 966(28 teşrin I. 1558)'da Kütahya 'dan hareket zorunda kalan şehzade, çok yavaş yol alıp, konaklarda lüzumundan fazla kalarak babasının vaadlerini yerine getirmesini bekliyordu. Esasen çok kalabalık bir kafil ile hareket eden şehzadeye yol boyunca da bir çok kimseler iltihâk ediyor, kuvveti gittikçe çoğalıyordu. Bu vaziyet karşısında zâten endişe duyan Kanunî, Bayezid 'e sözünü geçirebilecek ve onu yatıştırarak, bir an önce Amasya'ya gitmesini sağlayacak bir şahsiyeti onun yanına göndermek lüzumunu duydu ve tarafsız hareket etmiş olmak için aynı zamanda şehzade Selim nezdine de başka birini göndermeğe karar verdi. Bu suretle dördüncü vezîr Pertev Paşa'yi Bayezid'in, üçüncü vezîr Sokollu Mehtned Paşa 'yi da Selim'in yanına gönderdi. Gerçekten, Pertev Paşa Ankara 'ya yakın bir yerde Bayezid 'e müiâkî olmuş, pâdişâhın, Selim kadar kendisini de sevdiğini, aradaki anlaşmazlığı kaldırmak için bu nakillerin yapıldığını izahla, şehzadeyi az–çok teskin etmiş ve onun Amasya 'ya gitmek için ileri sürdüğü teklifleri ve babasından istediklerinin hepsinin

yerine getirilmesini taahhüd etmişti. Bununla beraber, baba-oğul arasındaki anlaşmazlıklar ve iki kardeş arasındaki münâferet ve rekabetler devam etmiş, Kanunî, Bayezid 'in isteklerini yerine getirmekte oyalayıcı bir yol tutmuş, şehzade ise, talebelerini gittikçe artırarak âdeta babasını itham edercesine sesini yükseltmişti. Bu durum, pâdişâhın Selim 'e daha fazla meyletmesine sebep oluyordu. Bu sırada Lala Mustafa Paşa 'nın, Selim üzerindeki telkinlerinin ve aldığı tedbirlerin de Bayezid aleyhindeki

SÜLEYMAN U

tutumu kuvvetlendirdiği muhakkaktı. Tarihçilere göre, pâdişâha, şehzade Bayezid 'in *gevmlü* nâmiyle bir çok eski yayı başına topladığı, bir takım haydudu kapukulu, sekban ve tüfenk-çıyan yazdırdığı ve böylece 20.000 kişilik bir kuvvete sahip olduğu mealinde bîr haber de göndererek Kanunî 'nin şüphesini arttırmıştı. Bundan sonra her iki tarafça bir iç savaş hazırlığı başladı. Bayezid'in, ister saltanat tahtını silâh kuvvetiyle ele geçirmek, ister nefsinin müdâfaa maksadiyle olsun, etrafına kuvvet toplayarak bir ordu teşkil etmesi karşısında Selim de harekete geçmiş ve askerî hazırlığa koyulmuştu. Ancak aradaki fark, Bayezid 'in kendi başına hareket etmesine mukabil, Selim 'in, pâdişâhın emir ve müsâadesine göre davranması ve hazırlıklarının tabiatıyla daha sessiz ve pâdişâhın yardım ve direktifleri dâhilinde gerçekleşmesiydi. Pâdişâh, Selim 'in tek başına Bayezid'e mukavemet edemeyeceğini anlamış, ona, Bayezid gibi sâdece *çift bozan* reayayı değil, harp kabiliyeti daha fazla olan, at kullanıp teçhizatına da mâlik bulunan raiyetten *gevmlü* yazmasını bildirmiş ve gerekli masrafları karşılamak üzere de 600.000 akçelik bir terakki ihsan etmişti. Buna rağmen Selim'in asker toplamakta güçlüğe uğradığını öğrenince Konya 'ya yakın beyler -beyilere kuvvetleriyle birlikte Selim'in hizmetine gitmek için hazırlanmalarını emretmişti. Böylece Anadolu beyler-beyisi Cenâbî Ahmed Paşa,

eyâleti askeriyle Afyonkarahisar'a, Dül-kadır beylerbeyisi Ali Paşa Kayseri 'ye gelecek, Karaman beylerbeyisi Ferhad Paşa ile Adana valisi Ramazan-oğlu Pîrî Paşa da Selim 'in emrine göre hareket edeceklerdi. Bu yolda pâdişâhın fermanını alan daha bâzı idare adamları da vardı ki, Bayezid bu suretle Amasya 'da âdeta bir çember içine alınmış bulunuyordu. Bu kısaçtan kurtulmak için şehirden çıkıp kuvvetlerini toplayarak Ankara istikametine hareket edince, Kanunî, artık Bayezid üzerine yürümenin gerektiği kararına vardı ve Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli beyler-beyi-sini de Konya 'ya gönderdi. Pâdişâh, Selim 'e, müdâfaa muharebesini Konya'da kabul etmesini emretmişti. Aynı zamanda mülti Ebüssu-ûd Efendi 'den, âdil bir sultanın evlâtlarından birinin itaatten ayrılıp bâzı kalelere müstevli olması, cebr ile halktan para alması ve asker toplaması hâlinde ve onu bu hareketinden başka suretle çevirmeğe imkân olmadığı takdirde »Cemiyetleri dağılıncaya kadar kıtale" cevaz olduğu hakkında bir fetva aldı. Kanunî, bundan sonra hâdisâtı daha yakından takip etmek isteyerek, haziran 1559 'da otağını Üsküdar 'a kurdurdu. Çok geçmeden Konya 'da şehzade Bayezid kuvvetleri ile şehzade Selim ve pâdişâh kuvvetleri arasında bir savaş vuku buldu ve ikinci günü Bayezid kuvvetlerinin mağlûbiyeti ve firarı ile neticelendi. Bayezid, oğulları ve küçük bir kuvvetle Amasya 'ya kaçmaya muvaffak oldu. Bundan sonra Bayezid 'in hareketlerinden pişmanlık duyarak pâdişahdan affını istirham ettiği ve bu maksatla Amasya müflisini de İstanbul 'a gönderdiği görülmekte ise de, pâdişâhın, sözü fi'line uymadığı gerekçesiyle bu âsi oğlunun katli için almış olduğu fetvayı tatbik etmek istediği, şer-i şerif mucibince de merhamete lâyıq görmediği anlaşılıyordu. Bu sebeple Selim 'e Bayezid'i ele geçirmesini emretmiş, bunun için de ona, münâsip gördüklerine mansıblar tevcihi gibi geniş selâhiyetler de vermişti. Sokullu Mehmed Paşa ve Rumeli beyler-beyisi Mustafa Paşa ile birlikte ve babasının emri gereğince, şehzade Selim Amasya

üzerine hareket ettiği sırada pâdişâh da onun kaçması ihtimâli karşısında hudut boylarında bulunan beylerbeyilerine birbiri ardınca hükümler göndererek, şehzade Bayezid'in İran'a kaçmasına mâni olunmasını emrediyordu. Bayezid affını beklerken vaziyetin gittikçe kendi aleyhine geliştiğini görmüş ve artık Amasya'da kalamıyacağını anlamış olduğundan dört şehzadesini yanına alarak, İran 'a doğru hareket etti (7 temmuz 1559). Yanında tamamen kendine sâdik mühim bir kuvvet bulunuyordu. Kendisini takip edenler hududa yakın Sa'd çukuru denilen mevkide şehzade Bayezid 'in kuvvetlerine yetiştiler ve aralarında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Fakat onun hududu geçerek İran 'a ilticasına mâni olamadılar. Gerçekten, Revan hâkimi Nizam al-Dih Şah-Kuli, şehzadeyi ta'zim ile kabul etmiş, durumu Şah Tahmâsp 'a da bildirerek, ondan aldığı emir üzerine Bayezid ve maiyetindekileri Tebriz'e uğurlamıştı. Mülteciler orada şah tarafından 24 teşrin II. 1559 'da mutantan bir merasimle kabul olundular. Kanunî, Şah Tahmâsp 'a bu münâsebetle gönderdiği ilk mektubunda, oğlu Bayezid 'in isyanını, Konya savaşını anlattıktan sonra, aradaki dostluğa binâen onun iade ve teslim edilmesini, aksi takdirde âsi şehzadeyi yakalamaya me'mûr edilen Osmanlı kuvvetlerinin İran topraklarına girmeğe mecbur kalacaklarını bildiriyordu. Pâdişâhın endişesi Tahmâsp'in Bayezid'e fi'l' yardımında bulunması idi. Bunun önüne geçmek üzere her ihtimâle karşı ordunun hudut boylarında kışlamasını emretmişti. Diğer taraftan Selim de, Şah Tahmâsp 'a aynı mealde yarı, rica yarı tehdidi tazammun eden mektuplar gönderiyordu. Fakat şahın Kanunî'ye ilk cevabı BaSÜLEYMAN

L »43

yezid için babasına şefaatte bulunmak yolunda idi. Bundan sonra padişah ile İran şahı arasında bir sürü muhabere cereyan etmiş ve başlangıçta bu şefaatt, Kanunî'nin hiddetini az-çok teskin ederek babalık hislerini harekete getirmişse de, sonradan hâdiselerin aldığı seyir yüzünden, iki hükümdar arasında âdeta bir

pazarlık konusu olmuştu. Zîrâ, Kaz-vin 'de Bayezid 'in maiyetinin sebep olduğu bâzı hâdiselerin doğurduğu huzursuzluk ve kuşku yüzünden Şah Tahmâsp da artık Bayezid 'in, Kanunî tarafından affı hususunda şefaatte bulunmaktan vaz geçmiş ve onu pâdişâhın elçilerine teslim etmek temayülünü göstermişti. Feridun Bey *Münşâât* 'ında ve diğer kaynaklarda görülen karşılıklı mektuplardan anlaşılan son karar şöyle idi: Tahmâsp 'm, Bayezid 'in büyük bir meblağ mukabilinde Selim 'in adamlarına teslim edilebileceği hakkındaki mektubuna Kanunî müs-bet cevap vermiş, Bayezid ve oğullarının teslimi karşılığında kendisinin 900.000 ve Selim 'in ayrıca 300.000 altın ödeyeceğini, şehzadeler mûtemed adamlarla Erzurum 'a kadar getirilecek olursa, bu meblağın orada ödeneceğini ve ayrıca şahın istediği Kars kalesinin de verileceğini bildirmiştir. Bu hareket Kanunî 'yi şahsı bakımından küçülttüğü gibi, Kars kalesinden feragati de Osmanlı devletinin haysiyetine yakışmamaktaydı. Bununla beraber Kars kalesi hakkındaki vaad yerine getirilmemiştir. Geiek paTa meselesi hallolunduktan, gerekse iranlılar ile dost kalınacağı hakkında bir ahid -nâme verildikten sonra, Kazvin 'e giden kalabalık bir heyet şehzade ve oğullarını Tahmâsp 'tan teslim almış ve katilleri hakkındaki hükmü hemen orada infaz etmiştir (21 zilkade 969 = 23 temmuz 1562). Bayezid ve oğullarının cenazeleri Sivas 'a getirildi ve burada defnolundu. Şehzade Bayezid hâdisesi, bâzı iç karışıklıklara sebep oldu, bir müddet onun taraf darlarına karşı mücâdele zorunda kalı-nıldı. *Yevmlü* teftişi yapıldı. Bir takım idarî değişikliklere lüzum görüldü ve bu arada yeniçeriler muhafız olarak Anadolu 'ya yayıldılar. Şehzadelerin sancağa çıkarılmaları usûlünde de değişiklik yapıldı (tafsilât için bk. Şerafettin Turan, *Kanunî 'nin oğlu şehzade Bayezid vak'ası*, Ankara, 1961).

R ü s t e m Paşa 'n in ölümü ve S e m i z Ali Paşa'nin v e z î r - i â z a m l ı ğ ı (1561). Kanunî 'nin

damadı ve iki defada 15 sene gibi uzun bir müddet vezîr-i âzami bulunan Rüstem Paşa, şehzade Bayezid 'in teslimi ile ilgili muhaberele sırasında (12 temmuz 1561) vefat etti. O, şahsiyeti ve icrââtı ile pâdişâh ve bu devir üzerinde, müsbet veya menfi olarak, derin bir te'sir bırakmış olan iki vezîr-i azamdan biri sayılabilir. Hattâ, Kanunî'nin saltanatını, ibrahim ve Rüstem paşaların birbirini itmam eden başlıca iki büyük sadâret devri olarak mütâlea etmek mümkündür. Birincisi nasıl imparatorluğun büyüklük, zindelik ve ihtişam devrini temsil etmişse, ikincisi de devlet hazînesinin en zengin, askerî kudretinin en parlak bulunduğu zamanın mümessilidir ve bu devir icrââtında pâdişâhın karar ve hareketleri üzerinde en müessir şahsiyet, her türlü hâdisenin seyrinde rolü ve damgası görülen adam Rüstem Paşa 'dır. Msl. Busbecq 'in müşâhadesine göre, keskin ve uzağı görür zekâsiy-le pâdişâhın şan ve şöhretini te'siste onun büyük hizmeti vardı. Avusturya elçisi, istanbul 'da bu vezîr-i âzamin himmeti ve kabiliyeti sayesinde iç ve dış hazînelerde büyük miyasta para biriktiğini, hattâ Rüstem Paşa 'nin aleyhdarlarından dinlemişti. Onun devlete gelir temin edebilecek bütün kaynakları harekete getirdiği görülmüştür. Aynı zamanda istanbul 'un iaşesi ve diğer mevzularda murabahaya meydan vermemek üzere salim tedbirler aldığına dâir vesîkalâr mevcuttur. Kanunî devrinde Avrupa ile olan iktisadî münâsebetlerde zaman-zaman memleketin aleyhine tezahürler ve başta istanbul olmak üzere yer-yer gıda dar-lığı görülmekte idi. Bunun sebebi, Anadolu ve Rumeli 'deki toprak mahsûllerinin memleketin ihtiyacı düşünülmeden hârice çıkması veya kaçırılması oluyordu. Karadeniz ve Akdeniz limanlarına gelen yabancı gemiler çok defa rayiçten yüksek fiyatla hububat alıyor, yerli ve yabancı tacirler marifetiyle anbarlarda biriktirdikten sonra, kendi memleketlerine naklediyorlardı. Bâzan memleket ihtiyacına kâfi gel-miyen gıda maddelerinin veya bâzı ma'mûl eşyanın gelişi-güzel ihracı, bilhassa, sefer zamanlarında

bu türlü ihtiyaç maddelerinin yokluğunu mucip oluyor, istanbul 'da ve diğer yerlerde iktisadî buhran, hayat pahalılığı ve ihtikâr yaranılıyordu. Rüstem Paşa 'nin pâdişâha sunduğu bir arîzadan anlaşılmaktadır ki, o, kendi sadâreti devrinde bütün memlekete şâmil bir mes'ele olarak görünen ve hattâ bâzı vezîrlerin bile menfaat ve ilgi duydukları bu mevzuda haklı bir hassasiyet göstermekte, Kanunî Sultan Süleyman'ın dikkatini bu mes'ele üzerine çekerek hububat satışının hiç bir kayda tabî olmadan serbest tutulması hâlinde beliren mahzur ve zararlara işaret etmekte idi. Diğer taraftan, Rüstem Paşa 'nin, pâdişâh üzerindeki nüfuzu ve kayın vâldesi ile zevcesi Mihrimah Sultan sayesinde, hükümdara bâzı yolsuz tutumlarını da kabul ettirmiş olması, Kanunî devrinin içtimaî bünyesinde menfi te'sirler de doğurmuştu. Hakkındaki bir şikâyetten öf-

»44 SÜLEYMAN L

renüdüğüne göre, Eflâk voyvodalarından bîri, sadrâzama rüşvet vermek suretiyle, voyvodalı ğı kendisine te'min etmiş, fakat bn yüzden devlet hazînesi büyük bir zarara uğramıştı. Onun Osmanlı devletinin bu en muhteşem devrinde, rüşvet kapısını açarak, daha sonraları bir fe lâket hâline gelen, yolsuzluk ve bozuklukların başı gibi görüldüğü bütün tarihçiler tarafından kabul edilmektedir ki, bu konuda hakkın da vâki bîr çok şikâyetler pâdişâha da akset tirilmişti (tafsilât ve meydana getirdiği diğer bid'atler hakkındaki misâller için bk. Tayyib Gökbilgin, *Rastem Paşa ve hakkındaki ithamlar*, *Tarih dergisi*, 1956, sayı n/15; ayrıca

bk. mad. ROSTEM PAŞA). '

Rüstem Paşa 'nm yerine ikinci vezîr Semiz veya Kalın lekaları ile mâruf Ali Paşa vezîr-i âzam oldu. O, selefının tam zıddı bir seciyede, iyi kalpli, cömert, halk adamı ve nüktedandı. Sohbetlerindeki latifeleri dillerde dolaşır ve nükteleri mecmualara kaydolunurdu.

Pâdişâhın yaşlılığına işaret ederek daima sulhçu bir siyâset takip etmiştir [bk. mad. ALÎ PAŞA, SEMİZ].

Avusturya ile barış anlaşması ve İran elçilik heyeti (1562). Amasya'da 1555'te yapılan mütâreke askıda kalmış olan ihtilâflar devam etmiş ve Busbecq 'in uzun süreli bir anlaşma akdi hususundaki bütün gayretleri Rüstem Paşa 'nın sadrazamlığı devrinde boşa gitmişti. Ali Paşa iktidara gelince, Avusturya elçisine müsait davrandı. Nihayet. müzakereler 8 senelik bir barış anlaşması ile neticelendi. Bu muahedeye göre, imparatorun, Erdel 'e âit yerlerden kat'î olarak feragat etmesi, kiralıçe ve oğlu ile ihtilâflı yerler hususunda' anlaşacağı va'dine karşılık, Kanunî 8 senelik bir müddet içinde, hukuken kendisine âit olup da, fi'len Erdel kiralının elinde bulunan bâzı yerleri (Tisza nehri bölgesinde) ve Ferdinand'a karşı tekrar vassallık vazifelerine devam eden Balassa ve Bâthory gibi asilzadelerin arazilerini istemeyeceğini taahhüt etmekteydi. Ayrıca Ferdinand, senede 30.000 dukalık vergiyi muntazaman ödemeye devam edecek, her iki taraf kendi arazilerindeki kaleleri karşılıklı olarak tahkim edebileceklerdi. Muâhadede bunlardan başka iki tarafa vergi veren yerler, asîler ve mülteciler, haydutlar, şikâyetler ve saire hakkında da maddeler yer almıştı. Receb 969 (mart 1562) tarihli bu ahid-nâme tercüman İbrahim Bey'in refakati ile Busbecq tarafından imparatora götürülmüş ve 1 haziran 1562'de Prag'da imzalanmıştı (bk. Baron de Testa, IX., s. 11 v. d. Ancak burada gösterilen eylül 1561 tarihi (muharrem 969) shid-nâmeye esas olan mütâreke tarihi olsa gerektir. Noradounghian, I, 31, Hammer 'in türkçe ve latince nüshalarından bahsetmesini de dikkate alarak, mart 1562 'yi göstermiştir ; ayrıca bk. Busbecq, *agn.* esr., s. 238 v. dd.% Şah Tahmâsp 'm, bu sırada Kanunî nezdine gelen elçilik heyeti, şehzade Bayezid 'in teslimine karşılık gönderilen paranın alınmasından sonra pâdişâhtan bâzı isteklerde bulunuyordu. Mutad hediyealarını takdim eden elçi, Kanuni tarafından kabul

edildi. Fakat, Türkmen ve özbeklere karşı yardım istekleri, sünnî olan özbeklere karşı şî'î mezhebindeki iranlılara yardımın din bakımından caiz olamayacağı gerekçesiyle ve iranlı hacıların Osmanlı arazisinden serbestçe geçmelerine müsâade talepleri ise, bu hacıların arap kabilelerinin tecavüzüne mâruz kalabilecekleri ve bunun da iyi münâsebetlerin ve barışın bozulmasını mucip olabileceği mulâhazasiye kabûie şâyân görülmedi. Sâdece Bitlis hanının şaha ihanet ederek kaçan ve Bagdad 'a iltica eden oğullarının teslimi kararlaştırıldı.

D e n i z l e r d e h a r e k â t , yeni hâdiseler ve s e f e r l e r (1550[^]—1560). Barbaros'un 1546'da vefatından sonra da Akdeniz 'deki Osmanlı hâkimiyeti bir müddet daha devam etmiş, onun yerine geçen Sokullu Meh-med Paşa'nın kısa süren kapudan-ı deryalığını takiben bu vazifeye Rüstem Paşa 'nın kardeşi Sinan Paşa geçmişti. Barbaros'un Cezayir beylerbeyiliğindeki halefi ise, evvelâ oğlu Hasan Paşa, sonra da yine Barbaros Nın yetiştirmelerinden Salih Reis olmuştu. Turgud Reis(Turgud Bey)'e gelince, o da Menteşe sancağından zuhur ederek, daha Barbaros 'un hayatında şecaâtiyle her tarafa nam salmış, bu sırada esarete de düşmüş, Barbaros'un tavassut ve imparatorun denizcilerini tehdidi ile kurtulmuş, bir aralık da Napoli körfezindeki Cas» telimar kalesini zapt ile büyük bîr ganimet almıştı. Müteakiben kapudan-ı derya Sinan Paşa delaletiyle İstanbul'a gelerek kendisine Karlı-ili sancağı verilmiş, maiyetindeki diğer kapudanalara da pâdişâh tarafından ulufeler v« fener asmak imtiyazı bahşedilmişti. Daha sonra Turgud'un Tunus'ta Mahdiya kalesini zapt ettiği, 1550'de Şarlkent'in ordusu tarafından bu kalenin muhasarasında büyük kahramanlığı görülmektedir. Bir defa da rastladığı ve kendisine tazim için yelkenlerini indirmeyen ve „pişkeş" vermeyen bir Venedik gemisini ateşlemiş ve barış hâlinde bulunulduğundan balyosun Rüstem Paşa nezdinde şikâyeti üzerin* pâdişâh tarafından İstanbul 'a

davet edilmişti, Vezîr-î âzamin, kardeşini iltizam ederek dâima muarız bulunduğu (Kâtip Çelebî, *Tuhfat al-kibâr*, s. 691 Turg-ud P.eis. aleyhinde bir

SÜLEYMAN I. »45

tertipten şüphelenerek İstanbul 'a gelmemiş, Magrib taraflarında takriben iki sene isyan hâlinde kalmış, fakat sonra Trablusjarb'm fethi kararlaştırılınca, padişah kendisine incinmiş olmasına rağmen, davet emriyle birlikte ona bir mushaf ite altın kabzalı bir kılıç göndermişti; bunun üzerine kapudan-ı derya Sinan Paşa donanması ile birleşerek 958 ı 1551)'de Trablus-garb 'in fethini sağladı. Ancak Kanunî Sultan Süleyman 'in Trablus hükümetinin kendisine verileceği hakkındaki kat'î va'dine rağmen, Sinan Paşa 'nın fethedilen bu memleketi başkasına vermesi, Turgud Reis'i darıltmış, diğer kapudanlarla birlikte pâdişâhın hizmetinden ayrılarak yine Magrib taraflarına gitmek istemiş, fakat kapudan-ı deryanın bir çok vaadle-riyle bu tasavvurdan vazgeçerek İstanbul 'a dönmüştü. Bundan sonraki senelerde de Turgud Reis 'in Akdeniz 'de büyük başarıları ve zaferleri oldu. Napoli ve Sicilya sahillerinde gazada bulundu ve Korsika'da Bastia kalesini muhasara etti, Arnavutluk sahillerini denizden sıkıştırarak te'dibe muvaffak oldu. Umulandan daha büyük muzafferiyetler ve ganimetlerle istanbul 'a geldiği vakit, Osmanlı devletine ve onun büyük hükümdarına şan ve şeref kazandıran bu ünlü denizciye, pâdişâh Cezayir bey-lerbeyiliğini kapudanlık ile birlikte ihsan etmek istemiş, fakat Rüstem Paşa 'nın bu tevcihe, Turgud 'un, serbest hareket etmeği devlet hizmetinde bulunmağa tercih edeceğini ileri sürerek mâni olmağa çalışmasına rağmen, Turgud bizzat Kanunî 'nin huzuruna çıkarak Trablus eyâletini rica etmiş ve neticede, bu memlekete ölünceye kadar tasarruf eylemişti. Sinan Paşa 'nın ölümünden sonra kapudan-ı deryalığa Piyâle Paşa geçince 1554 \ Turgud Reis onunla birlikte yine Akdeniz 'deki faaliyetine ve gazalarına devam etti. Bu defa, Fransa donanmasına yardıma gönderiliyordu. Zîrâ d'Aramon'un

teşebbüsleri neticesinde pâdişâh kapudan-ı deryaya hitaben bir ferman çıkarmış ve bunda Turgud Reis ile iş birliği kurulması ve onun tecrübe ve vukufundan faydalanılarak Fransız donanması ile buluşmasını emretmişti i bk. *Tuhfat al-kibâr*, s. 70 v. d; Cevdet, *Tarih*, I, 351; bu münâsebetle pâdişâhın Fransa kiralına gönderdiği -uâme için bk. Ferîdûn Bey, *Münşaat*, I, 494 v. d.; Henri II. 'nin Fransız donanması kumandanına bu hususla ilgili mektubu için bk. Charriere, *ayn. esr.*, s. 259 v. d.). Fransa kiralı Kanunî 'nin bu yardım ve kararından o kadar memnun olmuştu ki, gönderdiği 3 Temmuz 1555 tarihli teşekkür mektubunda pâdişâha „pek yüksek, pek muazzam, pek muhteşem, nâ-mağlûp hükümdar, müslümanların büyük pâdişâhı, bizim pek azîz ve muhterem İlm Antikteptdiii dostumuz" diye hitap etmekte, sıcak ve samimî teşekkürlerini bildirmek mecburiyetinde bulunduğunu. Osmanlı donanmasının, i reveze 'ye vâsıl olduğunda, orada 5 Fransız galerisini bulacağım ve Fransız amirali ile müşterek düşmana imparatora) karşı neler yapılacağını kararlaştırılacağını ve sâireyi yazmakta idi (tafsilât için bk. Charriere, *ayn. esr.*, s. 346 v. dd.). Gerçekten, Piyâle Paşa, donanma ile Sicilya 'ya doğru ilerlemiş, Akdeniz 'de bâzı kaleleri muhasara ve zaptetmiş, bu sırada 65 gemi ile Napoli önlerinde bulunan Andrea Doria, Osmanlı donanmasının geldiğini duyunca, oradan uzaklaşmıştı [bk. mad. PİYÂLE PAŞA]. Mamafih, Barbaros devrinde olduğu gibi, bu defa da, Fransızlar ile tam bir işbirliği yapılamamış, Fransa kiralı. Kanunî 'ye bu münâsebetle yeni bir mektup ' 22 teşrin 1. 1555 tarihli) göndererek bu teşebbüste bir netice alı-namamasından kendilerinin itaba hedef tu-tulmamalarını reca etmiş ve mazeretlerini bildirmiştir (Kalbiye „Calvi" harekâtı denilen bu teşebbüs hakkındaki diğer vesikalar için bk. Kâtip Çelebî, göst. yer; Ferîdûn Bey, *Münşaat*, II, 498 v. dd.;

Charriere, *ayn. esr. s* > 353 v.dd.). Bu sırada Cezayir beyler-beyisi Salih Paşa'nın da o havalide bâzı teşebbüs ve harekâtı vardır; Fransa kiralına gönderilen mektuplarda da bundan bahsedildiği görülmektedir. Hâdis, İspanyollar ile ittifak hâlindeki bir yerli kabile reisinin Pavus Pinon de Ve-lez) kalesini muhasarası ile başlamış ve Salih Paşa derhâl oraya koşarak İspan ol arı tard ve mağlûp etmişti t bk. Celâl-zâde *ayn esr* var. 411; Peçevî, *Tarih. s.* 348). Fransız kiralının bu sırada imparator ile Vaucelles 'de mütâreke yapması, Charriere 'e göre. müttefiki Kanunî 'yi memnun etmemiştir. Pâdişâh, temsilcisinin bulunmadığı bu anlaşmanın tek taraflı olarak yapıldığından ve harp yüklerinin tamamen kendi üzerine yüklendiğinden şikâyette bulunmuştu (*ayn. esr.*, II, 364 . Henri İL, bunun üzerine derhal pâdişâh nezdindeki elçisi M, de la Vigne vâsıtasıyla, imparatorun tahttan feragatini mümkün kılmak ve kolaylaştırmak istediği için bu mütârekeyi kabû! ettiğini mazeret olarak ileri sürdü. Zâten başka sebeplerle de bu mütâreke işlemez hâldeydi. Hem bu vesile, hem de Salih Paşa'nın o tarafa donanmanın şevkini istemesi sebebiyle, Piyâle Paşa kumandasındaki donanmayı, pâdişâh, üst-üste bir kaç sene Magrib sahillerine gönderdi ve keyfiyeti ayrı bir nâme ile Fransa kiralına da bildirdi (krş. Ferîdûn Bey, *ayn esr.*, s. 501). Piyâle Paşa, 1556 — '558 seneieri arasındaki harekâtı neticesinde, Oran ve Bizerte müstahkem mevkilerini zapt ve Mayorka adasını

146 SÜLEYMAN I-

tahrip ederek, İspanyol donanmasına rastlamadan İstanbul 'a döndü. 1559 'da ise, Adriyatik seferini yaptı, imparator kuvvetlerinin ve Malta şövalyelerinin Cerbe adasına karşı hazırlıkları esnasında da ikmâlini yaparak evvelâ Malta istikametinde düşman donanmasını aradı, sonra da onların Cerbe sularında olduğunu öğrenince Turgud Reis 'e mülâki olmak üzere buraya geldi [krş. mad. PİYÂLE PAŞA]. Yerli bir şeyhin imparator

kuvvetlerine teslim ettiği Cerbe adasından 7—8 mil uzakta, ittifak hâlinde bulunan düşman donanması ile Osmanlı donanması arasında büyük bir deniz savaşı cereyan etti (16 mayıs 1560); bizzat Piyâle Paşa 'nın bildirdiğine göre, 3 gün 3 gece, devam eden savaş sonunda düşmanın 20 kadırgası alınmış, bunlardan biri yakılmış, 26 gemisi ele geçirilmiş, bir kısmı da kaçıp kurtulmuştu (bk. *T O EM*, I, 99, 29 ramazan 967=23 hazîran 1560 tarihli hüküm; Kâtip Çelebi, *ayn. esr.*, s. 74 v.d.; müttefik amirallerinden J. A. Doria 'nın kaçıışı ve Don Alvaro 'nun da Cerbe hisarına sığınması hakkında krş. Hammer, VI, 123 v.d.). Deniz harbi bir zafer ile neticelendikten sonra da adayı ve kaleyi kurtarmak cihetine gidildi. Turgud Reis 'in de katıldığı ve Trablus eyâletinin, Trablus, Kayrevan, Sfâkes v. b. piyade ve süvari kuvvetlerini de beraberinde getirerek yaptığı kuşatma 80 gün sürdükten sonra nihayet Don Alvaro teslim olmaya mecbur kaldı, kadırgaların hepsi batırıldı, büyük miktarda esir alındı (30 temmuz 1560; ayrıca bk. Bus-becq, *ayn. esr.*, s. 22; v.dd.).

Osmanlı imparatorluğunun Hind denizindeki faaliyeti ve Portekizliler ile çarpışmalar, Hadım Süleyman Paşa 'nın dönüşünden sonra da devam etmişti. Bir aralık Portekizliler Kızıl-deniz 'e girip Cidde limanını işgal etmek istedilerse de, Mekke emîrinin yetişmesi üzerine muvaffak olamadılar; Süveyş tersanesini işgal ile Türk donanmasını yakma teşebbüsleri de akîm kaldı. Kısa bir zaman için ele geçirebildikleri Aden şehri de, Süveyş kapudanı Pîrî Reis 'in himmeti ile kurtarıldı. Pîrî Reis bundan sonra 30 kadar gemiden mürekkep bir filo ile Hind denizine çıkmış (1551), fakat buradaki harekâtı başarısızlık ve Süveyş filosunu Basra 'da bırakmış olması suç addedilerek dönüşünde, Kanunî 'nin emriyle Mısır 'da îdam edilmiştir (1553). Pîrî Reis 'in Akdeniz 'in haritalarını havi ve koy, körfez, boğaz ve limanlarını, deniz akıntılarını bildiren *Kitab-ı bahriye* adlı eseri Osmanlı denizcilik tarihi

için çok değerli bir eser mahiyetindedir (tafsilât için bk. mad. PİRÎ REİS). Pâdişâh, Pîrî Reis 'ten sonra Süveyş kapudanlığını KubadPaşa 'nın inhası üzerine, eski Katîf sancak beyi Murad Reis 'e tevcih etti. Murad Reis donanmadan bir kısmıyla Basra 'dan ayrıldı ise de, Hürmüz adası civarında rastladığı Portekiz donanması ile. vâki savaşta mühim zayıat vererek, Basra 'ya dönmek zorunda kaldı ve azlolundu (1552). Bu suretle Basra körfezinde mahsur kalan Süveyş donanmasını Süveyş'e getirmeğe, Süveyş ka-pudanlığı vazifesiyle tersane reislerinden Sey-dî Ali Reis me'mûr oldu (1553). Ancak, bu zât da donanmayı geriye getirememiş, Portekizlilerle ve Hind okyanusunun fırtınalarıyla mücâdeleden sonra Gucerât sahillerine düşerek üç yıllık maceralı bir seyahatten sonra kara yolundan İstanbul 'a dönmüş ve *Mir'St al-mamâlik* isimli meşhur seyahatnamesini padişaha takdim ederek iltifata mazhar olmuştur (tafsilât ve ayrıca te'lif ettiği *Muhit* adlı eseri hakkında bk. mad. SEYDÎ ALİ REİS; Âlî, *ayn. esr.*, var. 303 v. dd.; Peçevî, göst. yer; Hammer, VI, 120 v.d.).

Malta m u h a s a r a s ı (1565). Avusturya ile 1562 barış anlaşması Akdeniz 'deki harekâta da müspet te'sir yapmış, İspanya kiralı bir müddet hareketsiz kalmışsa da, 1564 "de Cerbe 'nin kaybını telâfi etmek isteyerek, Catalonia kiral naibi Garcia de Toledo 'yu Afrika sahillerine göndermiş ve Pinon de Velez'i tekrar ele geçirmişti. Gerek bu hâdise, gerek o sırada Malta donanmasının Osmanlı sarayı ile ilişiği bulunan bir gemiyi zaptetmesi Malta muhasarasının zahirî sebepleri sayılabilir.

Hakikatte, Akdeniz hâkimiyetinin Osmanlılarda kalabilmesinin ilk ve esaslı şartının, şarkî ve garbî Akdeniz arasında mühim bir mevki olan Malta 'nın zaptı ile mümkün olabileceğini gören Turgud Reis, senelerden beri bu yolda gayret sarfediyordu ve 1551 'de böyle bir teşebbüste de bulunmuştu. İşte Bostancıbaşı 'ya âit bir geminin tüccar ve hacılarla dolu olarak gelirken Maltalılara esir düştüğü haberi

İstanbul 'a gelince, büyük bir teessür uyandırmış ve pâdişâh Malta üzerine sefere karar vermişti. Bu sefere Kızıl-Ahmedlü vezîr Mustafa Paşa serdâr tâyin edildi. Pâdişâhın hususî müsaadesiyle bu sefere kapıkulu efradı bile donan-macı olarak katılmak imkânını bulmuşlardır. Sadrâzam'in topladığı divan, Malta seferine 300 gemi ile çıkılmasını, kale dögecek 20 ağır top ile 120 daha küçük top ve 20.000 kantar barut v. b. götürülmesini kararlaştırmış ve iki ay gibi kısa bir zamanda bu hazırlıkları tamamlamıştı. Büyük türk denizcisi Turgud Reis 'in şehâdetine mal olan bu seferden müsbet bir netice elde edilemedi. Kâtip Çelebi 1, *agn. esr.*, s. 81) başarısızlığı serdârla kaplıdan-1 derya Piyâle Paşa 'nın yekdiğeri üzerine yüklemeye çalıştığını bildirdiği gibi, sadrâzamin SÜLEYMAN I. *MI*

daha seterin Daşında her ikisine karşı güvensizliğini belirttiği [bk. mad. ALİ PAŞA—SEMİZ—], hattâ pâdişâhın da mîrahur Ferhad Ağa 'ya bir gün bu işten duyduğu nedameti açıkladığı Setânîkî (*Tarih*, s. 10) tarafından ifâde edilmektedir. Malta sefer ve muhasarası hakkında krş. mad MALTA.

A v u s t u r y a l ı l a r i l e y e n i i h t i l â f l a r v e S i g e t v a r s e f e r i (1566) . 1562 Osmanlı—
Avusturya anlaşmasından sonra da hudutlarda ve Macaristan 'da bâzı anlaşmazlıklar zuhur etmiş, Avusturya hükümeti bu yüzden, evvelce taahhüt ettiği vergiyi iki sene üst-üste göndermemişti. Anlaşmanın imzasından iki sene sonra imparator Ferdinand ölünce (•564), vezîr-i âzam, İstanbul'daki Avusturya elçisinden hem müterakim vergiyi, hem de anlaşmanın geri kalan 6 senelik müddetinin yenilenmesini istemişti. Yeni imparator. Maximi-lien II. ise, paranın ödenmesini anlaşmazlıkların halline ta'lik etmeyi uygun görmüştü. Kanunî, cülus tebriği için Bâlî Çavuş 'u Viyana'ya gönderdiği vakit, imparatorun eski ahidnâmeyi yenilemek arzusunda olup-olmadığını da sordurmuştu. Bu esnada Erdel kiralı Jânos Zsig-mond imparatorla aralarında ihtilâf konusu olan bir

bölgeye müdâhale etmişti; Erdellile-rin kanâatına göre, Avusturya o zamana kadar burayı fuzuli işgal altında bulundurmuştu. Gerek bu hâdise ve gerekse diğer ihtilâflı mevzular hakkında izahat vermek üzere pâdişâh nezdine yeni bir Avusturya elçisi geldiği vakit, vezîr-i âzam, ona sulhun 8 sene müddetle uzatılmasına efendisinin müsâade edeceğim, ancak Osmanlı devletinin Tisza nehrinin ötesinde sahip olduğu bütün toprakları muhafaza arzusunda olduğunu bildirdi. Bu müzâkereler ve elçinin yeni talimat almak üzere Viyana'ya dönmesi sırasında Semiz Ali Paşa vefat etmiş ve yerine Sokullu Mehmed Paşa vezîr-i âzam olmuştu (1565). Yeni sadrâzam 'in bu mevzu-dâki tutumu ve siyâseti selefinkinden hayli farklı idi. Müzâkerelere devam için tekrar gelen Avusturya elçisi Czernowicz 'i ilk kabulü esnasında, imparatorun Tokaj ve Szerencz 'i iade etmesi lâzımgüleceği gibi, Szathmar anlaşması pâdişâhın muvafakati alınmadan yapıldığı için, hükümlerinin yerine getirilmesinin asla mümkün olamayacağını bildirmişti. Bu yüzden, verginin ödenmesine ve isteklerin yerine getirilmesine kadar bütün müzâkereler kesilecek ve barışın yenilenmesi işi bundan sonra bahis konusu olabilecekti. 1566 senesi başlarında da vaziyet gerginliğini muhafaza ediyordu. İmparator bir taraftan muharebeye hazırlanıyor, diğer yandan da Kanunî nezdine yeni elçiler gönderiyordu. Fakat yeni elçi Hosszûthoty, ihtilâflı konulardan f biri olan Kruppa kalesinin iadesini talep ettiği hâlde, müterakim vergiyi getirmemiş ve başka bir ihtilâf mevzuu olan Tokaj kalesi hakkında da tatminkâr izahat vermemişti. Bu sebeple pâdişâh, Avusturya 'ya karşı yeni bir sefer ilân etti ve elçiyi nezaret altına aldırdı. Tarihçilere ve ezcümle bu sefere müstakil bir eser (*Heft meclis*) tahsis eden Âlî 'ye göre, seferin sebepleri arasında, bilhassa Sigetvar İhalesindeki düşman kuvvetlerin hudutlarda yağma ve garetle her tarafa taarruz ederek reayayı huzursuz bırakmaları vardı. Pâdişâh ise, ihtiyarlığına ve hastalığına

rağmen sefere çıkmaya karar vermişti. Hükümdarın sefere bizzat iştirakini, bâzı tarihçiler, şimdiye kadar fetih teşebbüsleri başarısızlığa uğramış olan, Avusturyalıların çok müstahkem Sigetvar (Szigetvar) ve Eğri (Eğir) kalelerini alarak Macaristan 'da mukavemet ve yığınak yuvası bırakmamak arzusuna atf etmektedirler; hattâ Yanık kale (Györ) ve Kornom (Komâ-rom) kalelerini de zaptederek bu bölgedeki fütuhât silsilesini şân ve şerefle tamamlamak istediği düşüncesindedirler. Ancak, onun bu kararında bir sene önceki Malta başarısızlığının intikamını almak arzusu kadar, 10 seneden fazla bir zamandır sefere çıkmamasını tenkid edenleri tatmin ve teskin etmek düşüncesi de müessir olmuş olmalıdır. Bu türlü tenkitler açıkça yapılyordu. Msl., Şeyh Nureddin isminde biri bizzat cihâd vazifesini yapmayan bir hükümdarın muahezeye lââyık olduğunu söylemekte, padişahı sefere tahrik etmekte idi. Bu mevzuda onu kızı Mihrimah Sultan'in da teşvik ettiği rivayet olunur. Tabîatiyle hudûd kumandanlarının bu yoldaki arızalarının ve taleplerinin de te'siri olmuştur. Sefer- i hümâyûn başlamadan önce ikinci vezir Pertev Paşa serdarlıkla Erdel tarafına gönde rildi. Vazifesi Tamşvar taraflarındaki Erdel kalelerinden Göle (Gyula) kalesinin zaptı idi, bu suretle Osmanlı ordusunun sağ kanadı emniyet içinde bulunacaktı (Pertev Paşa 'nın durumu inceleyerek, harekât istikameti hakkında yazdığı arızalar için bk. Tayyip Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman 'm 1566 Sigetvar seferi, sebepleri ve hazırlıkları, Tarih dergisi, 1966, XVI.*). Pâdişâh ve Osmanlı ordusu 1 mayıs 1566 'da İstanbul 'dan hareket etti ve mu-tâd yolu takip ile yolda Erdel kiralını da kabul ederek, ağustos başlarında Sigetvar'1 muhasaraya başladı (tafsilât için bk. T(Gökbilgin, *ayn. esr.*). Kale kumandanı ZrinyT Mi kloş, kaleyi iyi tahkim etmiş ve kuvvetli bir müdâfaa ordusu hazırlamış idi. Osmanlı ordusu yaklaşırken, istihkâmın ortasına büyük bir haç

148 SÜLEYMAN I.

koydurmuş, Osmanlı padişahının ihtişamına mukabele mânasında, kale bedenleri üzerine kırmızı çuha tefriş ettirmişti. Muhasara bir aydan fazla sürdü ve mukavemet şiddetli olduğu için çetin ve çok zayiata sebep oldu; bir çok mevziî ve umumî hücumlar yapıldı. Evvelâ dış istihkâmlar ve dış kale alındı. Muhasaranın onbeşinci günü yapılan ve bizzat vezîr-i âzam tarafından idare olunan hücumdaki büyük kayıpları ve bizzat Sokullu 'nun da tehlike atlattığını, kalenin şimal taraflarından biraz uzakta bir tepe üzerindeki otağında haber alan pâdişâh, vezîr-i âzam 'a bir tezkere göndermiş, iyice hazırlanmadan ve gerekli savaş vâsıtalarını tamamlamadan metrislere giçmeğe rızâsı olmadığını bildirip „zîrâ bu kale benim yüreğimi yakmıştır ; dilerim Hakdan ateşlere yana" diyerek muhasaranın uzamasından ve zaiyatın fazla olmasından duyduğu teessürü belirtmişti. Bundan sonra, evvelâ teslim teklif edildi ve bâzı harp hilelerine müracaat olundu, hepsi de te'sirsiz kalınca hücumlar ve tazyik daha da arttırıldı ve nihayet 7 eylülde fetih müyesser oldu (tafsilât için bk. muhasaraya bizzat iştirak eden Selânîkî Mustafa, *agn. esr.*; Ferîdûn Bey, *Nuzhat alahbâr dar safar-i Sigetvar*, Topkapısarayı, hazîne, nr. 1339, h. 976 tarihli; Alî, *Kunh al-ahbâr*, var. 330 v.dd.; ayn. mil., *Heft meclis*, İkdâm neşriyatından ; Peçevî, *Nuh-bat al-tavârih*; Solak-zâde ; Ramazanzâde Age-hî Mansur Çelebî, *Sigetvar seferini mübeyyin tarihçe*, Üniversite kütüp., nr. T Y 3884 ; diğer Sigetvar fetihnameleri için bk. *Osmanlı müellifleri*, fihrist).

K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n ' ı n ö l ü m ü (7 eylül 1566). Pâdişâh sefere çıktığı sırada hasta ve zayıf idi. Edirne 'y6 gelmeden rahat bir arabaya nakledilmiş olup, sefer yorgunluklarını azaltmak, nakil vâsıtasının sarsıl mamasını te'min maksadiyle, sadrâzam bir konak önden giderek güzergâhı tanzim ve tesviye ettirmekteydi. Hastalığının nikris, dizanteri, nüzul ve hattâ kanser olduğu hakkında türlü rivayetler ve görüşler vardır. Muhasaranın son

günlerinde hastalığının arttığı orduda şayi'--olmuştu. Vefatı 6/7 eylül gecesi, gece yarısından sonra vuku bulmuş ye keyfiyet derhal vezîr-i azama gizlice haber verilmişti. Sokullu Mehmed Paşa, büyük teessürüne rağmen, saltanat işlerinin ve artık başarıya ulaşmak üzere olan muhasaranın yürümesini aksatmamak, her hangi bir karışıklığa yahut gayretsizliğe meydan vermemek maksadiyle pâdişâhın yakınında ve keyfiyetten haberdar bulunanlara, bunun kat'iyen kimseye duyurulma-masını, herkesin basiret üzere ve sanki Sultan Süleyman hayatta imiş gibi hareket etmesini

tenbih etti ; pâdişâhın mahremlerinden Silâh-dar Cafer Ağa 'ya gizlice tezkere gönderip ka-pucular kethüdasının otağ-ı hümâyûna davet edilmesini ve ona ..pâdişâhın sıhhati hamd olsun düzelmek üzeredir, amma bu kalenin bu kadar zahmet ve zayıttan sonra feth olunmamasından dolayı çok huzursuzdur, emr-i şerifleri kalenin hemen bugün feth olunmasıdır" denilmesini emretti. Gerçekten, böylece hareket edilerek, vezirler dâhil, hiç kimse vefattan haberdar olmadı ve kale de aynı gün feth olundu. Sadrâzam yine zaman-zaman arza girmekte, pâdişâhın hattına benzeyen silahdâr Cafer Ağa 'nm yazdığı tezkerelere göre hareket etmekte idi. Böylece vefat haberini, yeni pâdişâh Selim 'in orduya gelmesine kadar saklamağa muvaffak oldu, bu müddet zarfında Sultan Süleyman'm na'sı tahnit ve ahşası o civara defn edildi. Buraya sonradan Budin bey-ler-beyisi Sokullu Mustafa Paşa mermerden muhteşem bir türbe yaptırmış ve burası asırlar boyunca Sigetvar 'da Sultan Süleyman türbesi olarak ziyaret edilmiştir (tafsilât için bk. Tayyip Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman 'in Sigetvar 'daki türbesi, Tarih dünyası (1950), sayı 4 ; Molnâr Jozsef, Szûlejman seul-tân siremleke Turbekey, Müveszettörteni, Ertesitö, Budapest, 1965, XIV .).* Sonra pâdişâhın na'sı istanbul 'a getirilerek Süleymaniye camii avlusundaki türbesine defnolundu (bk. *IJadikat al-cavâmîf*; ayrıca bk. mad. İSTANBUL).

K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n ' ı n ş a h s i y e t i v e e s e r l e r i . Yuvarlak çehreli, elâ gözlü, arası açık kaşlı, doğan burunlu ve seyrek dişli olarak tasvir edilen Sultan Süleyman uzun boylu, mevzun ve yakışıklı, söz ve hareketleri ölçülü ve nâzik idi. Âlim, şâir ve hakimlerle bulunmaktan hoşlanır, hoş sohbet, hulâsa, maddî ve manevî bütün iyi hasletleri şahsında toplamış bir pâdişâh olduğunda bütün tarihçiler müttefiktir. 26 yaşında tahta geçip 46 sene saltanat sürmesi, devrinin umumiyetle zafer ve zenginliklerle dolu bulunması, imparatorluk camiasının nizam ve adalet esâsları dâhilinde idaresi, onun halk üzerinde çok büyük bir saygı ve sevgi uyandırmasının başlıca âmilleridir. Uzun saltanat de vresi boyunca Osmanlı orduları Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarında bir çok muharebeler yapmış, kazanılan zaferlerle imparatorluk arazisi her üç kıt'a üzerinde büyük genişlemeler kaydetmiş, bizzat bir çok seferlerin yüksek kumandasını üzerine almıştır^ Devletin genişleme ve yükselmesinde şahsen büyük hissesi vardır. Bu büyük kumandanlık vasfı yanında âmme hukukuna ve mevzuata riâyette azamî hassasiyet gösterdiği ve bunu te'siste

SÜLEYMAN I. 149

de müstesna derecedeki adalet saygısının rol oynadığı, yerli ve yabancı kaynaklar ve müşahitler tarafından takdir ve hayranlıkla belirtilmiştir. Ordu ve idare mensupları üzerindeki münakaşa'götürmez nufûzu, telkin ettiği saygı ve sevgi hisleri, vazife sahiplerinin durumlarını daima göz.önünde bulundurarak bunların terakki ve terfileri ile ilgilenmesi sayesinde gittikçe kuvvetlenmişti. Bu zihniyet ve duygu o derecede köklü idi ki, bâzan hissî hüküm ve kararlarla, yahut da Hurrem Sultan 'in ve harem hayatının te'siri ile, âmme vicdanını da sızlatan, şehzade Mustafa ve şehzade Bayezid ile İbrahim ve Ahmed paşaların idamları gibi vak'a-lar bile, hakkındaki müsbet kanaati devamlı bir şekilde değiştirememişti. Bu yüzden, ölümü haberi orduda yayılınca, istisnasız bütün asker, memleketin her

tarafında da bütün halk derin bir teessüre kapıldı. Sultan Süleyman 'm daha saltanatının başında babası Yavuz Sultan Selim'in şiddet tedbirlerinden zarar görmüş kimseleri hoşnut etmesi, onun lehindeki hissiyatın doğmasını sağlamış, halka zulmeden ve reaya evlâtlarını esir olarak satan idare ve ordu mensuplarını hiç bir zaaf ve müsamaha göstermeden cezalandırması da adaletinin ilk tezahürü olmuştu. Saltanatı boyunca suçsuz bir kimse azledilmediği gibi, ağır bir töhmet ile azledilen de kolay-kolay tekrar bir makama getirilmezdi. Kadıların ve idare adamlarının adalet ve insaf ile hareket etmelerinde bu tutumun büyük bir te'siri olduğunda ve vazife sahiplerinin uzun müddet yerlerinde bırakılıp bu suretle memlekette istikrarın sağlandığında şüphe yoktur; Peçevî (I, 6 v.dd.' bu hususta bir çok misâller vermektedir. Sultan Süleyman 'm fevrî bir tabiata sahip olmaması, kararlarını düşünüp taşınarak ve ekseriya vezirlerine de danışarak vermesi, temkin ve itidali elden bırakmaması, onun muvaffakiyet yolunu açan ve kendisini büyüklüğe götüren hasletlerden sayılmaktadır. Devlet kudret ve nüfuzunu her şeyin üstünde tuttuğu, devletin yüksek menfaatlerine aykırı saydığı hareketlere tevessül eden kimseleri, en sevdikleri bile olsa, feda etmekten çekinmediği bir vakıdır. Onun, umumiyetle iyi adam seçtiği ve vezîr-i âzamlarını, vezirlerini ve diğer nişancı, defterdar, kazasker gibi yüksek derecedeki vazife sahiplerini iktidarlı, liyakat ve tecrübe sahibi kimseler arasından intihap eylediği de muhakkaktır. Kanunî, İstanbul 'un imarına büyük ehemmiyet vermiş ve hizmet etmiş bil' ^hükümdardır. Süleymaniye külliyesinden başka, babasının nâmına yaptırdığı Sultan Selim camii ve müştemilâtı, oğulları şehzade Mehmed ve Cihangir nâmına yaptırdığı cami ve te'sisler, kızı Mihrimah Sultan nâmına olan Edirnekapı ve Üsküdar camileri, zevcesi Hürrem Sultan nâmına inşâ ettirdiği Haseki Sultan Camii, medrese ve darüşşifa, İstanbul 'un çehresini çok güzelleştirmiş ve bunlar İstanbul 'a kazandırılan büyük eserler olmuştur (

krş. *Hadi kât al-cavâmi'*; Mehmed Ziya, *istanbul ve Boğaziçi*, Halil Edhem, *Camilerimiz*, ayrıca bk. mad. İSTANBUL). İstanbul 'daki Kırk çeşme denilen su yolları da, Kanunî'nin büyük ve faydalı eserlerindedir. Âlî 'nin bildirdiğine göre, 2i zilkade 962 (7 teşrin 1. 1555)'de başlayıp, 970 senesi şevvali (23 haziran 1563) nihâyetinde tamamlanan su yollarına evvelâ 40.203.060 akçe (400 yükten fazla), sonra büyük sel sebebi ile bâzı yerleri yıkılınca 9.800.000 (98 yükten fazla) bir para daha harcanmış ve böylece su yolları cem'arı 50.054.207 akçeye mal olmuştu (*Kanh al-ahbâr*, var. 337); keza, 1563 senesinde vuku bulan ve pâdişâhın İskender Çelebî bahçesinde (bugünkü Yeşilköy ve Florya taraflarında) bulunduğu tir sırada hayatını da tehlikeye sokan büyük selden sonra. Mimar Sinan marifetiyle Büyük Çekmece köprüsü yaptırılmıştır. Buna 8 zilhicce 972 'de başlanmış safer 975 sonunda ikmâl olunmuş ve cem'an 11.450 000 akçe sarf –edilmişti (*ayn. esr.*, göst. yer). Aynı zamanda Kanunî imparatorluğun diğer yerlerinde de bu türlü te' sisler vücuda getirmişti : Bagdad 'da şî'îlerin uzun bir müddet evvel yıkmış oldukları İmâm-i A'zam Abu Hanifa türbesini imâr ve bunun yanında bir cami ile bir imaret (dar al-ziyâfa) inşâ ettirdiği gibi, yine Bagdad'daki Kadiriye tarîkatinin kurucusu Şayh 'Abd al-Kâdir al-Gilani türbesini ve camiini tamir ile bunlara kâfî derecede evkaf tahsis eylemiştir. Konya 'da Mevlânâ Celâleddin Rumî türbesi yanında iki minareli bir cami ile bir semahane, bir imaret ve dervişler için hücreler yaptırmıştı. Seyid Gazi kasabasında Seyyid Battal Gazi türbesi civarında bir büyük tekke, cami, medrese ve imaret te' sis etmiş, tekkeyi bektâşîlere verdirmiştir. Bu suretle imparatorluktaki sünnî teb'a ve bunlar arasında kadiri, mevlevî ve bektâşî tarîkatlerine mensup olanlar, brandan çok memnun olmuşlardı. Kefe 'de ve İznik'te evvelce kilise iken, sonradan camie çevrilmiş mâbedleri harabîden kurtarmış, Şam 'da da yeniden bir cami, medrese, imaret ve mektep yaptırmıştır. Meriç üzerinde

Gazi (Çoban) Mustafa Paşa'nin köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa), kervansaray, cami ve imaret harap olduğundan Haseki Hürrem Sultan tarafından tamir ettirilmiştir«.(krş. Peçevî. s. 425 v.dd.). Bu devirde feth edilen bütün kale, I palanka ve kasabalardaki kiliseler camie tahıSo SÜLEYMAN I.

vil edilmiş, bulunmayanlara da yeniden cami yaptırılmıştır. Pâdişâh, Kudüs 'te Kub_bat al-Şahra denilen mukaddes makamın duvarlarının içini ve dışını nakışlı çinilerle süslettirmiştir. Kabe 'yi, eski halîfeler gibi, tamir ve tezyine çalışan ilk Osmanlı pâdişâhı Kanunî olmuştur. Bu tezyinatın cevazı hakkında Müfti Ebüssu'ûd Efendi 'den fetva almış ve inşaatın Mekke fu-kahası ile hanefî, şâfiî, mâliki ve hanbelî mezhepleri imamları huzurunda yapılmasını emretmiştir. Bu dört mezhep için 4 medrese yaptırıp, bunlara Osmanlı medreseleri usûlüne göre talebe ve „muîd" tâyin ettirmiştir. Peygamberin zevcesi Hadica 'nın, önce mescide tahvil . edilen evini tamir ettirerek üzerine bir kubbe yaptırmış, Mekke 'nin en büyük ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırtmış, Kabe örtüleri için vaktiyle Mısır sultanları tarafından ihdas edilen evkafa yenilerini ilâve etmiştir (tafsilât için bk. Peçevî, ayn. yer.; Hammer, VI, 150 v.d.).

K a n u n vâzı lığı ve S u l t a n S ü l e y m a n k a n u n - n â m e l e r i . Sultan Süleyman, Osmanlı hükümdarları içinde „kanunî"le-kabını taşıyan tek pâdişâhtır. Haddizatında kanun müessesesi, islâmî esaslardan kaynağını alan Osmanlı imparatorluğunda da doğrudan -doğruya hükümdarın şahsı ve otoritesiyle kaimdi ve o teşrîî kuvvetin olduğu kadar şahsî kudretin de mutlak iktidarına sahipti. Osmanlı hükümdarları da devlet idâresinin en yüksek devlet otorite ve iktidarının talep ettiği her vaziyette, her türlü siyâsî ve idarî nizamı te'siste birinci derecede hak sahibiydiler. Hülâsa bunlardan her biri kanun vâzı idi. Bu itibarla, kuruluşundan itibaren Osmanlı devletinde de, müdevven olsun veya olmasın, şer'î ve örfî kanunlar mevcuttu ve bunları vaz' edenler de başta Osmanlı

sultanları idiler. Ancak, kanun-nâme şekli r de bir „codification" ameliyesini ilk defa oldukça nakıs şekilde Fâtih Sultan Mehmed zamanında ve esaslı olarak da Sultan Süleyman zamanında görüyoruz. Onun Kanunî lekab ve sıfatını almasına, şüphesiz ki, o zamana kadar yavaş-yavaş tekevvün eden hukukî, idarî, mâlî, askerî ve şâir mevzuatın ıslah edilerek en müttekâmil şekline kavuşması ve bu pâdişâhın da devlet ve cemiyet hayatının nâzımı, dolayısıyla bu kanun ve nizamların vâzı bulunduğunun âmme vicdanına- mal olması sebep ve âmil olmuştur. Kanun <tazî'hğı mevzuunda, Sultan Süleyman'ın birinci derecede yardımcıları ve mevzuatı kaleme alanlar nişancıları veya müftileri idi. „*Kanun-nâme-i âl-i Osman*" nâmı ve Sultan Süleyman Han-ı Kanunî emriyle cem ve telfik olunarak neşredilen, kütüphanelerimizde de bir çok nüshalarına rastlanan kanun mecmuasını, naşiri Mehmed Arif 'e göre, pâdişâhın emriyle, devrinin ilk nişancısı Seydî Bey tanzim ve tertip etmişti. Diğer yazma kanun-nâme-lerin bir çoğunda da muhtelif mes'elelerin ele alınışında, verilen başlıklarda Nişancı Celâl -zade veya müfti Kemâl Paşa-zâde veyahut Ebüssu'ûd Efendi 'nin adlarının geçmesi ve hükümlerin bu isimlere bağlanması, Kanunî 'nin kanun-nâmelerinin tedvininde bu neviden makam sahiplerinden faydalandığını göstermekte ve bu devirdeki kanun „codification" 'u usûlünü aydınlatmaktadır (tafsilât için bk. *Ka* nûn-nâme-i Âl-i Osman*, mukaddimesi, *TOEM* ilâvesi (1329); *Osmanlı kanun-nâmeleri*, *M TM*, 1331, nr. 1 ; husûsî kütüphanemizdeki *Kanun-nâme-i Âl-i Osman*; Ömer Lûtfi Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zırâî ekonominin hukukî ve mâlî esâsları*, İstanbul, 1945, mukaddime; A. H, Lybyer, *The Governement of the Ottoman Empire*, Michi-gan, 1959, s. 159 v.dd.). Sultan Süleyman ka-nun-nâmesi üç ana bölümde ve bunların tâli kısımlarında, ceza kanununu, vergi kanunlarını, bir de reâyâ ve bâzı askerî sınıflarla ilgili kanunları ihtiva etmektedir.

Kanun-nâme husûsiyle Umar ve zeamet er-babıyla halkın hukukî ve malî vaziyetini tes-bit etmekteydi. Yeni fethedilenlerle beraber memleket toprakları, öşrî, harâcî ve emîrî arazi hâlinde birbirinden ayrılmış ve bununla ilgili olarak bir çok eyâletlerin tahriri yapılmıştır. Bu faaliyetlerin neticeleri bilhassa Ebüssu'ûd Efendi'nin fetvaları ile de kanuni-yet kesbederek „Sultan Süleyman kanunnâmeleri" adı ile asırlarca mer'iyette kalmıştır. Bu büyük Osmanlı pâdişâhı zamanında nüfus ve arazi tahrirlerine çok ehemmiyet verilmiş ve Kanunî de bir hükmünde, memleketin hakikî vaziyeti bütün teferrüâtıyla bilinecek olursa, zamanla meydana çıkması mümkün bir takım yolsuzluk ve haksızlıkların ortadan kaldırılabilceğine işaret etmiştir. Bu tahrirlerle türlü sahalarda çalışan türlü vergilerle mükellef halk ile me'mûr kitlesine bir nazarla hâkim olmak mümkündü. Bu hususları tetkik ve tafsil bakımından Başbakanlık arşivi tahrir defterleri geniş malzeme ihtiva etmektedir (Topkapısı-rayı, Revan köşkü, nr. 1935, Kanun mecmuası, s. 82 ; Veliyüddin Efendi kütüp. nr. 1970, Mecmua; Başbakanlık arşivi, kanun hâline gelmiş irâde ve hükümleri ihtiva eden mühimme defterleri ; Kanunî devrindeki askerî esaslardan bahseden *Koçi Bey risalesi*; Lutfi Paşa, *Âsaf-nâme*).

Mâlî ve iktisadî vaziyet, Teşkilât.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Fâtih SÜLEYMAN I.

devrinden beri inkişâf etmekte olan mâlî ve iktisadî vaziyet umumiyetle bir istikrar içinde sayılabilir. Devlet gelirinin başlıcası yine öşü,-' hâsılatı idi. Ancak, imparatorluğun kabul ettiği umûmî esaslar cümlesinden olmak üzere, bu varidat has, zeamet ve timar suretiyle ve dirlik adı altında vezirlere, ümerâya ve eyâlet askerleri '«lan timarlı sipâhîye; vakıf olarak cemiyet ve kültür hizmetlerine, yurtluk ve ocaklık olarak da hudut ve kale muhâfızları ile kalelerdeki yerli neferlere tahsis edilmişti. Devlet gelirinin temeli ve asıl kaynağı öşür hâsılatı olduğuna

göre, <~*smanlı imparator-luğundaki arazinin nev'i ve mâhiyeti büyük bir ehemmiyeti hâizdi. Şer'î hükümlere göre yapılan tasnifte, yâni toprağın „arâzi-i öşriye", „arâzi-i harâciye" ve „arâzi-i emîrîye" şeklindeki başlıca 3 türlü taksiminde, Kanunî devrinde esaslı tadilât yapılarak, müfti Ebüssu'ûd Efendi 'nin bu mevzûdaki fetva ve ictihadları bir kanun mâhiyetini almış ve Osmanlı devleti arazisinin tamâmı „arâzi-i emîrîye" hâline getirilmiştir. Bu türlü topraklardan hazîne (*beytümâl*) hissesi olarak alınan ücrete de öşr denilmiştir. Bu hususta sâdır olan hüküm ve ferman, bilhassa Budin 'in fethinden sonra bu memleketteki reayanın vaziyetini tesbit ederek ve umumiyetle Rumeli 'deki araziye de mirî topraklar sınıfına sokarak mer'î bir kanun hâlini almıştı. Buna göre, bu türlü mirî topraklarda yaşayanlar, rakabesi yâni zâtı ve mülkiyeti esâs itibariyle hazîneye âit bulunan yerlerine mutasarrıf olup, ellerindeki menkûl malları ile kasaba ve köylerdeki evleri, bağ ve bahçeleri kendi mülkleri olarak kalacak, bunlara diledikleri gibi tasarruf edecekler, satış, bağış ve diğer her türlü temlik hakkına sâhib bulunacaklar, ancak bunların zirâat ettikleri tarlalar, ellerinde mukarrer olmakla beraber, diğerleri gibi kendi mülkleri olmayıp arz-ı memleket sayılacak, harac-ı mukasemesini ve diğer hukuk ve rüsûmunu devlete ve onun temsilcilerine edâ edeceklerdi. İşte Kanunî devrinde Ebüssu'ûd Efendi ile başlayan bu kanun ve hukukî nizam daha sonraki müftiler ve hukukçular, pâdişâhlar ve devlet adamları tarafından da makbul bir ictihad olarak mer'î tutulmuş ve tatbikat buna göre yapılmıştır. Diğer taraftan, Kanunî zamanında da toprak ve dirlik nizamında zaman-zaman değişiklikler vuku bulmuş, bir hâssın zeamete, zeametini veya çiftlik suretiyle tasarrufun alelade timara çevrilmesi, yahud da vakıf hâline getirilmesi, hülâsa, her hangi bir tasarruf şeklinin diğer bir şekle tebdili yapılabilmektedir. Ancak bu gibi hâllerde mutlaka pâdişâhın husûsî irâdesine ihtiyaç görülmüş, bu

değişiklik irâdeleri defter-
i hakani kayıtlarına bizzat nişancı tarafından
geçirilmiştir (buna dâir ve defterdar Mahmud Çelebî
ile ilgili bir misâl için bk, *Edirne ve Paşa livası*, s. 86).
Osmanlı imparatorluğunda devlet hayatına kuvvet
ve istikamet veren en mühim müessese olarak t' 0-
rak idaresi ve „sâhib-i arz" hüviyeti üzeri) le Kanunî
devrinde de uzun-uzun ve .derinüşine durulmuş,
zaman-zaman pâdişâhın yeni bi takım hüküm ve
fermanları ile bu müesseseye vuzuh getirilmiştir.
Sipahi, zaîm, su-başı, reaya ve evlâtları, ecnebi
sayılarak müdâhale edilen kimselerle ilgili bu türlü
hüküm ve fermanlarla, Kanunî, bu vadide yapılan
haksızlık ve yolsuzlukları da önleyerek yeni bâzı
esaslar koymuş, ileri bir görüşün hâkim tutulmasına
aydınlık kazandırmıştı (receb 937 tarihli ve Rumeli
beyler-beyisi Behram Paşa'ya hitap eden ve „*sûret-i
kanan-nâme-i pâdişâhı*" olarak „codex" 'e geçirilmiş
ferman ve diğerleri için bk. Bibliotheque Nationale,
Manuscrits Turcs, nr. 41).
Sâhib-i arz, Kanunî devrinde pek ağır olmayan,
mûtâd şer'î vergileri toplardı. Baş-lıcaları „resm-i
çift" (çift akçesi), bennâk, dönüm resmi v. b. olan bu
rüsümün nisbeti her sancakta aynı değildi. Bu nisbeti
her eyâlet veya sancağın tahrir defterinde, baş
tarafındaki kanun-nâmede kaydedilmişti; ayrıca kısmen
Sultan Süleyman Kanun-nâmesi diye tanınan
Kanan-nâme-i Âl-i Osman 'da da belirtilmiştir (bk.
mezkûr kanun-nâme, *T O E M* ilâvesi; Ömer Lûtfi
Barkan, *Kanunlar*, İstanbul, 1943, *tür. yer.*). Avarız
denilen fevkalâde vergiler (tekâlif-i örfiye) ise,
Kanunî devrinde yine mutedil sayılabilirdi. Bunlar,
devletin fevkalâde ve daimî ihtiyaçları için pâdişâhın
hüküm ve emirleriyle vaz' ve tarh olunan, kürekçi,
avarız akçesi gibi rüsüm idi ve henüz muahhar
devirlerdeki tekâlif-i şakka denilen adaletsiz vergi
mâhiyetini almamışlardı. Bu devirde devletin ganâim
ve cizye varidatından başka haracgüzâr
hükümetlerden alınan vergiler de vardı ki, buna
bizim kaynaklarımız umumiyetle haraç veya cizye

demektedirler. Mikdarları ve alındıkları yerler şöyledir : Avusturya senede 30.000 duka altını (Avusturyalılar buna *honorarium* ve *honoraire* derlerdi), Zanta ve Kıbrıs tasarrufu dolayısıyla Venedik devleti senede 8.500. Erdel kıratlığı 5.000, Eflâk voyvodalığı 15.000, Boğdan voyvadalığı 15.000, Ragusa hükümeti 12.000 duka altını. Buna, bir de-
^'sâliyâne sistemiyle idare edilen eyâletler (Bagdad, Basra, Mısır, Yemen, Habeş, Lahsâ, Haleb, Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyâletleri) içinde, bilhassa Mısır sâliyânesi, yâni hâsılât-ı öşriye ve örfiyesi, diğer

»s* SÜLEYMAN I.

eyâletler gibi dirliklere taksim edilmeyip, doğ-rudandoğruya devlet hazînesine âit bulunan g-elirler ilâve olunuyordu. Kanunî devrindeki devlet gelirleri arasında, pâdişâhın emriyle idam edilen vezirlerin ve zengin devlet adamlarının hazîneye alınan servetlerini de saymak gerekmektedir. Bu suretle Kanunî devrindeki umûmî devlet varidatı Venedik balyoslarının raporlarında belirtildiğine göre 7—8.000.000 duka altını olarak hesaplanmaktadır. Kanunî devrinde istanbul 'un iaşe işlerini devlet üzerine almıştı. Lüzumlu buğday, et, erzak Rumeli şehirleri ile Marmara sahillerinden, Karadeniz kıyısındaki memleketlerden; pirinç, mercimek Mısır 'dan ve yağ ise Kefe 'den getirtiliyor ve fiyatlarını da hükümet tesbit ediyordu i bk. Ahrried Refik, *Kanunî Saltan Süleyman devrinde İstanbul'un iaşe usûlü, ticarî vaziyeti, T O E M. sene 7, s. 23; ayn. mil., On altıncı asırda istanbul hayatı, istanbul, '935- tür. yer.*). Diğer taraftan, Kanunî, Venedik 'te hububat ve zahireye ihtiyacın fazla olduğu zamanlarda, Venediklilerin Osmanlı memleketlerinden istedikleri kadar hububat satın almalarına müsâade etmişti. 1533 'te Hersek sancak beyine gönderilen bir ferman ve 1Ç36 'da Venedik dojunu gönderilen bir nâme-i hümâyûndan öğrendiğimize göre, pâdişâh, havass-ı hümâyûn mahsûlünden veresiye olarak istedikleri kadar hububatı muhtelif iskelelerden onlara teslim ettirmiş, ayrıca

vezirlerin hâsları mahsûllerinden de satılmasına müsâade etmişti (bk. Tayyib Gök-bilgin, *Venedik arşivi ve türk vesikalari, belgeler i, vesika 21, 55 ve tür.yer.*).

Kanunî devrinin sonlarına doğru Osmanlı imparatorluğunun eyâletleri şöylece sıralanabilir : Rumeli, Bosna, Tamşvar, Budin. Anadolu, Karaman, Rûmiye-i SUGRâ, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Dulkadrîye, Erzurum, Şam, Ha-leb, Trablusşam, Rakka (Paşa sancağı Urta), Kars, Çıldır (Paşa sancağı Çıldır I, Trabzon, Kefe, Musul, Diyarbakır, Van, Bagdad, Basra, Lahsâ, Yemen, Habeş, Mısır, Trablusgarb, Tunus ve Cezayir (garp ocakları). Bunlardan başka Hicaz şerifliği ve Kırım hanlığı da Osmanlı devleti teşkilâtına dâhildi (bk. *Defter-i elvîye-i memâlik-i ma'mûre...*, Topkapısa-rayı arşivi, D. 8303, 9578; D. 10057; *Tabaküt al-mamâlik*, var. 10 v.d.; *Nataic al-vukû'Bt*, I, 125 v.dd.; *Ayn-i Ali risalesi*; Hammer, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung* • . . , Wien.-1815, II, 429 v.d.).

İlim ve s a n ' a t h a r e k e t l e r i . Kanunî Sultan Süleyman ilim ve kültür adamlarını himaye eder ve bu çeşit hareketleri desteklerdi. Kendisi de bizzat şâirdi ve Muhibbi mahlası ile divan tertip etmişti. Onun edeb eserlere verdiği yüksek değere en açık misâl. *Kelîle ve Dimne* mütercimi Vâsi Alisi [b.bk.] diye meşhur olan Alaeddin AH Çelebi 1 Fili-bevî)'nin *Hümâyûn-nâme* adı ile yaptığı tercümeyi takdim ettiği zaman, onun bu eseri bir gecede okuyarak, mütercimini Bursa kadılığına tâyin etmesidir. Kanunî 'nin büyük- bir hükümdar olduğunda ittifak eden tarihçilerden bir kısmı, onun devrinin on büyük sadrâzamı olduğunu ve on mümtaz vasıflı defterdar ve nişancısı yanında, on tane büyük âlim ile on büyük şâir bulunduğunu da bildirmektedirler Ünlü ilim adamlarından fakîh ve büyük âlim Kemal Paşa-zâde [b. bk.] ve Ebüssu'ûd b.bk . 'dan başka Celâl-zâde Salih Çelebi. Taşköp-rülü-zâde Isâmeddin Ahmed *i Şaka ik*

al-nu-'tnöniya ve *Mavzü'ât al-ulüm* müellifi), *Ah-lak-ı 'Alâ'i* müellifi Kınalı-zâde Alaeddin Ali Çelebi, Ahterî Mustafa b. Şemseddin, Abd Allah b. Şayh İbrahim Sabistar i; Zahir al-Din Erdebili, Camâleddîn Aksarâyî neslinden Hurrâm at-Camâli, Muhammed b. İbrahim al-Halabi 1 Hanbelî-zâde), Ahmed b. 'Abd al-Avval al-Kazvini, Muhyi 'l-Din Muhammed Ka-rabâği. Bostan Çeiebî diye meşhur Mustafa b. Muhammed ve Fevrî Ahmed bunlar arasında zikredilebilir. Kanunî devrinde, onun adına yazılan mühim eserlerden Molla Kırîmî'nin *Hutöşat al-mizöc*, yine bu hükümdar nâmına 'Abd al-Karım b. Muhammed tarafından siyâsete ve ahlâka dâir yazılan *NaşS'ih al-abrâr*; Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi 'nin ahlâkî eseri *Anis al-salâtin va calis al-havâ-kin*, tarihe dâir *Kaşf al-ğumam fi ahbâr alumam* tercümesi, kardeşi Salih Çeiebî'nin Kanunî 'oin emriyle 8 cilt üzerine tercüme ettiği *Manâkib-i Bahman Şah b. Firâz Şah* hikâyesi, kozmografya âlimi Konya 'lı Mehmed b. Kâtib Sinan 'in *Mizan al-kavâfcb* adlı eseri, yine hey'et âlimi Mustafa b. Ati 'nin *A'lâm al-'ibâd fi ahbâr at-bilâd'*. Matrakçı Nasuh 'un Sultan Süleyman nâmına *TSrih-i Taban* 'den tercüme eylediği *Macma altavarih* 'i, şehzade Mustafa nâmına hocası Gelibolulu Mustafa Surûrî Efendi 'nin şiir san'atından. aruz ve kafiyyeden bahseden *Bahr al-ma'ârif* adlı kitabı, ahlâkî, dinî ve idarî esaslardan bahseden *Zahirat al-mulûk* tercümesi Kanunî devrine âit belli-başlı ilim ve kültür eserleridir. Kanunî, medrese tedrisatında bir çok tadilât yaptırmış ve yeni ihtiyaçlara göre bu tedrisata yeni bir veçhe verdirmişti. Osmanlı ordusunun üssünden uzaklarda-savaşması ve gittikçe büyümesi, hekim ve mühendis ihtiyacını artırdığından Süleymaniye medreselerinde tıp ve riyaziye tahsiline ehemmiyet verilmiş, aySÜLEYMAN

I. »53

rica bir tıp medresesi ile bir de dârüşşifâ te'sis olunmuştu.

Kanunî devrinde türk edebiyatının pek bariz bir gelişmeye mazhar olduğuna işaret edilmelidir. Bunda Türk edebiyatının XV. asırdan itibaren muayyen bir inkişaf seyrine girmiş olması yanında, şâir ve naşirlerin bizzat Kanunî'nin şahsında kadirşinas bir hâmî bulmuş olmalarının da hissesi bulunmaktadır. Bu devir şâirleri gazel ve kasîde tarzında kendi san'at kudretlerini, en az seleflerinin fazlaca takdir ettikleri İran şâirlerinin seviyesinde hissetmişlerdir. Bu tarzın büyük mümessilleri arasında sağlam ve ölçülü dil ve san'atın yanında yetiştirici tarafı ile de meşhur Zatî b. bk.], eserleri tasannudan ziyâde hassas ruhunun sıcak ve samimî terennümlerine istinâd eden Hayalî [b.bk.]. devrinde „sultânu 'ş-şuarâ" unvanını almış ve birçoklarının en olgun eseri saydıkları meşhur mersiyesinde Kanunî 'ye otan sevgisini ve onun vefatı üzerine duyduğu acıyı ebedîleştirmiş olan Bakî [b.bk.], ilim, zekâ ve hassasiyeti, pek az san'atkara nasip olan bir şi'riyet ve tabîlikle terennüm edebilen Fuzûlî [b. bk.] gibi simalar vardır. Onun mes-nevî tarzındaki *Leglî vii Mecnan'u* da, bilindiği gibi türk şiirinin muhalled eserlerindedir. Bu devrin, mesnevi tarzında eserler veren diğer şâirlerinden en belli-başlıları, bâzı eserlerindeki mahallî unsur ve tasvirleriyle de alâkayı çeken hamse sahibi Taşlıcalı Yahya, edebiyatımıza getirdiği yeni mevzular daki mesnevileri yanında manzum ve mensur çok sa-vidaki eserleriyle husûsî bir yer işgal eden Lâmi'î Çelebî [b.bk.] v.b. dir. Bu devrin edib-erinden Sehî [b.bk.], Latîfî [b.bk.]. Ahdî f b. bk. ı ve bilhassa Aşık Çelebî [b. bk.] ve bunları tâkîben Kınalızâde Hasan Çelebî 'nin te'lif ettikleri şuarâ tezkireleri ile Âlî [b. bk.] nin *Kunh al-ahb3r* 'ında Kanunî devri şâirlerine tahsis ettiği kısım gibi eserler bahis mevzuu olan velûd devirde yaşayan şâirlerin mikdarı hakkında bir fikir verebileceği gibi, Aşık Çelebî'nin eserinde yeryer edebî muhit ve münâkaşalara da temas edilmiştir. Nesir de, bu devrede, kudretli şahsiyetlerin elinde san'at

ve ilim dili olarak gelişmiştir. Devrin pek çeşitli mevzûlardaki menşur eserleri arasında bilhassa tarihler nazar-ı dikkati celbeder. Filhakika XVI. asırda eserleri, meşgul olduğumuz devrin tarihinin kaynakları arasında bulunan Kemâl Paşa-zâde, Celâl-zâde, Hoca Sa'deddin Efendi. Lutfî Paşa, Selânikli Mustafa Efendi ve bilhassa Alî gibî simalar yaşamışlardır.

Bibliyografya : Metinde gösterilenlerden

başka bk. Kanunî Sultan Süleyman

'm e 1-y a z ı l a r ı : Murad I. 'in vakfiyesinin kendi devrinde tanzim edilmiş nüshası, Üniversite kütüp., nr. TY 6225; h a t t - ı h ü m â y û n l a r , Başbakanlık arşivi, Adalet Çelebî koleksiyonu; t u ğ r a s ı :

Hamidiye kütüp., Murakkaât, nr. 33; Başbakanlık arşivi, *tür. yer.*; Venedik devlet arşivi (Archivio di Stato di Venezia), Türk vesikaları' koleksiyonu (Collezione di documenti di Türeni), *tür. ger.*; Fekete

Lajos. *Bevezetes- a Hödolstsâg Török*

Diplomatilcâjaba (Buda-pest, 1926 !, *tür. yer.*; M.

Guhoglu, *Paleo-grafia și Diplomatica Turco-Osmana, stu-diu și albüm* (București. 1058), *tür. yer.*; m ü h ü r

ü : Uzun Firdevsî. *Süleyman-nâme* (Ali Emirî, tarih, nr. 317); mi n y a t ü r - 1 e r i : Âşık Çelebî, *MaşSir alşuarS* I Ali Emirî, tarih, nr. 772, var. 386); Urmiyeli

Lokman b. Hüseyin, *Kiyüfat al-insâniya fi şamâ'il al-Osmâniya* (Ali Emirî, tarih, nr. 1216, var. 63); Solakzâde

Mehmed Hem-demî Çelebî, *Fihrist-i şâhân* (Üniversite kütüp.. nr. TY 9366); Pâdişâh resimleri albümü

(Bayezid umumî kütüp., nr. 5018; Üniv. kütüp., nr. TY 9365, 9367); *Hümâyûn-nâme* (Topkapısarayı, nr. 843); Fevrî Ah-med. *Ahlâk-ı Süteymânî* (Üniv.

kütüp., nr. TY 2694-, Abdürrahman Hibri, *Risâle-i jütuhât-ı Âl-i Osman* (Fâtih kütüp., nr. 2362); Kanunî (

Muhibbi) 'nin *Divân* 'inin nüshaları için bk. *İstanbul kitaplıkları türkçe yazma divanlar katalogu*, İstanbul,

1947, s. 147 — 152; b e r a t l a r ı (1520—1566):

Topkapısarayı arşivi, E. 5404. 5417, 9600, 11573; h ü k ü m l e r i (1520—1566): Topkapısarayı arşivi, E. 2418, 4502, 4503, 4504. 6460, 8824, 9300, 11576; f e r m a n l a r ı (922—974): aynı arşiv, E. 2759, 5221, 5683, 7727, 7921, 7938, 12321; Nemçe ve Fransa kıratlarından, Zâpolyai jânos'dan. Venedik ve Sakız beylerinden gelen çeşitli m e k t u p ve tebr i k l e r (926—974), aynı arşiv, E. 2501, 3926, 5496, 5887, 5934, 6261, 6348. 6378, 6608, 7210, 7701, 11478; Kanunî 'ye, Tâe Mir Bahtiyâri, Hacı Turhan Han. Gâzî Mah-mud, Emîr Timur, Bitlis hâkimi Şeref Han, Menteş Sultan, Âbid Han, Abdütlâtif Han, Ali Sultan, emîr-ül-hac, Endülüs müslüman-ları, Kırım hanı, Gürcistan hâkiminden gelen nâme, arz ve t e b r i k l e r i 1520— 1566), aynı arşiv, E. 3071, 3154, 4085. 5292, 5435, 5818, 59<>5, 6318. 7^7. 8332. 8354, 9251. 9508, 9511, 9693, 961 W 0262. 12287; sancak beylerinden, hudut ümerâsından ve vazifeli adamlarından gelen h a b e r ve a r z - l a r (926—974). ayc. yer.; E. 346b, 4473, 5586, 5&2/. 6070, 6108, 6271, 6388, 6678.

İŞ4 —'—LIA.M.M is.' ' SÜLEYMAN I.

7064, 7295, 7496, 8939, 9052, 9212, 95<>, 9688, 10068, 10273, "S53, «769, »2013; zamanında yapılan savaş ve savaş hazırlıklarına dâir r a p o r ve v e s i k a l a r (1520— 1566), aynı arşiv, E. 1282, 5491, 5875» 591°, 6060. 6129, 6214, 6303, 6354, 8112, 8342, 10274, 10290, 10723, 11637, 12213; nasihati havî i m z a s ı z ve t a r i h s i z me k t u p l a r , aynı arşiv, E. 2402, 6314; devri ile ilgili vesika ve tahrir defterleri için bk. aynı arşiv fihristi; Başbakanlık arşivi, türlü tasnifler ve fihristleri.

Kanunî devrini anlatan, kendi çağında ve sonra yazılan tarihler, kendisine sunulan eserler, devrine âit yazma kanun-nâmeler ve o devir san'atından örnekler için bk. *Kanunî Sultan Süleyman'ın 400. ölüm yıl dönümü dolayısıyla sergi katalogu* (Süleymaniye kutup. yayımları, sergi

kitapları 9), İstanbul, 1966. Kanunî 'nin bir ;
kısım hükümlerinin suretleri, Bursa iktisadî ve
içtimaî hayatının bu devirdeki hâdise ve
hareketlerine v.b. âit sicil kayıtları için bk. Bursa
şer'îye mahkemesi sicilleri, Bursa müzesi (h.
939—940), A. 36/39 *tür. yer.*; (h. 949—95°), A.
39/44 *tür. yer.*; (h. 940/941), A. 52/40, *tür. yer.*; (h.
945/948 1, A. 38/43 *tür. yer.*; (h. 944/945), A. 40
'45 *tür. ger. Fetih-nâme-i Ungurûs*, türkçe
manzum, Hacı Mahmud kütüp. (Süleymaniye
kütüp.), nr. 5345; *Tarih-i sefer-i zafer-i Alaman*,
Kadı-zâde Mehmed kütüp. (Süleymaniye), nr. 557
; ayrıca bk. Agâh Sırrı Levend, *CazavSt-nSmeler*,
Ankara, 1956, bk. fihrist; *istanbul kitaplıkları*
tarih-coğrafya yazmaları katalogları (Millî Eğitim
Bakanlığı yayınlarından); *Tarih vesikaları* (Millî
Eğitim Bakanlığı yayınlarından), sayı I —15 ;
Belgeler (TTK yayınlarından \ sayı i—3.
Muhiddin b. Ali Cemâlî 'nin *Tevârih-i Al-1*
Osman (Ali Emirî kütüp. yazmaları içinde), nşr.
Giese, Breslau, 1922 ; Ramazan rzâde, *Nişancı*
Tarihi (İstanbul, 1279); Rüs-tem Paşa, *Tevârih-i*
Al-i Osman (nşr. For-rer, *Die osmahische Chronik*
des Rustam Pascka, (Türkische Bibliothek,
Leipzig, 1923, nr. 10); Kara Çelebî-zâde
Abdülaziz, *Süley-man-nâme* (Bulak, 1248); ayn.
mil., *Raviat al-abrâr* (Bulak, 1248); Ferîdûn Bey,
Mün-şaât 'ındaki rûznâme (nşr. W. F. A. Behrnauer,
Süleiman des Cesetzgebers Tagebuch auf
seinem Feldzuge nach Wien im Jahre 953/6 d. H.
(Wien, 1858); Staatsbibliothek (Wien), nr. 327 (
nşr. Flügel, s. 293) 'deki Mün'şaât- ve bâzı vekayii
Sultan Süleyman Han (Hammer tarafından
Ferîdûn Bey 'in cem ve teifik ettiği n ciltlik
koleksiyonun
sonuncu cildi sayılmaktadır, krş. Selânikî, s. 1371.
Kanunî hakkındaki muhtelif *Şehname* 'ler ve
Hüner-nâme. Topkapısarayı kitaplıklarında
bulunmaktadır : Bursalı Tâhir, *Osmanlı*
müellifleri, bk. fihrist; Babinger, *G O W*, bk.

fihris; Cari Göllner, *Turcica, Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts (.7501—1550)*, Bucureşti-Berlin. 1961, I; Ettore Rossi, *Elenco Dei Mano-scritti Turchi della Biblioteca Vaticana*, Vatican (1953); Bosna kanun-nâmeleri için bk. *Kanunî I Kanan-nâme* (Orientalni Institut U Sarajevu), Sarajevo, 1957; Hazım Şabanoviç, *Bosanski Pasaluk (Naučno Društvo NR Bosne I Hercegovine)*, Sarajevo, 1959; *Prilozi, 1958'1959*, VIU-IX (Orientalni Institut U Sarajevu); Sarajevo. 1960; *Asaf-nâme* (nşr. R. Tschudi, *Türkische Bibliothek, nr. 12*, Berlin, 1910); *Osmanlı kanun-nâmeleri (M T M, İstanbul, 1331, I)*; Frans. trc. için bk. Petis de la Croix, *Canon du Sultan Soleiman II., represante â Sultan Murad IV. pour son instruction, ou etat politique et militaire tire des archives les plus secretes des princes ottomans et qui ser-vent pour bien gouverner leur empire* (Paris, 1735); *Canoun-name ou edits de Sultan Soliman concernant la poliçe de l'Egypte* (Dijon.ts.); *Nouveaux Contes turcs et ara-bes* (Paris, 1781); Hammer, *Des Osmani-schen Reiches Staatsverfassung und Staats-verioaltung* (Wien, 1815) I—II; Alberi, *Re-lazioni*, I—IV ; Busbecq mektuplarının diğr nşr. Forstera-Daniell, *The Life and letters of Ogier Chiselin de Busbecq* (London, 1881); Seyahat arkadaşı Hans Dernschwam, *Tagebuch*, nşr. Babinger (München-Leipzig, 1923); Leunclavius, *Nezve Chronika Tür-kischer Nation* (Frankfort, 1590); Boissard, *Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum* (Frankfort, 1596); Zinkeisen, *Ceschichte des Osmanischen Reiches in Europa* (Gotha, 1854), II—III; Kupelvvieser, *Die Kâmpfe Ös-tereichs mit den Osmanen vom Jahre 1525— 1537* (Wien, 1899); Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* (Gotha, 1909), II—III; Harold Lamb, *Süleiman The Magnificent, Sultan of the East*, New York (1951); Fair-fax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, türk. trc. Enis Behiç Koryürek (Ankara, 1950);

Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, türk. trc. Şerafettin Turan (Ankara, 1963); I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (TTK yayını), II, 2. baskı (Ankara, 1964); Ar-mand Baschet, *La diplomatie Venitienne au XVU siecle* (Paris, 1862); Kâmil Paşa, *Tarih-i siyâsî-i devlei-i osmaniye* (İstanbul, SÜLEYMAN I. – SÜLEYMAN II. '55 1325); Ahmed Refik, *Sokalla Mehmed Paşa*; ayn. mil., *Kadınlar saltanatı*; ayn. mü., *Âlimler, san'a'kârlar*; Mehmed Zeki, *Maktul şehzadeler* (İstanbul, 1336); Mustafa Akdağ, *Celâli isyanları, 1550—1603* (Ankara, 1963); von Hanna Sohrvveide, *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückzuirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert* (*Der islam*, Berlin, 1965, XLI); Midhat Sertoğlu, *Muhteva bakımından başvekâlet arşivi* (Ankara, 1955); P. Wittek, *Notes sur la Tughra ottomane* (Tughra de Sulayman ıcr), Bruxelles, 1948; Atsız, *istanbul kütüphanelerinde tanınmamış Osmanlı tarihleri* (*Türk kütüphaneciler derneği bülteni*. Ankara, 1957, VI, sayı 1—2); Robert Anhegger, *Eyyûbî 'nin menâkib-i Sultan Süleyman 'ı* (*Tarih dergisi*, 1949, I/1); ismail Soysal, *Türk-fransız diplomasi münâsebetlerinin ilk devresi* (*Tarik dergisi*, 1953J III, 5 v.d.); Mehmed Süreyya, *Sicitl-i osmânî*; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Bostan'in Süley-mannâmesi* (*Belleten*, 1955 ; XIX); Homan-Szekfü, *A Magyar Törtenet* (Budapest. 1939), 111; Fekete Lajos, *Budapest A Törökkorban* (Budapest, 1944); Olâh Miklos, *Compendiari-um suae aetatis chronicam, 1464—1555* { *Mo-numenta Hungariae Historica, Scriptorum serisinde*); Brodarics Istvân, *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz Verissima descriptio*, (Krakko, 1527); Brutus, *Re-rum Hungaricarum libri XX, 1490—1552*; Forgach Ferenc, *De statü republicae Hun-caricae Ferdinando*,

Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne secundo principe Tran-sylvania commentarii (7540—1572); Veran-tius, De rebus gesiis Hungarorum ab inclinatione regni historia (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores serisinde); Istu-ânyffy Miklos, Historia Regni Hungariae 1490 —1606, muhtelif neşirleri; Fekete Lajos, Egy videki Török ûr otthoma a XVI szâzadban i A Magyar Tudomânyes Akademia Nyelv es irodalomtudomânyi osztâlyânak Kö jlemenyei, XV, şayi I—2 ; Fekete Lajos, Magyar-sâg, Törökseg : Ket vilâgnejet Bajvivöi, Budapest, 1947); Tayyib Gökbilgin, XV.— XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası (İstanbul, 1952); ayn. mil., Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyâleti, livaları, şehir, ve kasabaları (Belleten, 1956, XX, 78); s^yn. mil., /? umeli'de Yürükler-Ta-tarlar ve Evlâd-ı Fatihan (İstanbul, 1957); ayn. mil., XVI. asır başlarında Kayseri şehri ve livası (Zeki Velidi Togan armağanı); ayn. mil., XVI. yüz yıl başlarında Trabzon Uvâsı ve doğa Karadeniz bölgesi (Bellen, 1962, XXVI) ; ayn.' mil., XVI. asır or talarında Osmanlı devletinin Tuna havzası ve Akdeniz siyâsetleri, bunlar arasındaki alâka ve irtibat, muhtelif veçheleri (DTCF dergisi, 1955, XHI, 4); ayn. mil., XV. ve XVI. asırlarda eyâlet-i Rûm (Vakıflar dergisi, 1965. VI); ayn. mil., Kanunî Sul tan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyâsetinin sebep ve âmilleri, geçirdiği saf halar (Kanunî 'nin 400. ölüm yıl dönümü semineri, TTK yayını); Şerafettin Turan, Osmanlı teşkilâtında hassa mimarları (D T C F. Tarih araştırmaları dergisi, 1963, I, 1); ayn. mil., 7550 tarihinde Anadolu'da yiyecek maddeleri fiyatlarını gösteren bir Iran elçilik hey'eti masraf defteri (D T C F dergisi, 1965, XXII, 3 v.d.); Herbert Melzig,

Büyük Türk Hindistan kapılarında (İstanbul, 1943); Faruk Sümer, *Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayıtar* (Belleten, 1948, XII); ayn. mil., *Çukurova tarihine dâir araştırmalar* (XVI. yüz yılın ikinci yarısına kadar), *DTCF Tarih araştırmaları dergisi*, 1963, I, 1; Robert Anhegger, *Beitrâge zur Ceschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, Europâische Türkei* (İstanbul, 1943 \ I, 2 (Zürich, 1944). (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.) -""